

TORPAQLARIN SƏHRALAŞMASI ÜZRƏ İZAHLI LÜĞƏT

TORPAQLARIN SƏHRALAŞMASI ÜZRƏ İZAHLI LÜĞƏT

**Azərbaycan Respublikası
Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi
Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsi**

**TORPAQLARIN
SƏHRALAŞMASI ÜZRƏ
İZAHLI LÜĞƏT**

Bakı 2008

Bu lüğətin nəşr edilməsi BMT-nin Səhralaşmaya Qarşı Mübarizə Konvensiyanın Katibliyi tərəfindən tövsiyyə edilmişdir. BMT-nin İnkişaf Proqramı və Azərbaycan Respublikası Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi birgə “Torpaq resurslarının birgə və davamlı idarəolunması üzrə potensialın yaradılması” Proqramı çərçivəsində bir sıra işlər yerinə yetirilmişdir ki, bunlardan da biri “Lüğət”in azərbaycan dilinə tərcümə edilməsidir. Bu lüğət nazirliklərin, idarə və müəssisələrin, elmi, qeyri-hökumət və təhsil müəssisələrinin işçilərinə onların işində yardımçı olacaqdır. Lüğətdə elmi terminlər, səhralaşmanın coğrafi və antropogen amilləri haqqında anlayışlar təqdim olunur.

Bu lüğət BMT-nin İnkişaf Proqramının «Torpaqların birgə və davamlı idarə edilməsi üçün imkanların yaradılması» layihəsi çərçivəsində Norveç hökumətinin maliyyə dəstəyi ilə nəşr edilmişdir.

BMT-nin İnkişaf Proqramı (BMTİP) dəyişiklikləri dəstəkləyən və insanların daha yaxşı həyat tərzini qururlarına yardım etmək məqsədilə ölkələr üçün müvafiq bilik, təcrübə və vəsaitlərdən istifadə imkanını yaradan BMT-nin qlobal inkişaf şəbəkəsidir. Biz dünyanın 166 ölkəsində çalışaraq, qlobal və milli səviyyələrdə mövcud olan inkişaf problemlərini bu ölkələrin öz çeşmələrinə uyğun olaraq nizama salırıq.

ÖN SÖZ

XX və XXI əsrlərin astanasında iqlimdə istiləşmənin yüksələn xətlə davam etməsi ilə əlaqədar səhrələşmə prosesi insan cəmiyyətini qlobal ekoloji problemilə qarşı-qarşıya qoymuşdur.

İ. S. ZOON tərəfindən hazırlanmış bu lüğətin ilk nəşrindən qısa vaxt keçməsinə baxmayaraq (1995-1996) bütün dünyada səhrələşmənin qarşısının alınmasında səmərəli mübarizə aparılmasında öz müsbət rolunu oynamışdır. Son 11 ildə (1996-2007) Yer kürəsinin ekstrarid, arid, subarid və quru subtropik qurşağın bir sıra bölgələrində səhrələşmənin daha da intensiv getməsi «BMT-nin səhrələşmə və quraqlaşmaya qarşı mübarizə Konvensiyası»nda ifadə olunmaqla «BMT-nin ətraf mühit proqramı»nın icraçı direktorunun sözlərinə görə bu sənəd quraq rayonlarda yaşayan əhaliyə imkan verir ki, öz torpaqlarında quraqlaşmaya qarşı mübarizə üçün vəsait əldə etsinlər.

Tərcümə zamanı 351-dən artıq istilah və terminlərin Azərbaycan variantında daha dolğun və aydın istifadə olunması üçün lazımı qaydalara yaradıcı yanaşılmışdır.

Lüğətin struktur quruluşuna aşağıdakılar daxil edilmişdir:

- ümumi coğrafi terminlər;
- səhrələşmiş və səhrələşmə ehtimalı olan yerlərin xəritələşdirilməsi metodikası;
- səhrələşmiş və arid ərazilərin dünya xəritəsi;
- öz fəaliyyətlərini səhrələşmənin öyrənilməsi ilə əlaqələndirən aparıcı beynəlxalq və milli institutlar;
- BMT-nin təşkilat sistemi daxilində beynəlxalq proqram və həmçinin dövlətlərarası və dövlət təşkilatları;
- aparıcı beynəlxalq və milli jurnallar və s.

Lüğətin termin, istilah və anlayışların müəyyən hissəsi BMT-nin ətraf mühit proqramının (ƏMP) fəaliyyəti ilə əlaqələndirilməsidir.

ƏMP-nin bir başa fəaliyyəti ilə həyata keçirilən struktur və təşkilati vahidlərinin, tədbirlərin izahı səhrələşmə prosesinin həll olunması çərçivəsində qarşıya qoyulmuşdur.

Terminlərin düzülüşü əlifba sırası ilə qurulmuşdur. İki və daha çox sözlərdən ibarət olan tərcümələrdəki sözlər təbii formalarında saxlanılmışdır. İstifadə olunan ədəbiyyat mənbələri lüğətin sonunda verilmişdir. Lüğətdə bir sıra dövlət təşkilatlarının, dövrü mətbuatların və sabiq SSRİ dövlətinin personalının adları 1991 – ci illərdəki vəziyyəti saxlanmışdır.

Lüğətin tərcüməsi və onun bir sıra xəritə – sxem və cədvəllərinin tərtibində, eləcə də termin və istilahlardan təkmilləşdirilməsi tərcüməçi müəlliflər kimi O.C. Cəfərov, B. H. Hidayətov (Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi), Q. Ş. Yaqubov, A. Q. Xudaverdiyeva (Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsi) tərəfindən həyata keçirilmişdir.

ADEKVAT TEXNOLOGİYA

(Adequate technology) – inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün xarakterik olan, iş yerlərinin sayını azaltmadan əl əməyinin məhsuldarlığını və faydalı iş əmsalını artırmağa və mövcud sosial-iqtisadi sistemi dağıtmadan insanların rifahını yaxşılaşdırmağa imkan verən texnologiya.

AFRİKANIN SƏHRALARI VƏ ARİD TORPAQLARI KOMİTƏSİ (ASATK) (Arid and Desert Lands Committee, ADALCO) – 1985-ci ildə Qahirədə təşkil olunmuş ətraf mühit məsələləri üzrə nazirliklərin Birinci Afrika Konferensiyası Proqramı (AMCEN) çərçivəsində yaradılmış dörd “ekosistem” komitələrindən biri. ASATK-ın təcili fəaliyyət planı 2 əsas komponentdən ibarətdir: Afrikanın 50 ölkəsindən hər birində üç model-kəndin və yem bitkilərinin istehsalı üçün kiçik suvarma obyektlərinin köməyi ilə quraqlıq mövsümdə heyvanların yemlənməsinin təmin olunacağı 30 pilot heyvandarlıq zonasının yaradılması.

ASATK-ın digər prioritetlərinə Şimali Afrikada Yaşıl kəmərin (bax) yaradılması layihəsinin gücləndirilməsi və Şimali Afrikanın su sərvətlərinin istifadəsinin artırılması; Böyük səhranın cənubu və Qərbi Afrikada sağlam ekoloji zonaların bərpası; Mərkəzi Afrikada savannalaşmaya qarşı mübarizə üzrə əməkdaşlığın təşkili.

AQROMEŞƏÇİLİK (Agroforestry) – çoxillik əkililərin (ağaclar, kollar, palmalar, qarğı və başqaları) birillik kənd təsərrüfatı bitkilərinin və mal-qara otarılması ilə uyğunluqda becəriləndiyi torpaqdan istifadəyə kompleks yanaşma. Müəyyən edilmiş məkan təşkilatlı və ya torpaqlardan istifadənin zaman ardıcılıqlı vahid kompleksi yaranır. Aqromezəciliyin məqsədi torpaqların məhsuldarlığının müəyyən olunmuş səviyyədə

saxlanması, artırılması və həmçinin kənd təsərrüfatı istehsalının diversifikasiyasından ibarətdir.

AQROMEŞƏMELİORASIYA (Silvicultural reclamation) – ərazinin torpaq-hidroloji və iqlim şərtlərinin yaxşılandırılmasına istiqamətlənmiş, onu kənd təsərrüfatı üçün daha əlverişli edən meşə təsərrüfatı tədbirləri sistemi.

AQROSƏHRA (Agrodesert) – otlaqların deqradasiyası (bax.) nəticəsində son dərəcə dəyişmiş ekoloji səviyyələrin təbəqələşməsi prinsipi əsasında yaranan yerli flora növlərindən olan süni fotosenoz. A-nın yaranmasının nəzəri əsasları və qəbul olunması Türkmənistan EA-nın akademiki N.T. Neçayev tərəfindən işlənib hazırlanmışdır. A-nın tərkibinə ehtiyatlardan istifadənin yüksək dərəcəsini təmin edən və yem yararlılığı təbii səhra otlaqlarından 4-8 dəfə artıq olan məhsul almağa imkan verən ağaclar (saksaul), kolluqlar, xırda kolluqlar, yarımkolcuqlar və otlar daxildir.

ALTERNATİV ENERJİ MƏNBƏLƏRİ, ALTERNATİV ENERJİ (Alternative source of energy, Alternative energy) -- ənənəvi qazıntı mənbələrindən (kömür, neft, qaz, şist...) deyil, günəş, külək, geotermal mənbələr, “enerjili” ağac bitkiləri və s.-dən alınan enerji (şəkil 1).

ALTERNATİV TEXNOLOGİYA (Alternative Technology) – ekoloji böhranı zəiflətməyə, sənaye, nəqliyyat, kommunal təsərrüfatı və s.-dən ətraf mühitə dəyən zərəri azaltmağa imkan verən yeni, daha “təmiz” texnoloji sxemlər. Bu termin BMT-nin insanı əhatə edən mühit konfransında (Stokholm, 1972) təklif edilmişdir.

ANTROPOGEN AMİLLƏR (Anthropogenic factors) – insanların təbiət obyektlərinə təsirlərinin müxtəlif formalarını daxil edən amillər qrupu.

ANTROPOGEN GƏRGİNLİK (Anthropogenic pressure) – müxtəlif növ təsərrüfat fəaliyyətlərinin təbii mühitə təsirlərinin məcmusu.

ANTROPOGEN HADİSƏ (Anthropogenic phenomenon) – insan fəaliyyəti və ya davranışından yaranan hadisə, məsələn səhralaşma.

ANTROPOGEN LANDŞAFT (Anthropogenic landscape) – insan fəaliyyəti nəticəsində əhəmiyyətli dərəcədə dəyişmiş landşaft.

ANTROPOGEN LANDŞAFT KOMPONENTLƏRİ (Anthropogenic landscape components) – insanların istehsalat və qeyri-istehsalat fəaliyyətlərinin müxtəlif “izləri” və obyektləri.

ANTROPOGEN MONİTORİNQ (Anthropogenic monitoring) – insanların təsərrüfat fəaliyyətləri nəticəsində təbii mühitdə yaranan bütün növ dəyişikliklərə müşahidə və nəzarət sistemi. Ətraf mühitin hazırkı vəziyyəti haqqında hərtərəfli məlumat mənbəyi kimi, həmçinin mümkün mənfi dəyişikliklərin qarşısının alınması və ətraf mühitin gələcək vəziyyəti barədə elmi proqnozların işlənilməsi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

ANTROPOGEN MÜHİT (Anthropogenic environment, human environment) – insanlar tərəfindən birbaşa və ya dolaylı, bilərəkdən və ya bilmədən dəyişdirilən təbii mühit.

ANTROPOGEN SƏHRA (Anthropogenic desert) – insanlar tərəfindən həddən artıq istismar olunma nəticəsində yaranan səhra. UNEP-in 80-ci illərin əvvəllərində olan məlumata görə antropogen səhraların sahəsi 9,1 mln. km² təşkil edirdi.

ANTROPOGEN SƏHRALAŞMA (Anthropogenic desertification) – insanların səmərəsiz təsərrüfat fəaliyyətinin (mal-qaranın həddən artıq otarılması, bitkilərin yerinin dəyişdirilməsi, istilik və su balansının həddən çox dəyişkən olan torpaqların məhvə-nilməsi (bax) və s.) səbəb olduğu səhralaşma (bax).

Ənənəvi enerji mənbələri(ənənəvi enerji) Bütün tiptən olan nəhəng SES stilik elektrik stansiyaları (kömürlə,neftlə , şistlə, torfla, qazla) AES və nüvə istiliyi ilə işləyən bütün stansiyalar. Daxili yanacaq mühərrikləri üçün sintetik yanacağın alınması

Qarışıq enerji mənbələri **Ənənəvi-alternativ(atom, hidrogen və s.) alternativin –alternativləri (külək, hidrogen və s.)**

Şəkil 1. Enerjinin alternativ növləri

ANTROPOGEN SÜRƏTLƏNMİŞ EROZİYA (Anthropogenic erosion, Accelerate erosion) – insanların səmərəsiz təsərrüfat fəaliyyətləri nəticəsində torpağın münbit qatının yuyulması və dağılması prosesidir.

ANTROPOGEN TƏSİR (Anthropogenous impact, human impact) – insanların nəyə isə birbaşa və ya dolay təsirinin cəmi.

ANTROPOGEN TORPAQ DEQRADASIYASININ DÜNYA XƏRİTƏSİ (World Map of Human Induced Soil Degradation) - Xəritə 1990-cı ildə, Torpaq üzrə beynəlxalq sorğu və məlumatlandırma mərkəzi və BMTİP tərəfindən, 1:10 000 000 miqyasında hazırlanmışdır. Miqyasla bağlı məhdudiyyətlər səbəbindən xəritə torpaqdan istifadənin digər sistemləri ilə qarşılıqlı əlaqə olmadan, yalnız qitələr üzrə məlumat almaq imkanı verir. Dünyanın torpaq deqradasiyası vəziyyəti cədvəl 1-də verilmişdir.

Cədvəl 1

**Torpaqların antropogen deqradasiyası
(UNEP məlumatlarına görə)**

		mln.ha	Quraq torpaqların ümumi sahəsinə görə %
1	Deqradasiyaya uğramış suvarılan torpaqlar	43	0,8
2	Deqradasiyaya uğramış suvarılmayan əkinaltı torpaqlar	216	4,1
3	Deqradasiyaya uğramış otlaqaltı torpaqlar (torpaq və bitki örtüyünün deqradasiyası)	777	14,6
4	1 + 2 + 3 antropogen torpaq deqradasiyasına məruz qalmış quraq torpaqlar	1,036	19,5
5	Deqradasiya olan otlaq yerləri (qeydiyyatda alınmamış deqradasiyaya uğramış torpaqlar) (bitki örtüyünün deqradasiyası)	2,556	50,0
6	4 + 5 = deqradasiyaya uğramış quraq torpaqların ümumi sahəsi	3,592	69,5
7	Deqradasiyaya uğramış quraq torpaqlar	1,580	30,5
8	6 + 7 = ekstraarid səhralar qeydə alınmamaqla quraq torpaqların ümumi sahəsi	5,172	100%

“ARİD EKOSİSTEMLƏR” (“Arid Ecosystems”) - 1995-ci ilin yanvarında əsası qoyulmuş rüblük elmi jurnal. Rusiyanın cənubu və qonşu dövlətlərinin quraqlıq ərazilərində aparılan ekoloji və sahələrarası tədqiqatların nəticələrini nəşr edir və dünyanın arid və yarımarid zonalarının problemlərinin geniş dairəsini işıqlandırır.

Jurnal REA-nın ümumi biologiya Şöbəsinin “Bioloji sistemlərin ekologiyasının problemləri” Elmi şurasının tərkibində “Arid ekosistemlərin öyrənilməsi problemi və səhrələşməyə qarşı mübarizə” bölməsinin orqanıdır. Jurnalın ilk nömrəsi 1995-ci ilin sentyabrında çıxmışdır.

ARİDLİK ƏMSALI (Aridity coefficient) – verilmiş ərazidə yağıntının nisbi çatışmamazlığı ilə (aridliyi) ifadə olunan yağıntı və temperatur funksiyası. A.ə

$$(A \operatorname{cosec} \varphi (R_{\max} - R_{\min}) / R$$

kimi təyin olunur, burada A – temperaturun illik amplitudu, φ – coğrafi enlik, R_{\max} və R_{\min} – yağıntıların ən aşağı və ən yuxarı illik miqdarı (çoxillik dövr üçün), R – yağıntıların çoxillik orta illik miqdarıdır. Saxaranın mərkəzində A.ə. 100 təşkil edir.

ARİD ƏRAZİLƏR (Arid territories, areas) – tropik, subtropik və ya mülayim-isti arid, yarımarid və ya mövsümi subtropik iqlimli rayonlar.

“ARİD ƏRAZİLƏRİN ARAŞDIRILMASI JURNALI” (Journal of Arid Land Studies) – Yaponiyanın arid ərazilərin öyrənilməsi assosiasiyası tərəfindən buraxılır. Orijinal məqalələri, tədqiqat qeydlərini, xaricdə işləyən Yapon alimləri və mütəxəssislərinin, həmçinin xarici ölkələrdən olan alimlərin arid ərazilərin problemi üzrə xüsusi məruzələrini nəşr edir. Məqalələr yapon və ingilis dillərində nəşr edilir.

“ARİD ƏRAZİLƏRİN ƏTRAF MÜHİTİ” (Journal of Arid Environments) – beynəlxalq elmi jurnal. Arid torpaqlar və səhrələşmənin müxtəlif təbiət və sosial-iqtisadi aspektləri üzrə

orijinal və şərhli məqalələr, yeni buraxılışlara xülasələr və məlumatlandırma xəbərlərini nəşr edir. 1978-ci ildən Londonun “Akademik Press” nəşriyyatında buraxılır.

ARİD HOMOİQLİMİN PAYLANMASI ÜZRƏ DÜNYA XƏRİTƏSİ (Map of Distribution of Arid Homoclimates) – Meycs (ABŞ) tərəfindən tərtib olunmuşdur; 1952-ci ildə 1:25 mln. miqyasında buraxılmışdır. Xəritənin legendasında quraq iqlimin ayrılması əsasına Torntveytin aridlik indeksi qoyulmuşdur (bax): ekstraarid iqlim (E) (aridlik indeksi – 57 və daha yüksək), arid (A) – (-40-dan -57-ə qədər), yarımarid (S) – (-20-dən -40-a qədər).

Yağıntuların düşməsi mövsümü: mövsüm fərqinə varmadan (a), daha çox yayda (b), daha çox qışda (c). Uyğun intervallarda ən isti və ən soyuq ayların orta aylıq temperaturun qradiasiyası (dəyişmə dinamikası):

0 – orta aylıq temperatur 0°S -dən az.

1 – “- 0- 10°S

3 – “- 20- 30°S

2 – “- 10- 20°S

4 – “- 30°S -dən yuxarı.

ARİD İQLİM (Arid climate) – bitkilərin inkişafını məhdudlaşdıran, lakin onları tamamilə yox etməyən, atmosfer yağıntuları rütubətliliyi kifayət qədər olmayan quru iqlim (havanın yüksək temperaturlarında); səhra və yarımsəhra iqlimi.

N.N. İvanova görə Aİ şəraitində illik rütubətliliyin əmsalı 30%-dən çox olmur. Keppenə görə arid iqlimdə yağıntının illik miqdarı santimetrlərlə R-dən kiçik olur bu halda:

$R = 2t$, əgər yağıntılar əsasən soyuq mövsümdə düşürsə,

$R = 2t + 14$, əgər yağıntılar il ərzində bərabər paylanırsa,

$R = 2t + 28$, əgər yağıntılar əsasən isti mövsümdə düşürsə.

(t –havanın orta illik temperaturu $^{\circ}\text{S}$ ilə)

ARİDLİK (Aridity) – iqlimin quruluğu, bitkilərin inkişafı üçün yağıntuların çatışmamazlığı.

ARİDLİYİN İQLİM İNDEKSİ XƏRİTƏSİ (Climate Aridity Index Map) –1977-ci ildə səhrələşmə problemi üzrə BMT

Konferensiyası üçün D. Xenning və X. Flon (Bonn Universiteti, AFR) tərəfindən tərtib edilmişdir və UNEP tərəfindən çap edilmişdir. Xəritənin əsasına görə M.İ. Budıkoya 500-dən çox meteostansiya üçün quraqlıq indeksinin hesablanma məlumatları təşkil etmişdir. Izoxətlər aşağıdakı intervallarda keçirilmişdir: 0,1, 0,25, 0,5, 0,75 1,5 (qırıq xətlə), 2,3,4,5,7,10,20,50,100 (bütöv xətlə). Xəritənin miqyası -1:25 mln.

ARİDLİK İNDEKSİ (Climate Aridity Index) – 1. Trontveytə görə: verilən məntəqə üçün 100 d/n kəmiyyəti ilə ölçülür: d – rütubət çatışmazlığı – yağıntının miqdarının buxarlanmanın ümumi miqdarından az olduğu aylar üçün yağıntı və ümumi buxarlanma arasında aylıq fərqin cəmi; n – qeyd edilən aylar üçün ümumi buxarlanmanın aylıq həcmnin cəmi. A.İ arid iqlimin ətraflı təsnifatı üçün tətbiq olunur.

2. De Martonna görə: verilən vilayət üçün $A - 1 = P/t + 10$; P – yağıntının illik miqdarı, və t – Selsi dərəcəsi ilə orta illik temperaturdur. İllik miqdarı aylığa çevirməklə, bu formulu ayrı-ayrı aylar üçün də istifadə etmək olar.

3. Stensə görə: E/P düsturu mövcuddur ki, burada E – buxarlanmanın, P -isə yağıntının miqdarıdır.

ARİDLİK VƏ QURAQLIQ EHTİMALLARININ TƏC-RÜBİ DÜNYA XƏRİTƏ-SXEMİ (Experimental World Scheme of Aridity and Drought Probability) – 1:25 mln. miqyasında sovet alimləri V.A. Kovday, B.Q. Rozanov, S.K. Onişenko tərəfindən səhrələşməyə qarşı mübarizə üzrə BMT Konferensiyası üçün tərtib olunmuş və 1977-ci ildə UNEP tərəfindən dərc edilmişdir. Xəritədə quraqlıq ehtimallarının dərəcələrə ayrılması verilmişdir: daimi rütubət şəraiti; quraqlıq ehtimal olunmur; çox nadir quraqlıq (ehtimal 5%-ə qədər); nadir quraqlıq (ehtimal 5-10%); nisbətən tez-tez olan quraqlıq (10-25%); tez-tez quraqlıq (50-75%); daimi quraqlıq (75-95%); tam quraqlıq (ehtimal 100%-ə qədər); və həmçinin səth növləri (landşaftlar): səhralarda inkişaf edən və yarım möhkəmlənmiş qum təpələri; arktik səhralar; 50%-dən artıq

quraqlıq ehtimallı dağ yamacları, kserofit meşələr, kollar və savannalar; tam quraq dağüstü səhraları və yarımsəhraları.

ARİD MORFOSTRUKTUR (Arid morphosculture, relief morphostructure) –səhralarda, yarımsəhralarda və quru bozqırlarda eol prosesləri, aşınma, su eroziyası və s. təsirlər nəticəsində yaranan morfostruktura tipidir. Yüksəkliklər, yaylalar, dağətəyi və dağlar üçün müxtəlif eroziyalı-denudasiya formaları səciyyəvidir. Ovalıq və düzənliklər üçün eol-akkumlyativ (barxanlar,qum tirələri, duzlu göl çökəklikləri, takırlı düzənliklər) formaları xasdır.

ARİD TORPAQLAR (Arid soils) – arid rayonların quru bozqırlarında, yarımsəhralarında, səhralaşmış savannalarda və səhralarda formalaşan torpaqlardır. Buxarlanmanın miqdarının yağıntılardan çox olması ilə əlaqədar olaraq, AT uyulmayan su rejimində formalaşırlar. AT-a şabalıdı, yarımsəhra boz-qonur, səhralaşmış savannaların qırmızımtıl-qonur, səhra landşaftının müxtəlif torpaqları aiddir.

ARİD TORPAQLARIN DÜNYA ÜZRƏ PAYLANMASI XƏRİTƏSİ (Map of the World Distribution of Arid Regions) – 1977-ci ildə səhralaşma problemi üzrə BMT Konfransı üçün UNESCO tərəfindən 1:25 mln. miqyasında tərtib edilmişdir. Arid ərazilərinin sərhədlərinin müəyyənləşdirilməsi yolu ilə arid eyni iqlimin paylanması üzrə Dünya Xəritəsinin yeniləşdirilməsi məqsədini daşıyırdı. Müxtəlif aridlik dərəcəli ərazilərin ayrılmasında əsas kimi eyni dövr ərzində yağıntılardan orta illik miqdarının potensial buxarlanmanın (transpirasiya yolu ilə buxarlanma nəzərə alınmaqla) miqdarına olan nisbəti P/E (Penman düsturu ilə hesablanmış) götürülmüşdür. Məlumatlar 1600 meteostansiya üzrə hesablanmışdır. Aridlik indeksinin müəyyən qiymət o diapazonu əsasında aşağıdakı bioiqlim zonaları ayrılmışdır. Ekstraarid (giperarid) zona ($P/E_t < 0,03$), yağıntılardan illik miqdarı 100 mm-dən azdır, çayların subasarındakı efemer və kollar müstəsna olmaqla bitki örtüyündən

məhrumdur. Sahələr müstəsna olmaqla bitkiçilik və heyvandarlığın inkişafı mümkün deyil. Bu zona bir və ya bir neçə il ərzində mümkün quraqlığa görə “mütləq, əsl” səhra ilə uyğunlaşır. Arid zona ($0,03 < P/E_t < 0,20$), illik yağıntının cəminin 100-200 mm, parçalanmış kasıb bir və çoxillik sukkulent bitki örtüyü ilə səciyyələnir. Suvarılmasız əkinçilik mümkünsüzdür. Zonada köçəri maldarlıq mümkündür. Semiarid zona ($0, 20 < P/E_t < 0,50$), yağıntıların illik miqdarının 200-400 mm arasında olması ilə yarımsəhra və tropik kol qruplaşmaları daxil olmaqla qeyri-müntəzəm paylanmış ot örtüyünə malik olması ilə səciyyələnir. Zona dəmyə kənd təsərrüfatı əkinçiliyinə (quru əkinçilik) və maldarlığa yararlıdır. Quru mövsümin həqiqi fəaliyyətindən asılı olaraq onun daha çox quru, daha da izafi rütubətli olduğundan Subhumid keçidi aydın ifadə olunmur. – quraqlıq dövrünün həqiqi müddətindən asılı olaraq o, gah daha quraq, gah da daha rütubətli olur. Yarım rütubətli zona (subhumid $0,50 < P/E_t < 0,75$), yağıntıların illik miqdarı 400-800 mm-dir, zonaya savannaların müəyyən hissələri Aralıq dəniz tipli sərttikanlı kollu, cəngəllikli bitki qruplaşmaları və qara torpaq bozqırları daxildir. Zona üçün ənənəvi dəmyə əkinçiliyi (mövsümi quraqlığa davamlı kənd təsərrüfatı bitkiləri) xasdır. Yüksək məhsuldar əkinçilik üçün suvarma vacibdir. Zona üçün antropogen təsirlərlə əlaqədar aridliyin sürətli tərəqqisi səciyyəvidir.

Temperatur rejiminə görə 4 tip rayona (ilin ən soyuq ayının minimal temperaturuna görə) və 3 tip yarım rayona (ilin ən isti ayının maksimal temperaturuna görə) seçilmişdir. İl ərzində yağıntısız ayların miqdarı və mövsümi düşən yağıntıların diaqram işarəsi göstərilmişdir. Arid zonanın xəritəsində cəmi iqlimin 44 variantı göstərilmişdir.

“ARİD TORPAQLARIN MƏNİMSƏNİLMƏSİ” (Arid Land Development Abstracts) – referativ jurnal. Bazar ölkələri və ABŞ-in arid torpaqlarının icmal mərkəzi və BMT-nin universitetləri ilə birlikdə 1981-ci ildən nəşr olunur. Arid torpaqların

mənimsənilməsi və onlarla əlaqədar ekoloji problemlərlə əlaqədar icmalar, məqalələr və kitablar dərc olunur.

ARID TORPAQLARIN MƏNİMSƏNİLMƏSİ VƏ SƏHRALAŞMAYA QARŞI MÜBARİZƏ, 1975-1992. FAO SƏNƏDLƏŞDİRMƏSİ (Arid Land Development and Desertification Control, 1975-1992. FAO Documentation) - ətraf mühit və inkişaf üzrə BMT Konfransı və həmçinin səhralaşmaya qarşı mübarizə üzrə beynəlxalq konvensiyanın hazırlanması üçün danışıqların aparılması üzrə hökumətlərarası komitənin Birinci müstəqil sessiyası (1993) üçün FAO tərəfindən hazırlanmış biblioqrafik soraq kitabçası.

Biblioqrafiya FAO-nun müxtəlif fəaliyyət səviyyələrində (yerli bölgələrdən qlobala qədər) səhralaşmaya qarşı mübarizə və torpaqların mənimsənilməsi üzrə müntəzəm və ya səyyar proqramlarını əks etdirən fəsillər üzrə bölünmüşdür.

Biblioqrafiyanın hazırlanması üçün əsas olaraq FAO sənədləşdirilməsinin məlumat bazası olmuşdur.

ARID TORPAQLARIN ÖYRƏNİLMƏSİ MƏRKƏZİ (Arid Land Research Center) – müxtəlif istixana rejimlərinin təsiri altında kənd təsərrüfatı məhsullarının yaxşılaşdırılması, şirinləşdirilmiş dəniz suyunun suvarma üçün istifadəsi və bağ bitkilərinin becərilməsi üzrə araşdırmalar aparır və illik məruzələr dərc edir.

Yerləşdiyi ərazi: Sadiyam, Abu-Dabi, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri.

ARID TORPAQLARIN ÖYRƏNİLMƏSİ PROQRAMI (Arid Lands Programme) – 1948-ci ildə qəbul edilmişdir. UNESCO-nun Ümumi Konfransının III sessiyasında Hindistanın təklifinə əsasən Arid zona üzrə beynəlxalq institutun yaradılması haqda məsələyə baxılmasını Baş Katibə həvalə edən qətnamə qəbul edilmişdir. İlk araşdırmalardan sonra İnstitut əvəzinə Beynəlxalq şura yaradılması haqda qərar qəbul edilmişdir. 1950-ci ildə Müvəqqəti beynəlxalq şuranın tövsiyələri əsasında UNESCO-nin Baş Direktoru tərəfindən arid zonaların öyrənilməsi üzrə

Məsləhətləşmə komitəsi təsis edilmişdir. Komitənin Əlcəzirdə təşkil olunmuş birinci sessiyasında fəaliyyətin əsas yolları qeyd olunmuş və arid torpaqların öyrənilməsi üzrə Proqrama baxılmışdır.

UNESKO-nun Ümumi Konfransının IX sessiyası (1954) müəyyən hissəsi arid zonalarda yaşayan üzv-hökumətlərin həyat səviyyələrinin yaxşılaşması müəyyən dərəcədə elmi araşdırmaların nəticələrinin istifadəsindən və onların təcrübi tətbiqindən asılı olduğunu hesab edərək, proqramı UNESKO-nun əsas proqramı kimi bəyənmişdir. Bu proqram, 1961-ci ilə qədər iki onillik ərzində həyata keçirilmişdir.

Proqramın həyata keçirilməsi dövründə “Quraq zonalar” kvartallıq məlumatlandırma bülletenindən əlavə, yaradılmasında 40 ölkədən olan 200-ə yaxın elmi-tədqiqat təşkilatları iştirak edən “Arid zonaların tədqiqatı”-nın 300-ə yaxın cildi dərc edilmişdir.

“ARID TORPAQLARIN ÖYRƏNİLMƏSİ ÜZRƏ BÜLLETEN” (“Arid Lands Newsletter”) – səhralaşma problemləri üzrə tədqiqatları, arid tematika üzrə biblioqrafiya nəşrlərə, və bu sahədə aparılmış beynəlxalq və milli tədbirlər üzrə məlumatlara resenziyalar daxil olan elmi-məlumatlandırma jurnalı. ABŞ-da Arizona Universiteti yanında arid torpaqların öyrənilməsi üzrə Büroda (bax) buraxılır.

ARID TORPAQLARIN ÖYRƏNİLMƏSİ ÜZRƏ BÜRO (The Office of Arid Lands Studies, OALS) – 1964-cü ildə, ABŞ-da Arizona universiteti yanında mövzular arasındakı tədqiqatlar və məlumat mərkəzi kimi təsis edilmişdir.

İlkin fəaliyyəti yer üzündə olan səhraların coğrafi tədqiqatlarının inventarlaşmasına yönəldilib. Arid torpaq ehtiyatlarının, yerli bitkilərin idarə olunması, arid ərazilərin məsafədən zondlaşdırılması, məlumat sistemləri və səhralaşmanın idarə edilməsi, əkinçilik sistemlərinin tədqiqatı, ətraf mühitin təhlili, su ehtiyatlarının qorunması və onların təkrar istifadəsi və iqtisadi inkişaf problemlərinin öyrənilməsi ilə məşğul olur.

Büronun tədqiqat proqramları beş funksional vahidlə sıx əlaqədardır: Arid torpaqların məlumat mərkəzi (ALIC), məsafədən zondlaşdırma üzrə Arizona mərkəzi (ARSC), Bioehtiyatların tədqiqatı bölməsi (BRF), Səhraların tədqiqatı bölməsi (DRU), İqtisadi inkişaf bölməsi (EDR).

Büroda Arid torpaqların öyrənilməsi bülleteni (Arid Lands Newsletter) (bax), məsafədən zondlaşdırılma xəbərləri (Remote Sensing Newsletter) buraxılır.

Yerləşdiyi ərazi – Tuson, Arizona ştatı, ABŞ.

ARID TORPAQLARIN ÖYRƏNİLMƏSİ ÜZRƏ KOMPLEKS LAYİHƏ (İPAL) (Integrated Project on Arid Lands, IPAL) – UNESKO-nun “İnsan və Biosfer” Proqramı çərçivəsində layihə. 1976-cı ildən başlanmışdır. Məqsədi – səhralaşma, yardım proqramlarının hazırlanması, torpaqların eroziyasına qarşı mübarizə üzrə tədbirlərin təşkili, təbii sərvətlərin idarə olunması sahəsində ekspertlərin təlimi ilə əlaqədar ətraf mühitin mühafizəsi üzrə təxirəsalınmaz problemlərinin həllinin axtarılması və arid torpaqların bərpasıdır. Birinci layihəyə maliyyə dəstəyi - əvvəl UNEP, 1980-cı ildən AFR hakimiyyəti tərəfindən həyata keçirilmişdir. Onun sahəsi 22500 km² olmaqla Şimali Keniyada yerləşən Türkan və Marsabit göllərinin arasını əhatə edir. Layihənin yekunları ətraflı şəkildə “Səhraların mənimsənilməsi problemləri” jurnalının 1986-cı ilin 3,4,6-cı və 1987-ci ilin 2-ci nömrələrində təsvir olunmuşdur. UNEP tərəfindən dəstək olunmuş və 1978-ci ildə Tunisdə həyata keçirilmiş, İPAL-ın ikinci layihəsində arid və yarımarid otlaqların yaxşılaşdırılması və səmərəli idarə olunması nəzərdə tutulmuşdur (şəkil 5).

“ARID TORPAQLAR: ÖYRƏNİLMƏSİ VƏ BƏRPASI” (“Arid Soil: Research and Rehabilitation”) – torpaqların yerli xüsusiyyətlərinin öyrənilməsinə, onların üzvi və qeyri-üzvi kimya və fizikasına, arid torpaqların bərpası və torpağın biotexnologiyasına həsr olunmuş beynəlxalq jurnal.

1990-cı ildən ABŞ-da nəşr olunur.

**“ARİD TORPAQLARIN TƏDQIQATI İNSTİTUTLARI”,
GÖSTƏRİCİ** (Arid Lands Research Institution “A World Directory”) – ABŞ-da Arizona Universiteti (bax) yanında Arid torpaqların öyrənilməsi bürosunda hazırlanan beynəlxalq sorğu kitabı. Birinci buraxılışı 1967-ci ildə, ikinci 1977-ci ildə BMT-nin səhrələşməyə qarşı mübarizə konfransı üçün çıxmışdır. Daha tam olan üçüncü buraxılışı isə 1988-ci ildə ABŞ-da UNEP-in, “İnsan və Biosfer” proqramı üzrə ABŞ milli komitəsinin, beynəlxalq inkişaf üzrə ABŞ agentliyi, Amerika Ştatları Təşkilatları və Arizonanın “Salt-River” layihəsinin köməkliyi ilə çap olunmuşdur. Göstərici öz fəaliyyətləri ilə arid ərazilərin öyrənilməsi ilə əlaqəli institut və təşkilatlardan və həmçinin “Səhrələşməyə qarşı mübarizə və quraq torpaqların mənimsənilməsi üzrə Təşkilatların şərhli sorğu kitabçası”ndan (UNEP, 1986) alınmış məlumatlar bazasında tərtib olunmuşdur. 1995-ci ildə Göstəricininin FAO və UNEP ilə birgə həyata keçirilmiş dördüncü buraxılışı çıxmışdır. Ona 65 ölkədən olan 250-dən artıq milli təşkilatlar və həmçinin 65 beynəlxalq təşkilat daxildir.

“ARİD TORPAQLARIN TƏDQIQATI VƏ BƏRPASI” (Arid soil research and rehabilitation) – beynəlxalq elmi jurnal. Arid və yarımarid torpaqların əsas baxışları, səhrələşmə və degradasiya olmuş torpaqların bərpası ilə əlaqədar tətbiqi problemlər üzrə məqalələri nəşr edir. Bundan əlavə, suvarılmayan torpaqların biologiyası, arid torpaqların biotexnologiyası, meliorasiyası kimi məsələlər üzrə məqalələr nəşr edir. Jurnal 1987-ci ilin yanvarından başlayaraq hər rübdə nəşr olunur. ABŞ-ın “Taylor və Frensis” nəşriyyatında buraxılır.

**“ARİD VƏ EOL RELYEFİN FORMALAŞMASI
TERMINOLOGİYASI”** (Terminology of arid and eolian relief formation) – səhra, yarımsəhraları və həmçinin arid və eol relyefləri yaradan proses və proseslərin terminologiyası üzrə sorğu-lüğəti. Lüğətə 1000-dən artıq rus və xarici termin və anlayışlar daxildir. Bu terminlərə aid müxtəlif izahlar verilmişdir.

Tərtibatçısı D.A. Timofeyevdir (AN SSRİ Coğrafiya institutu).
1980-cı ildə “Nauka” nəşriyyatında buraxılmışdır.

ARID VƏ YARIMARİD RAYONLARIN TƏDQIQATI MƏRKƏZİ (Research Centre for Arid and Semiarid Areas) – onun Şimal-Qərb kənd təsərrüfatı universiteti yanında yaradılması üçün işlərə 1980-ci ildə başlanmışdır. İlk adı – Arid və yarimarid zonaların öyrənilməsi üzrə texniki və tədqiqat mərkəzi olub, BMTİP –nin himayəsi altında yaradılmışdır. 1984-cü ildən hazırkı adını daşıyır. Mərkəz yarimarid zonalarda: təbii sərvətlərin öyrənilməsi, iqtisadi inkişafın aspektləri, lős yaylalarının idarə edilməsi və istismarı, kənd təsərrüfatı qurumlarının tənzimlənməsi; cins işlərinin yaxşılaşdırılması, otlaqların yaradılması; arid və yarimarid zonalarda: “torpaq dənli-taxıl bitkiləri-əhali-ətraf mühit” sistemində tədqiqatlar, quraqlığa davamlı qədim çin texnologiyasının öyrənilməsi, su ehtiyatları və irriqasiya, bitkilərin populyasiyası və quraqlığa davamlılıq üzrə işlər aparır. Buraxılışları: Arid zonalarda kənd təsərrüfatı tədqiqatları (Agricultural Research in Arid Areas), Çinin arid və yarım arid torpaqlarının kənd təsərrüfatı bülleteini (Agricultural Newsletters for Arid and Semiarid Areas in China).

Yerləşdiyi ərazi: Yandlinq, Şansi əyaləti, ÇXR.

ARID VƏ YARIMARİD TORPAQLARIN KƏND TƏSƏRRÜFATI TƏDQIQATLARI MƏRKƏZİ (Center for Agricultural Research in Arid and Semi-Arid Lands) – Avropa Universiteti yanında təşkil olunmuşdur. Kök sisteminin növlərinin şorlaşmaya və quraqlığa həssaslığı, yemiş və pomidorların mineralaşdırılmış sularla suvarılması, həssas və duzadavamlı hüceyrəli membranların xüsusiyyətləri; mal-qaranın suvarılması üçün yağış suyunun yığılması, torpaq rütubətliyi balansının yaxşılaşdırılması, quraqlığın idarə edilməsi, səhrələşməyə qarşı mübarizə, sosial-mədəni amillərinin öyrənilməsi və damcılama ilə suvarmanın tətbiqi, pambığın məhsuldarlığının yaxşılaşdırılması, meyvə ağaclarının məhsuldarlığının artırılması, ət istehsalının artırılması nöqtəyi nəzərdən otlaqların qiymətləndirilməsi, kənd

təsərrüfatı texnologiyalarının ötürülməsinin qiymətləndirilməsi, heyvandarlıq üçün yem üzrə tədqiqatlar aparır. İşlər İordən və Ərəba çaylarının yerləşmə məkanı İerusalim, İzrail səhrasında aparılır.

ARİD VƏ YARIMARİD TORPAQLARIN ÖYRƏNİLMƏSİ ÜZRƏ BEYNƏLXALQ MƏRKƏZ – (İCASALS) (International Centre for Arid and Semi-arid Land Studies, ICASALS) – 1966-cı ildə Texas Texnoloji Universitetinə arid və yarımərid torpaqların ekologiyasının mövzulararası öyrənilməsinin aparılmasında kömək üçün yaradılmışdır.

Fəaliyyətinin əsas istiqamətləri: quraq torpaqlar haqqında materialların yığılması və biliklərin paylanması, quraq torpaqların araşdırılması, otlaqların idarə olunması, günəş və külək enerjisi, botanika, zoologiya, hidrologiya, geologiya, atmosfer tədqiqatları, sosial iqtisadiyyat, tarix, ərzaq məhsulları, ətraf mühitin vəziyyəti, məsafədən zondlaşdırılması. Mərkəz – prioritet – arid torpaqlar və səhralaşma mövzusu üzrə İNFOTERRA məlumat mənbələrinin bölmələrindən biridir.

Nəşrləri: məlumat bülleteni – ildə 3 dəfə (ICASALS Newsletter), digər ayrı-ayrı buraxılışlar.

Yerləşdiyi ərazi: Labbok, Texas, ABŞ.

ARİD ZONA (Arid zone) – arid iqlimli arid zona, bu cür zonalarda əkin yalnız suvarma ilə mümkündür.

“ARİD ZONALAR” (“Zonas aridas”) – Perunun arid zonalarının tədqiqatı Mərkəzi tərəfindən nəşr olunan elmi jurnal (bax). Jurnalın nəşri Perunun sahəsi 30 mln. ha təşkil edən və əhalisinin 4/5-i yaşayan, səhra ərazilərinin mənimsənilməsi üzrə dövlət siyasəti əsasında aparılan ümumi kontekstdə həyata keçirilir. 1982-ci ildən buraxılır.

ARİD ZONALARIN ÖYRƏNİLMƏSİ MƏRKƏZİ (Center for Arid Zone Studies) – 1984-cü ildə Şimali Uels Universiteti yanında yaradılmışdır. 1972-1980-cı illərdə Arid zonalar sektoru

adını daşımışdır. Kənd təsərrüfatı, meşəçilik və onlarla əlaqədar problemlər üzrə tədqiqatlarla məşğul olur. Ekologiya, aqromezəçilik, kənd təsərrüfatı və otlaqaltı torpaqların istifadəsi, buğdanın şorlaşmaya, pambığın yüksək temperatura davamlılığı məsələlərini öyrənir.

Nəşrləri: məlumatlandırma bülleteni, ayrı-ayrı məruzə və şərhlər.

Yerləşdiyi ərazi: Qvinedd, Uels, Böyük Britaniya.

ARİD ZONALARIN ÖYRƏNİLMƏSİ ÜZRƏ ARGENTİNA İNSTİTUTU (Instituto Argentino de Investigaciones de las Zonas Aridas, IADIZA) – 1972-ci ildə Mendos əyalətinin Qobierno şəhərinin arid və yarım arid zonalarının öyrənilməsi İnstitutunun bazasında yaradılmışdır. 1985-ci ildən elmi və texnoloji tədqiqatlar üzrə Regional Mərkəzin tərkibinə daxil olmuşdur. Botanika, fitososiologiya, səhralaşmaya qarşı mübarizə, bitkilərin ekofiziologiyası, təbii otlaqların vəziyyəti, heyvandarlıq, meşəçilik sahələrində tədqiqatlar aparır. Ayrı-ayrı işləri nəşr edir. Yerləşdiyi ərazi: Kasilla-de-Korrero, Mendos.

ARİD ZONANIN TƏDQIQATI İNSTİTUTU (Arid Zone Research Institute) – 1974-cü ildə Avstraliyanın Şimal Ərazisi Hökuməti zamanı yaradılmışdır. Fəaliyyət Dairəsi – baytarlıq, bitkilərin mühafizəsi, bağ bitkiçiliyi, suvarma, otlaqların idarə edilməsi, iqtisadiyyat. Nəşrləri ayrı-ayrı məsələlər üzrədir.

Yerləşdiyi ərazi: Alis Sprinqs, Avstraliya.

ARİD ZONANIN TƏTQIQATI İNSTİTUTU (Institute des Regions Arides, IRA) – 1976-cı ildə əsası qoyulmuşdur. Qumsal çöküntülərin çökməsi proseslərinin öyrənilməsi, “küləklər gülünün” (müxtəlif istiqamətli küləklərin çoxillik müşahidəsi nəticəsində qurulmuş diaqramın) təyin edilməsi, küləkdən qoruyan zolaqların seçilməsi, torpaq və su ehtiyatlarının qorunması, səhralaşmaya məruz qalmış rayonların xəritələşdirilməsi, hərəkətli qumsalların möhkəmləndirilməsi, heyvanların ümumi sayının saxlanması, süd istehsalının artırılması, dəvələr üçün otlaqların

yaxşılaşdırılması üzrə tədqiqatlar aparır. Nəşrləri: “Arid zonalar üzrə bülleten” (Bulletin de Regions Arides), texniki bülleten (Bulletin Technigue), Ira Əsərlər məcmuəsi (Cachier de l’IRA), ayrı-ayrı nəşrlər.

Yerləşdiyi ərazi: Medenin, Tunis.

ARİD ZONALARIN TƏDQIQATLARI MƏRKƏZİ
(Centro de Investigaciones de Zonas Aridas, CIZA) – 1976-cı ildə La Moline Milli Kənd təsərrüfatı universiteti çərçivəsində yaradılmışdır. Onun vəzifəsi – müstəmləkə dövrlərindən hal-hazırkı dövrə qədərki müddətdə insan fəaliyyətlərinin arid ekosistemlərə təsirlərinin kompleks tədqiqatlarının aparılmasıdır. Elmi tədqiqatlar ölkənin sahilyanı səhralar zonasında səhralaşmaya qarşı mübarizə üzrə tədbirlərin təcrübi olaraq həyata keçirilməsi üçün bazanın yaradılmasına imkan yaratmışdır. Mərkəz “Arid zonalar” (bax) jurnalını buraxır.

Yerləşdiyi ərazi: Lima, Peru.

ARİD ZONALARIN TƏDQIQATLARI MƏRKƏZİ
(Centro de Investigaciones de Zonas Aridas, CIZA) – 1962-ci ildə Del-Norte Universiteti yanında günəş enerjisinin tədqiqatları mərkəzi bazasında yaradılmışdır. Günəş enerjisi, külək enerjisinin tətbiq olunması, bioiqlim tədqiqatları, atmosfer fizikası, bərpa olunan təbii sərvətlər sahələrində tədqiqatlar aparır.

ARİD ZONALAR VƏ QURUQ TORPAQLARIN ÖYRƏNİLMƏSİ ÜZRƏ ƏRƏB MƏRKƏZİ (AKSAD) (The Arab Centre for the Studies of Arid Zones and Dry Lands, ACSAD) – 1971-ci ildə Ərəb Dövlətləri Cəmiyyəti tərəfindən yaradılmış hökumətlərarası muxtar təşkilat. Arid və quruq ərazilərin iqtisadi inkişaf proqramların regional araşdırmasını və işlənilməsi üçün hazırlanmasını həyata keçirir. Araşdırmaların mövzusu su və torpaq ehtiyatlarının, əkinçilik və heyvandarlıq, aqroiqlimşünaslıq və sosial inkişaf problemlərini əhatə edir. Region hüdudunda elmi heyətin hazırlanması və məlumat mübadiləsi aparılır. AKSAD-a rəhbərlik Cəmiyyətin hər bir ölkə-üzvündən bir nümayəndənin

daxil olduğu direktorlar Şurası tərəfindən həyata keçirilir. AKSAD araşdırma işlərini, elmi və texniki məruzələri, dövrü nəşrləri, bibliografiya, layihələr haqda texniki-iqtisadi məlumatları və digər materialları buraxır.

Baş qərargah – Dəməşq, Suriya.

ARIZONA-SONOR SƏHRA MUZEYİ (Arizona-Sonor Desert Museum) - əsası 1952-ci ildə qoyulmuşdur. İctimaiyyət tərəfindən seyr edilməsi üçün ABŞ səhrasının flora və fauna yığıdır. Muzey Sonor səhrasının ekologiyası, etnobotanika, biologiya, torpaqşünaslıq, bitki örtüyünün tarixi və Sonor və Çiuaua səhralarının iqlim şərtləri, xırda məməlilər, reptillər və amfibilər üzrə tədqiqat işləri aparır. İllik məruzə (Annual Report) və “Sonorensis” (Sonorensis) rüblük jurnallarını buraxır.

Yerləşdiyi ərazi: Tuson, Arizona ştatı, ABŞ.

**ASIYA VƏ SAKIT OKEAN ÖLKƏLƏRİNDƏ SƏHRA-
LAŞMAYA QARŞI MÜBARİZƏ ÜZRƏ TƏLİM VƏ TƏDQI-
QAT MƏRKƏZLƏRİNİN REGIONAL ŞƏBƏKƏSİ
/DESKONAP/** (Regional Network of Research and Training Centres on Desertification Control in Asia and the Pacific, DESCONAP) – UNEP İŞ-in 12/10 qətnaməsinə cavab olaraq, 1987-ci ildə ASOİSK-nun 43-cü sessiyasının qərarına əsasən yaradılmışdır. Səhrələşməyə məruz qalmış bölgələrin ehtiyaclarına uyğun prioritet və proqramlarla birgə səhrələşməyə qarşı kompleks mübarizənin aspektlərini əhatə edir. Şəbəkə ASOİSK-nun mövcud təşkilatı qurumları çərçivəsində yaradılmışdır və səhrələşməyə qarşı mübarizə üzrə plan və proqramların regional-milli səviyyədə reallaşmasını əlaqələndirir.

1988-ci ildə Məsləhətləşmə qrupunun birinci iclasında DESKONAP-ı iki qrupa bölünməsi tövsiyə edilmişdir: Arid layihələr (Əfqanıstan, Hindistan, İran, Monqolustan, Pakistan) və Subhumid layihələr (İndoneziya, Malaziya, Nepal, Filippin, Tailand, Vyetnam).

Şəbəkə üç əsas məsələnin həlli üçün yaradılmışdır: səhralaşmanın hazırkı vəziyyətinin qiymətləndirilməsi; təlim və təhsil; SQMMFP-nin hazırlanmasına kömək.

1987-ci ildə qeyd olunan şəbəkənin tərkibinə daxil olan ASOİSK xətti ilə Türkmənistan MEA-nın Səhralar İnstitutunun üzərinə Milli Tədqiqatlar və səhralaşmaya qarşı mübarizə üzrə kadrların hazırlanması Mərkəzinin funksiyaları qoyulmuşdur.

ASIYA VƏ SAKİT OKEAN ÜÇÜN İQTİSADİ VƏ SOSIAL KOMİSSİYA (ASOİSK) (United Nations Economic and Sosial Commission for Asia and Pacific, ESCAP) – BMT-nun regional orqanı. 1974-cü ildə Asiya və Uzaq Şərq ölkələri üçün İqtisadi Komissiyanın (AUŞİQ) əvəzində yaradılmışdır.

ASOİSK əhalisi Yer üzərində olan əhalinin ½-ni aşan region ölkələrinin sosial-iqtisadi inkişafına kömək və regionun ölkə-üzvlərinin iqtisadiyyat-ticarət münasibətlərinin möhkəmlənməsinə dayağa səbəb olmaq üçün yaradılmışdır. ASOİSK-un üzvləri BMT-nin 40 üzv ölkəsi (o cümlədən Rusiya) və həmçinin 10 birləşdirilmiş ölkədir.

1977-ci ildə Dehli, Hindistanda ASOİSK ölkələrinin BMT-nin səhralaşmaya qarşı mübarizə konfransına hazırlıq üzrə regional iclas keçirilmişdir. Sonrakı illərdə ASOİSK nümayəndələrinin arid və yarımarid ölkələrin mənimsənilməsi təcrübələrinin öyrənilməsi məqsədilə tanışlıq səfərləri (Çin, 1983; SSRİ, 1984) baş tutmuşdur. 1983-cü ildə ASOİSK UNEP-in əməkdaşlığı ilə Səhralaşmaya qarşı mübarizə üzrə Fəaliyyətlər planını gedişi haqda Regional texniki seminarın protokolu buraxmışdır (Codxpur, Hindistan, 1981). Bu “ASOİSK regionunda səhralaşmaya qarşı mübarizə problemləri və perspektivləri” sənədi regionda səhralaşmaya qarşı mübarizə üzrə tədbirlərin təşkili və aparılması üçün əsas olmuşdur. 1986-cı ilin sentyabrında ASOİSK, UNEP və UNESKO birgə ASOİSK regionu üçün elmi tədqiqatlar və kadrların hazırlanması regional şəbəkəsinin yaradılması və fəaliyyəti haqda məsələyə baxmaq üçün Banqkokda hökumətlərarası iclas təşkil etmişlər. Bu iclasın yekunlarından biri Səhra institutu bazasında səhralaşmaya qarşı mübarizə problem-

ləri üzrə Türkmənistan Milli tədqiqatlar və kadrların hazırlanması Mərkəzinin təşkili olmuşdur. 1992-ci ildən Türkmənistan ASOİSK-un üzvüdür.

Baş qərargah: Banqkok, Tailand.

B

BEYNƏLXALQ COĞRAFİ BİRLİYİN QURUQ TOR-PAQ SƏRVƏTLƏRİNİN İDARƏ OLUNMASI ÜZRƏ İŞÇİ QRUPU (Working Group “Resource Management in Dry Lands”, International Geographical Union) – 1980-cı ildə yaradılmışdır. 1980-1984-cü illər ərzində ənənəvi və müasir mənimsənilən bölgələrində suvarılan əkinçiliyin idarə olunması məsələləri tədqiq olunmuşdur. 1984-1986-cı illərdə tədqiqatlar iki istiqamətdə aparılmışdır: səhrələşmə bölgələrində eol proseslər və ənənəvi rayonlarda otlaqların idarə olunması.

BEYNƏLXALQ QEYRİ-HÖKUMƏT TƏŞKİLATLARI/ BQHT (International Non-Governmental Organizations) – müxtəlif ölkələrin ictimaiyyətinin müxtəlif təbəqələrindən olan oxşar və ya ümumi sosial, siyasi, iqtisadi, ideya, peşəkar və digər maraqlı təşkilati rəsmiləşmiş birliklər. BQHT-ları ayrı-ayrı şəxslərin müxtəlif milli cəmiyyətləri və ittifaqlarını birləşdirir. Xalqlar arasında ünsiyyət formalarından biridir. Bir sıra BQHT-nın fəaliyyətləri səhrələşmə problemləri ilə əlaqədardır.

BEYNƏLXALQ “QLOBAL DƏYİŞİKLİK” GEOSFER-BİOSFER PROQRAMI/BGBP (The International Geosphere-Biosphere Programme, “Global Change”, IGBP) – 1986-cı ildə MSNS-in himayəsi altında yaradılmış beynəlxalq mövzulararası proqram.

BGBP-in vəzifəsi – “bütün Yer sistemini təyin edən, bu sistemdə baş verən fiziki, kimyəvi, bioloji proseslərin qarşılıqlı təsirini və insan fəaliyyətinin bu dəyişikliklərə göstərdiyi təsiri təsvir etmək və başa düşmək”.

Proqram yer mühitində təbii proseslərin gücü ilə baş verən dəyişiklikləri öyrənməyə və bu fonda insan fəaliyyətinin həmin mühitə hansı dəyişiklik etdiyini aşkarlamağa istiqamətlənmişdir. Onun reallaşması nəticəsində gələcəkdə mühitdə baş verəcək dəyişiklikləri proqnozlaşdırmaq və fəlakət xarakterli dəyişikliklərdən qaçmaq üçün tövsiyələr hazırlamaq planlaşdırılır.

BGBP-ın Birinci Konqresi 1996-cı ildə, Almaniyanın Bar-Münsterayfele şəhərində təşkil olunmuşdur.

BEYNƏLXALQ LAYİHƏLƏR MƏRKƏZİ (BLM) (The Centre for International Projects) – 1881-ci ildə müxtəlif sovet təşkilatlarının UNEP-lə birgə yerinə yetirdikləri bir sıra beynəlxalq layihələr bazasında SSRİ Dövlət elm və texnika komitəsi və UNEP arasında olan razılaşmaya uyğun olaraq yaradılmışdır. Onun yaradılmasında məqsəd – SSRI-nin üzvlük haqlarının və bu təşkilatların fondlarını konversiya olunmayan valyuta ilə istifadəsindən irəli gələn, sovet ölkələrinin UNEP və digər beynəlxalq təşkilatlar (o cümlədən BMT sistemi təşkilatları) qarşısında götürdüyü öhdəliklərin yerinə yetirilməsini təmin etməkdir. Mərkəzin əsas vəzifəsi bunlardır: SSRI-nin təşkilatları, nazirlikləri və idarələrinin iştirakı ilə ətraf mühit sahəsində olan beynəlxalq layihələr üzrə elmi və tətbiqi araşdırmalar və təcrübi işlərin yerinə yetirilməsinin təşkili; milli kadrların hazırlanması yolu ilə inkişaf etməkdə olan ölkələrə köməkliyin göstərilməsi, Maraqlanmış ölkələr üçün təbiəti mühafizə tədbirlərinin, çöl tədqiqatlarının yerinə yetirilməsi və digər layihələr nəzərə alınmaqla və həmçinin SSRI-nin ətraf mühitin mühafizəsi və təbii sərvətlərdən səmərəli istifadə təcrübələrinin ötürülməsi yolu ilə bölgələr üzrə kompleks inkişaf sxemlərin işlənməsi və hazırlanması sovet təşkilatlarına beynəlxalq məlumat mübadilələrinin inkişafında köməkliyin göstərilməsi və həmçinin sovet təşkilatlarının beynəlxalq ətraf mühitin monitorinqi sistemlərinə iştirakına kömək.

Mərkəzin maliyyələşmə işləri bağlanmış Razılaşma üzrə sovet təşkilatları tərəfindən yerinə yetirilən konkret tədbirlərin və proqram əməkdaşlığını yerinə yetirilməsi üçün beynəlxalq təşkilatların

ayırdığı vəsaitlər hesabına həyata keçirilir. BLM UNEP-in növbəti fəaliyyətlər sahəsində layihələr yerinə yetirmişdir: səhralaşma; ətraf mühit və insanın sağlamlığı; qlobal monitorinq sistemi; sənaye və ətraf mühit; ekoloji təhsil; ətraf mühit sahəsində məlumatlar. BLM “səhralaşma” problemi üzrə bir sıra iri layihələr yerinə yetirmişdir: “Kompleks inkişaf yolu ilə səhralaşmaya qarşı mübarizə”, “Lodar YXDR regionunun kənd təsərrüfatının kompleks inkişafı yolu ilə səhralaşmaya qarşı mübarizə” və başqaları. 1981-ci ildən başlayaraq, inkişaf etməkdə olan ölkələrə elmi- texniki yardımla əlaqəli, səhralaşmaya qarşı mübarizə problemləri üzrə məlumatın təmini və milli kadrların hazırlanması ilə əlaqəli 10-dan artıq layihə yerinə yetirilmişdir. Bu sahədə olan layihələrin əsas komponenti inkişaf etməkdə olan ölkələrə qeyd olunan növbəti bölmələr üzrə aparıcı sovet və xarici mütəxəssislərinin cəlb olunması ilə səhralaşmaya qarşı mübarizə üzrə kadrların hazırlanmasıdır: arid zonaların təbii xüsusiyyətləri; təbii sərvətlərin vəziyyətinin qiymətləndirilməsi və səhralaşma proqnozu; səhralaşmaya qarşı mübarizə metodları, qumlu massivlərin aqromezə-meliorasiya yolu ilə mənimsənilməsi və s. layihələrin yerinə yetirilməsi əsnasında səhralaşmaya qarşı mübarizəyə yönəldilməklə istiqamətlənmiş, Mali Respublikasında səhralaşma proseslərinə aid çöl tədqiqatları aparılmış və Tombuktu bölgələrində sosial-iqtisadi inkişafın kompleks sxemi hazırlanmışdır.

BEYNƏLXALQ TƏBİƏTİ MÜHAFİZƏ ƏMƏKDAŞLIĞI (BTƏ) (International Environment Co-operation–qlobal problemlərin beynəlxalq təşkilatlar (hökumət və qeyri-hökumət), çoxtərəfli razılaşmalar (dövlət və qeyri-hökumət) çərçivəsində həlli üzrə daha yetkin sistem və ikitərəfli münasibətlər beynəlxalq əməkdaşlıq.çərçivəsində (dövlətlər və onların milli təşkilatları) BTƏ.

BEYNƏLXALQ TORPAQŞÜNASLAR CƏMIYYƏTİNİN SƏHRALAŞMA ÜZRƏ İŞÇİ QRUPU (Working Group “Desertification”, International Society of Soil Science) –

“Torpaqların qorunması və ətraf mühit alt komissiyasının işçi qruplarından biri. 1978-ci ildə UNEP-in təşəbbüsü ilə yaradılmışdır, vəzifələri: səhralaşma ilə əlaqədar torpaq deqradasiyası prosesləri üzrə mövcud bilgilərin toplanması və qiymətləndirilməsi; səhralaşma nəticəsində torpaq itkilərinin öyrənilməsi; səhralaşmaya aparan torpaq proseslərinin öyrənilməsi; səhralaşma ilə əlaqədar torpaq problemləri üzrə beynəlxalq məlumat mübadiləsinə kömək; torpaq ilə səhralaşmanın qarşılıqlı əlaqəsi sahəsində BMT sisteminin beynəlxalq təşkilatlarının fəaliyyətlərində iştirak; səhralaşmaya qarşı mübarizə üzrə fəaliyyətlər planının müəyyənləşmiş hissələrinin yerinə yetirilməsində, xüsusən də kompleks şəkildə torpaqdan istifadədə tətbiq olunan səhralaşmaya qarşı texnologiyalarının inkişafında milli və beynəlxalq səviyyələrdə iştirak.

BEDLEND (Badlend) – Suayrıcıların dar yalmanlarından və sıx yarpaqlar şəbəkəsindən ibarət kəskin və mürəkkəb-parçalanmış eləcə də torpaq – bitki örtüyündən məhrum olmuş eroziyalı relyef formasıdır. Kənd təsərrüfatında istifadə üçün yararsızdır.

BƏRPA OLUNMAYAN SƏRVƏTLƏR (Non-renewable resources) – tarixi zaman miqyasında ehtiyatlarının təbii bərpası praktik cəhətdən mümkün olmayan tükənən təbii sərvətlər (faydalı qazıntılar).

BƏRPA OLUNAN SƏRVƏTLƏR (Renewable resources) – təbiətdən səmərəli istifadə zamanı təbii proseslərin nəticəsində miqdarca təkrar yaranan təbii sərvətlərdir (torpaqlar, bitkilər, heyvanlar aləmi və s.).

BİOSFER (Biosphere) – canlı orqanizmlərin məskunlaşdığı atmosferin aşağı hissəsi, hidrosfer və litosferin üst hissəsi daxil olan Yer qabığı; “canlı maddələrin mövcud olduğu sahə” (V.İ. Vernadski); canlı orqanizmlərin fəaliyyətlərinin məcmusunun planetar miqyasda geokimyəvi amil kimi meydana çıxdığı

mürəkkəb stabil, uyğunlaşan və inkişaf edən sistem. Bəzən Biosfer I kimi adlandırılır.

BİOSFERİKA (Biospherica) – biosferlər haqqında elmdir.

“BİOSFER II” LAYİHƏ (“Biosphere II” Project) – layihənin ideyası insanların bütün biosfer proseslərində iştirakına yol verən miqyasda təcrübi biosferin yaradılmasından ibarətdir. Gələcəkdə Ay və Marsın mənimsənilməsinin kosmik proqramının həyata keçirilməsi və uzunmüddətli orbital stansiyalarda işləmək üçün bu cür biosferin yaradılması vacibdir.

Layihədə texniki hazırlıq, bioloji məskən salma, hermetizasiya və cisimlər üçün bağlı, lakin məlumat üçün açıq olan, azad enerjini toplamaq qabiliyyəti olan canlı sistemin fəaliyyətə salınması nəzərdə tutulur. Bu sistemin yaradılması üçün modeli Biosfer I-in ən vacib elementləri olmuşdur.

“Biosfer II” layihəsi ABŞ-in Arizona ştatının Tuson və Orakl dağları yaxınlığındakı Hil səhrasının Santa-Katalina dağının yamaclarında 1850 m² sahədə “Sneys biosferes vençes” şirkəti tərəfindən həyata keçirilmişdir. “Biosfer II”-nin yeri elə hesabla seçilmişdir ki, o vulkanik aktivliyin, zəlzələnin və tektonik proseslərin təsirinə məruz qalmasın. Kompleksə kənd təsərrüfatının səmərəli aparılması üçün biom prototipli (bu cür bioma rütubətli tropik meşə, səhra, savanna, okean, bataqlıq kimi saxlayır), akva-bitki sistemli və tullantıların regenerasiyası sistemli oranjereya; bitkiçilik analitik laboratoriya binası; suyun qızdırılması üçün günəş enerjisi toplayıcısı; nəzarət-hesablama bölməsi və insektarisi daxildir. Bundan əlavə, karantin istixanası, bitkilər üçün istixana və layihənin nəzarət xidməti və həmçinin insan yaşaması üçün bina daxildir. Kompleks 8 nəfər adamın 2 il müddətində yaşaması üçün nəzərdə tutulmuşdur. Texniki hesablamalara görə “Biosfer II” əsaslı təmir olmadan 100 il ərzində işlək vəziyyətdə qalmalıdır.

BİOSİD (Biocide) – 1. bütün canlıyı məhv etmə qabiliyyəti olan maddə; 2. böyük ərazilərdə canlıların məhv edilməsi.

BİTKİLƏRİN BƏRPASI (Revegetation) –ayrı-ayrı bitki növlərinin məhv olduğu yerlərdə bitməsini təmin edən kompleks tədbirlər sistemi.

BİTKİLƏRİN RÜTUBƏT TƏMİNATI (Plants moisture availability) – torpaqda ki səmərəli su ehtiyatının bitkinin müəyyən vegetasiya fazasında tələbatına olan nisbəti.

BİTKİ ÖRTÜYÜ (Vegetation cover) – fitosenoz, bitki formasiyaları və bitki növlərindən yaranan bitki zonaları və qurşaqlarının məcmusu.

BİZİM PLANET (“Our Planet”) – UNEP-in 1989-cu ildən çıxardığı məlumatlandırma jurnalı. 1994-cü ildən dayanıqlı inkişaf üzrə jurnaldır. Dövrüliyi iki aydan birdir. 1994-cü ildə çıxmış 5Nəli jurnal (cild 6) səhralaşmaya qarşı mübarizə üzrə BMT Konfransı (bax) ilə əlaqədar olaraq tamamilə səhralaşmaya qarşı mübarizə problemlərinə həsr olunmuşdur. 1995-ci ildən rus dilində buraxılır.

BİRLƏŞMİŞ MİLLƏTLƏRİN TƏHSİL, ELM VƏ MƏDƏNİYYƏT MƏSƏLƏLƏRİ ÜZRƏ TƏŞKİLATI (UNESKO) (United National Educational, Scientific and Cultral Organization, UNESCO) – 1946-cı ildə yaradılmış və BMT-nin sülh və təhlükəsizliyin möhkəmlənməsinə kömək etmək, elm, təhsil və mədəniyyətin yayılması yolu ilə xalqlarla əməkdaşlığa səbəb olmaq üzrə ixtisaslaşdırılmış hökumətlərarası təşkilatı. Dünyanın bir neçə dillərində onlarla dövrü və dövrü olmayan nəşrləri var, o cümlədən təbiətdən istifadə və ətraf mühit problemləri üzrə rüblük “təbiət və sərvətləri” (bax) jurnalını buraxır. UNESKO əsas diqqəti təbii sərvətlərin qorunmasına insanları əhatə edən mühitin qorunmasına ayırır. Bu istiqamətlərdə işlərin həyata keçirilməsi üçün müxtəlif beynəlxalq proqramları, məsələn, “İnsan və biosfer” (MAB), Beynəlxalq hidroloji proqram, Beynəlxalq geoloji uyğunlaşma proqramı və s. həyata keçirir.

UNESKO-nun baş qərargahı: Paris, Fransa.

BMT-nin AFRİKA ÜÇÜN İQTİSADİ KOMİSSİYASI (AİK) (United Nations Economic Commission for Africa, ECA) – BMT-nin 1958-ci ildə Afrika qitəsinin inkişafı problemlərinin öyrənilməsi və təhlilində Afrika xalqlarına köməkdarlığın göstərilməsi məqsədilə yaradılmış yerli orqan. Afrika ölkələrinin iqtisadi inkişafı, onun xalqlarının həyat səviyyəsinin qaldırılması, üzv-dövlət sorğuları üzrə məsləhət köməkliyi üzrə tədbirlər hazırlayır; afrika ölkələrinin öz aralarında və digər dövlətlər arasında iqtisadi münasibətlərinin möhkəmlənməsinə və ona saxlanması üçün kömək edir. AİK üzvləri Afrikanın 51 dövləti və 1 birləşdirilmiş üzvdür (Nambiya). Sovet İttifaqı AİK-in işlərində müşahidəçi kimi iştirak etmişdir. 1977-ci ildə Nayrobi, Keniyada Böyük səhranın cənubunda yerləşən Afrika ölkələri üçün quraqlığa qarşı OAE simpoziumu ilə birlikdə səhralaşmaya qarşı mübarizə üzrə BMT Konfransına regional hazırlıq iclası keçirilmişdir. AİK Sudan-Sahel quraqlığı ilə əlaqədar səhralaşma problemlərinin həllində geniş iştirak edir.

Baş qərargah: Əddis-Əbebə, Efiopiya.

BMT-nin DAYANIQLI İNKİŞAF ÜZRƏ KOMİSSİYASI (UN Commission on Sustainable Development) – 1992-ci ildə BMT-nin ətraf mühit və onun inkişafı üzrə Konfransın qərarına əsasən yaradılmışdır. Vəzifəsi Konfransda qəbul edilmiş qərarların və xüsusən də, “21-ci əsrin gündəliyi”nin yerinə yetirilməsini izləmək üçün hökumətlərarası orqandır.

BMT-nin ƏLAQƏLƏNDİRMƏ ÜZRƏ İNZİBATİ KOMİTƏSİ /ƏİK/ (UN Administrative Committee on Coordination, ACC) – dövlət nümayəndələri səviyyəsində BMT-nin İqtisadi və Sosial Şurasının daimi komitəsi (EKOCOC). İlk əvvəl proqram və əlaqələndirmə üzrə Komitə adlanırdı. ƏİK BMT sistemi çərçivəsində ümumi idarələrarası əlaqələndirməni həyata keçirir.

İdarələrarası əlaqələndirmə mexanizminin qüvvətləndirilməsi məqsədlərilə BMT-nin Baş Assambleyası (BMT BA) 32/197

qətnaməsi ilə (1978-ci il) onu yalnız ƏİK çərçivəsində cəmləşdirməsini qərara almışdır. Bu qərar nəticəsində Əlaqələndirmə Şurasının Ətraf Mühit üzrə Komitəsinin (ƏMƏŞ) (bax) və ayrıca xüsusi sahələrdə ƏİK-in fəaliyyətini təkrarlayan bir sıra digər orqanların səlahiyyətləri bu quruma verilmişdir.

Nəticədə ƏİK ƏMƏŞ-nin BMT BA-nın 1997 (XXVII) və 32/172 qətnamələri ilə müəyyən edilmiş funksiyalarını və həmçinin UNEP-nin (bax.) İdarəedicilər Şurasının (İŞ) İllik məruzə vermə funksiyalarını öz üzərinə götürmüşdür. ƏİK-in ilk məruzəsi UNEP -in İdarəedicilər Şurasına 1979-cu ildə təqdim edilmişdir.

BMT-nin ƏRZAQ VƏ KƏND TƏSƏRRÜFATI TƏŞKİLATI /FAO/ (Food and Agricultural Organization of the United Nations, FAO) – vəzifəsi əhalinin kənd təsərrüfatı məhsulları ilə təminatını yaxşılaşdırmaq məqsədilə fərdi və kollektiv fəaliyyətlər aparmaq və həmçinin kənd təsərrüfatının inkişafı məsələləri üzrə hökumətlərarası təşkilatların işlərini əlaqələndirmək üçün BMT-nin ixtisaslaşdırılmış təşkilatı. 1945-ci ildə yaradılmışdır. Əsas vəzifələrindən biri – kənd təsərrüfatı istehsalı, meşə və balıq təsərrüfatında inkişaf etməkdə olan ölkələrə köməkdarlıq göstərməkdir. İnkişaf etmiş kapitalist ölkələrdən birbaşa ərzağın birbaşa çatdırılması, kənd təsərrüfatı üçün hazırlanması və təkrar hazırlanmasında elmi araşdırmaların və işlərin həyata keçirilməsi və təşkilinə köməklik daxil olmaqla, FAO yardımı maddi və qeyr-maddi xarakter daşıyır. FAO milli və beynəlxalq miqyaslı tədbirlərdə iştirak edir. FAO Dünya torpaq xəritəsini tərtib etmişdir, dünya səhrələşmə xəritəsinin hazırlanmasında iştirak etmişdir və s. Hal- hazırda FAO səhrələşmə problemi ilə əlaqəli 50-yə yaxın layihələr həyata keçirir. Onlar arasında “Səhrələşmənin qiymətləndirilməsi və xəritələşdirilməsi”, “Quraq və yarımquraq otlaq yerlərinin ekoloji idarə edilməsi” və s. var.

FAO üzvü olmayan ölkələr BMTİP xətti üzrə həyata keçirilən iri kompleks proqramlarda iştirak edirlər.

Baş qərargah – Roma, İtaliya.

BMT-nin ƏTRAF MÜHİT PROQRAMI ÜZRƏ SSRİ KOMİSSİYASI (BMTİPKOM) (The USSR Commission for UNEP, UNEPCOM) – SSRİ-nin ətraf mühitin qorunması üzrə dövlət komitəsi yanında keçmiş idarələrarası orqan (1978-ci ildə yaradılıb). Komissiyanın əsas vəzifələri: ətraf mühitin mühafizəsi və təbii sərvətlərdən səmərəli istifadə sahəsində beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq işlərində vahid hökumət siyasətinin yaradılması üzrə təkliflərin hazırlanması; UNEP və BMT-nin digər ixtisaslaşdırılmış sahələrinin fəaliyyətində SSRİ-nin rolunun artırılması; bütün mövcud və proqnozlaşdırılan ekoloji problemlər nəzərə alınmaqla, ətraf mühitin mühafizəsi və təbii sərvətlərdən səmərəli istifadə üzrə qlobal strategiyaların işlənilib hazırlanmasında iştirak; Sovet İttifaqının ətraf mühitin mühafizəsi ilə əlaqədar UNEP və digər beynəlxalq təşkilatlara üzvlükdən irəli gələn öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi məqsədilə nazirliklərin, idarələrin və təşkilatların fəaliyyətlərinin əlaqələndirilməsi; ətraf mühitin mühafizəsi və təbii sərvətlərdən səmərəli istifadə məsələləri ilə məşğul olan beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatlarında SSRİ-nin iştirakını genişləndirmək; SSRİ-nin əldə etdiyi nailiyyətlərin xaricdə təbliğ olunması və UNEP və ətraf mühitin mühafizəsi ilə əlaqədar beynəlxalq təşkilatların kanalları ilə xarici ölkələrin ətraf mühitin mühafizəsi və təbii sərvətlərdən səmərəli istifadə problemlərinin həll olunmasında əməkdaşlıq təcrübələrinin öyrənilməsi idi. Komissiyanın tərkibinə SSRİ-nin və ətraf mühitin mühafizəsi üzrə respublika Dövlət komitələrinin uyğun nazirliklərinin, idarələrinin və təşkilatlarının nümayəndələri, ətraf mühit, sənaye və kənd təsərrüfatı sahələrində aparıcı mütəxəssislər daxil olublar.

BMT-nin QƏRBİ ASIYA ÜÇÜN İQTİSADI KOMİSSİYASI (QAİK) (United Nations Economic Commission for Western Asia, ECWA) – BMT-nin regional orqanı. Öz fəaliyyətinə 1974-cü ildə başlamışdır. Qərbi Asiyanın iqtisadi inkişafı üçün əlverişli şərtlərin yaradılması; qərbi asiya dövlətləri üçün maraq yaradan iqtisadi, texniki problemlərin tədqiqatını aparmaq,

iqtisadi, texniki və strateji xarakterli məlumatların toplanması və yayılması; ölkə-üzvlərə məsləhət köməkliliyinin göstərilməsi üzrə tədbirləri həyata keçirmək üçün yaradılmışdır. QAİK 14 dövləti əhatə edir. Sovet İttifaqı AİK-in işlərində müşahidəçi kimi iştirak etmişdir. Səhralaşmaya qarşı mübarizə üzrə BMT konfransı çərçivəsində 1977-ci ildə Alqravi, Portuqaliyada QAİK və AİK-lə əməkdaşlıqla Aralıq dənizi ölkələri üçün hazırlıq iclası keçirilmişdir.

Baş qərargah: Bağdad, İraq.

BMT-nin LATIN AMERİKASI VƏ KARİB REGIONLARI ÜÇÜN İQTİSADI KOMİSSİYASI (LAKİK) (United Nations Economic Commission for Latin America and the Caribbean, ECLAC) – 1948-ci ildə Latin Amerikası üçün İqtisadi Komissiya kimi yaradılmışdır. 1951-ci ildə daimi regional komissiyaya çevrilmişdir. LAKİK latınamerikası ölkələrinin iqtisadi inkişafına köməklik göstərmək, verilən bölgənin ölkələri arasında və digər ölkələr arasında əlaqələrin möhkəmləndirilməsi üçün yaradılmışdır. Komissiya ümumi iqtisadi məlumatların toplanması və təhlili, iqtisadi şərhlər və xüsusi məruzələri tərtib edir və buraxır, iqtisadi əməkdaşlığın təkmilləşdirilməsi üzrə əlaqələndirilmiş siyasətin hazırlanmasında iştirak edir. LAKİK üzvləri Latin Amerikasının 40 dövləti, ABŞ, Kanada, Böyük Britaniya, Fransa, Niderland, İspaniya, Sovet İttifaqıdır. Sovet İttifaqı LAKİK-in işlərində müşahidəçi kimi iştirak etmişdir. 1977-ci ildə Santyaqo, Çilidə səhralaşmaya qarşı mübarizə üzrə BMT Konfransına hazırlıq iclası keçirilmişdir və bu iclasda bölgənin inkişafının ümumi strategiyası çərçivəsində səhralaşmaya qarşı mübarizə üzrə yerli proqramlara baxılmışdır.

Baş qərargah: Santyaqo, Çili.

CİDDİ ŞƏKİLDƏ QURAQLIQ VƏ YA SƏHRALAŞMAYA MƏRUZ QALMIŞ ÖLKƏLƏRDƏ, XÜSUSƏN AFRİKADA SƏHRALAŞMAYA QARŞI MÜBARİZƏ; SƏHRALAŞMAYA QARŞI MÜBARİZƏ ÜZRƏ BMT KONVENSIYASI (United Nations Convention to Combat Desertification in those countries experiencing serious drought and/or desertification, particularly in Africa) – Konvensiyanın məqsədi (maddə 2) ciddi şəkildə quraqlıq və/və ya səhralaşmaya məruz qalmış ölkələrdə, xüsusən Afrikada, nəzərdə tutulan bölgələrdə (bax) dayanıqlı inkişafa nail olmağa yönəltmək, 21-ci əsrin gündəliyinə uyğun, Beynəlxalq əməkdaşlıq haqda razılışma və kompleks yanaşma çərçivəsində əməkdaşlıq ilə əlaqəli bütün səviyyələrdə səmərəli tədbirlərin qəbul edilməsi yolu ilə quraqlığın nəticələrinin yumşaldılması və səhralaşmaya qarşı mübarizədən ibarətdir.

Bu məqsədə nail olmaq üçün eyni zamanda torpaqların məhsuldarlığının artırılmasına, həyat səviyyəsinin, xüsusən də ictimai səviyyədə artırılması məqsədi ilə torpaq və su sərvətlərin bərpası, qorunması və onlardan dayanıqlı və səmərəli istifadəyə yönəldilmiş, nəzərdə tutulan bölgə üçün uzunmüddətli kompleks strategiya lazımdır.

Konvensiya 40 məqalə və “Konvensiyanın Afrika, Asiya, Latin Amerikası, Karib hövzəsi üçün, Şimali Aralıq dənizi üçün bölgə səviyyədə həyata keçirilməsi haqda vəziyyət” üzrə 4 Əlavədən, 6 hissədən ibarətdir. Qeyd olunan əlavələrə ayrı-ayrı subregionlar və regionlar üçün fəaliyyət proqramlarının hazırlanmasının rəhbər prinsiplə və konkret yönümlü proqram daxil edilir.

Konvensiyanın imzalanma mərasimi 14-15 oktyabr 1994-cü ildə Parisdə baş vermişdir. Onun qüvvəyə minməsi üçün 50 dövlət tərəfindən ratifikasiya olunması nəzərdə tutulmuşdur.

CİDDİ ŞƏKİLDƏ QURACLIĞA VƏ/VƏ YA SƏHRALAŞMAYA MƏRUZ QALAN ÖLKƏLƏRDƏ, XÜSUSİLƏ DƏ AFRIKADA SƏHRALAŞMAYA QARŞI MÜBARİZƏ KONVENSIYASININ HAZIRLANMASI ÜÇÜN DANIŞIQLARIN APARILMASI ÜZRƏ HÖKUMƏTLƏR-ARASI KOMİTƏ (Intergovernmental Negotiating Committee for the Elaboration of an International Convention to Combat Desertification in those countries experiencing serious drought and/or desertification, particularly in Africa, INCD) – BMT BAnın 47-ci sessiyasının 47/188-ci qətnaməsi ilə təyin edilmişdir. Konvensiyanın mətninin hazırlanması üzrə 13 aylıq işlər zamanı 5 sessiya təşkil olunub: 1993-cü ilin mayı Nayrobidə, 1993-cü ilin sentyabrı Cenevrədə, 1994-cü ilin yanvarı Nyu-Yorkda, 1994-cü ilin martı Cenevrədə, 1994-cü ilin iyununda Parisdə, 1995-ci ilin yanvarı Nyu-Yorkda, 1995-ci ilin avqustu Nayrobidə.

1995-ci ilin yanvarında Nyu-Yorkda Konfransda Konvensiya və onun ratifikasiyalarını imzalamış statuslu tərəflərin (bax) hazırlanması və büdcədən kənar maliyyələşmənin vəziyyətinin şərhli ilə əlaqədar məsələlərə baxılan altıncı sessiya keçirilmişdir.

Ç

ÇAY AXIMLARININ APARILMASI (River flow transfer) – hər hansı bir su qovşağı hövzəsindən istənilən su mənbəyindən suyun ayrılması və onun təbii və ya süni tikilmiş yollar vasitəsilə su çatışmazlığının aradan qaldırılması məqsədilə (və ya digər su qovşağı hövzələrində ifrat sudan azad olmaq məqsədilə) istehlakçılara verilməsi. Adətən çay axımının ərazi üzrə yenidən bölünməsi kimi şərh edilir.

ÇƏMƏNLƏRİN YANDIRILMASI (Vegetation burning) – əkinaltı sahələrin əlaq bitkilərindən təmizlənməsi və həmçinin otluğun yaxşılaşdırılması, onun məhsuldarlığının artırılması və meşə və ya ot bitkilərinin təbii bərpasına köməklik məqsədilə çəmənlərdə, otlaqlarda və qırılacaq meşə sahələrində bitki

örtüyünün bilərəkdən yandırılması. Bitki örtüyünə çox böyük zərər vurur.

ÇXR SƏHRA İNSTİTUTU (Institute of Desert Research, IDRAS) – 1958-ci ildə yaradılmış səhraların öyrənilməsi üzrə qrupun bazasında 1978-ci ildə təşkil edilmişdir. İlk əvvəl institut – qlyasiologiya, donuşluq və səhra institutu adını daşıyırdı. Fəaliyyətinin əsas istiqamətləri: coğrafiya, geomorfologiya, torpaqşünaslıq, hərəkətli qumsalların möhkəmləndirilməsi, meşəşünaslıq, kənd təsərrüfatı, heyvandarlıq, su sərvətləri, otlqlar, botanika, suvarma, məsafədən zondlaşdırma, və iqtisadiyyatın öyrənilməsidir. Əsas diqqət səhralaşma problemi, onun prosesləri, proqnozlaşdırma ideyası, onunla mübarizə, hərəkətli qumların möhkəmləndirilməsi üsulu, texnikası və modelləşdirilməsi, sərvətlərin səmərəli istifadəsi və mənimsənilməsi. İnstitutun tərkibinə səhralaşma, hərəkətdə olan qumların möhkəmləndirilməsi, qumların möhkəmləndirilməsi üsulları, xəritələşdirmə, planlaşdırma və beynəlxalq əməkdaşlıq şöbələri var. Üç elmi-təcrubi stansiyaları var.

Nəşrləri: “Səhraların öyrənilməsi” jurnalı (Journal of Desert Research), Elmlər Akademiyası, Səhralar İnstitutunun Əsərləri (Memories of the Desert Research, Academic Sinica), “Dünyanın səhraları” (World Desert Study).

Yerləşdiyi ərazi: Lançjou, ÇXR.

ÇINQILLI QUMLU-OYMALI SƏHRALAŞMA-(Sand-gravel desertification) – Cənubu Çinin təpəli bölgələrində su eroziyasının nəticəsi.

ÇINQILLI SƏHRALAŞMA (Gravel desertification) – Çinin cənub-qərbi dağlıq rayonlarında və quru vadilərində sel sularının yaratdığı akkumlyativ çöküntülər(Zhu Zhenda and oth ., 1988)

“ÇİNİN ARID TORPAQLARININ TƏDQIQATI JURNALI” (Chinese Journal of Arid Land Research) – Çinin arid və yarımarid torpaqlarının tədqiqatının, təbii sərvətlər və onların

tökamülünün bütün aspektlərini; təbii təhlükəli hadisələr və onlarla mübarizə üzrə tədbirlər; torpaqdan istifadənin planlaşdırılması; əhali və onun yerləşdirilməsi və s.-ni əks etdirən, hər rübdə buraxılan, yeganə ingilis dilli jurnal. Jurnalda əsasən Çində arid mövzular üzrə buraxılan bu jurnallardan olan ayrı-ayrı məqalələr çap olunur: Arid zonaların tədqiqatı (Arid Land Research); Arid torpaqların coğrafiyası (Arid Land Geography); Çin səhraları (Chinese Research); Arid torpaqların sərvətləri və ətraf mühit (Journal of Arid Land Resources and Environment). Jurnalı Nyu-York, ABŞ-ın “Alletron Press” Nəşriyyatı buraxır.

ÇİUAUA SƏHRA ARAŞDIRMALARI İNSTİTUTU (Chihuahuan Desert Research Institute) – xüsusi, qeyri-kommersiya institutu. əsası 1973-cü ildə qoyulmuşdur. Maraq dairələri: təbiət elmləri, təbii sərvətlərin bərpası, ekoloji araşdırmalar, təbii sərvətlərin inventarlaşması. Nəşrləri: Çiuaua səhrasının kəşfi, (The Chihuahuan Desert Discovery)-altı aydan bir buraxılır, Xəbərlər (Newsbriefs) – məlumat bülleteini, altı aydan bir çıxır.

Yerləşdiyi ərazi: Alpin, Texas ştatı, ABŞ.

D

DAŞLI SƏHRA (Stone desert) – zəif aşınan ana süxurlar üzərində inkişaf edən və çınqıllı, çaqıl daşlı səthi olan, demək olar ki, torpaq-bitki örtüyündən məhrum səhra. Sinonimi – hamada (bax).

DAYANIQLI EKOLOJİ ZONALAR (Sustainable ecological zones) – yer səthinin kəsilməz hissəsi (5 min kv km-dən çox) olub, cəmiyyətin ətraf mühitin komponentlərinə elə şəkildə təsir göstərdiyi məskunlaşma sahəsidir ki, onun istifadəsinin kəmiyyət və keyfiyyət potensialı və/və ya əhalinin rifahına uyğun sosial-iqtisadi və/və ya texnoloji dəyişikliklərinin uzunmüddətli dövrü ərzində dəyişilməz qala bilər.

DAYANIQLI İNKİŞAF (Sustainable development) – hal-hazırkı zamanın tələblərini ödəyən, lakin gələcək nəsillərin öz şəxsi tələbatlarını ödəməyi təhlükə altına qoymayan və bu zaman digər ölkələrin milli suverenitetinə təhlükə yaratmayan inkişaf. Ona iki əsas anlayış daxildir:

- tələbatlar anlayışı, xüsusi olaraq birinci dərəcəli prioritetlərin predmeti olmalı olan kasıb əhali təbəqəsinin mövcudluğu üçün lazım olan tələbatlar;

- məhdudiyyətlər anlayışı, ətraf mühitin indiki və gələcək tələbatları ödəmək bacarığına qoyulan, cəmiyyətin təşkili və texnologiyaların vəziyyəti ilə şərtlənən.

Bu anlayış ilk dəfə KOSR-un “Bizim ümumi gələcəyimiz” (bax) məruzəsində yaranmışdır. BMT BA 42/186 və 42/187 qətnamələri ilə bu məruzə dayanıqlı inkişaf strategiyalarının reallaşması üçün rəhbər sənəd kimi bəyənmişdir.

KOSR-da qəbul edilmiş Ətraf mühit və inkişaf üzrə Rio-de-Janeyra Bəyannaməsi (bax) bütövlükdə dayanıqlı inkişaf konsepsiyasının reallaşması məqsədlərini açıqlayır və onun dövlət və dövlətlərarası siyasət səviyyəsinə keçməsi vacibliyini təsdiq edir.

UNSED-ə hazırlığın gedişində BMT çərçivəsində dayanıqlı inkişaf üzrə xüsusi komissiyanın (bax) yaradılması vacibliyi haqda qarşılıqlı anlaşmaya nail olunmuşdur.

DAYANIQLI İNKİŞAF ÜZRƏ SAHİBKARLAR ŞURASI (Business Council for Sustainable Development) – 1990-cı ildə iri İsveç sənayeçisi Stefan Şmidheyn tərəfindən yaradılmışdır və bura dayanıqlı inkişaf konsepsiyasını (bax) – təbiət imkanlarının tələbləri və sərhədləri ilə uyğunlaşan inkişafı – müdafiə edən işgüzar dairələrin 50-yə yaxın aparıcı nümayəndələrini daxil edir. Məqsədi – bütün hökumət səviyyələrində və iqtisadiyyatın bütün qollarında ekoloji və iqtisadi siyasətlər arasında əlaqələr təmin etməkdir. İqtisadi gəlir sağlam təbii sistemlərdən gəldiyi kimi, iqtisadi artım ekoloji gəlir verməlidir. Şuranın ideyaları S. Şmidheynin 1992-ci ildə çıxmış “Dəyişən kurs. İnkişaf edən ətraf mühitdə qlobal sahibkarlığın perspektivləri” kitabında verilmişdir.

DƏMYƏ (QURU) ƏKİNÇİLİYİ (Dry farming, Rainfed agriculture) –rütubətin çatışmamazlığı şəraitində torpaqlardan istifadə sistemi və onların əkinçilik üçün illik paylanmasının əlverişsizliyi. Torpaqların xüsusi texnologiya əsasında becərilməsi yolu ilə rütubət çatışmamazlığı aradan qaldırılır və beləliklə bitkilərin quraqlığa davamlılığı yüksəlir.

DEFLYASIYA (Deflation) – dağ suxurlarının və torpağın küləyin təsiri ilə dağılması və sovrulması.

DEZERTİFİKASIYA (Desertifikation) – antropogen amillərin təsiri ilə zəiflədilmiş ekosistemlərin səmərəsiz istismarı nəticəsində yaranan torpaq deqradasiyası, bax Səhralaşma.

DEZERTİZASIYA (Desertization) – iqlimin və ekoloji dəyişikliyin təsiri altında uzun müddət ərzində səhraların təbii yolla yaranma prosesi. İnsanların təsərrüfat fəaliyyətinin təsiri nəticəsində torpaqların səhraya çevrilməsinin dönməməzliyinin təyin edilmə dərəcəsi zaman etibarlı ilə intervalı 25-50 il hesab olunur (Le Ueru, 1994). “Səhralaşma” termininin sinonimi Çindən başqa geniş tətbiqini tapmamışdır.

DUZ QABIQLARI (Salt crust) – asan həll olunan duzların çöküntü süxurlarının və torpaqların səthində sıx və bütöv halda toplanması. Daha quraq kontinental səhra şəraitlərində yerin səthinə yaxın qrunut sularının qalxan cərəyanı hesabına kapilyar məhlullarının buxarlanması ilə yaranır.

DÜNYA SƏHRALAŞMASI XƏRİTƏSİ (Desertification Map of the World) - BMT-nin Konfransı üçün 1977-ci ildə FAO, UNESCO, WMO tərəfindən səhralaşmaya qarşı mübarizə məqsədi ilə 1:25 mln miqyasında hazırlanmışdır. Aridlik indekslərinin və bioiqlim zonalarının nəzərə alınması əsasında səhralaşma təhlükəsi dərəcələrinin dolaylı yolla qiymətləndirilməsi yolu ilə tərtib edilmişdir.

(bax) «Arid ərazilərin torpaqlarının yayılmasının dünya xəritəsi» (bax), «FAO-UNESKO-nun 1:5 mln miqyası 1979-cu il tarixli dünya torpaq xəritəsi» Şmitxuzenin 1976-cı il tarixli insanların təsirinin intensivliyi (insan və heyvanların sıxlığı üzrə) nəzərə alınmaqla dünya bitki xəritəsi.

Xəritədə səhralaşma proseslərinə məruz qalmış ərazilərin fon etibarlı ilə 3 dərəcəsi göstərilmişdir: orta, şiddətli və çox şiddətli, bioiqlim zonaları (ekstraarid, arid, yarım arid və yarım humid) isə ştrixləmə üsulu ilə verilmişdir. Bu proseslərin ümumi səciyyəsi indekslərlə göstərilmişdir (uçurumlu, sovrulan qumlar, serirlər, qammadalar; alluvial və başqa çöküntü səthlərində deflyasiya və eroziya; torpaqların təkrar şorlaşması və şorakətləşməsi – sebxlər,duzlu səhra, takırlar, playalar, duzlaqlar, şorlaşmış bataqlıqlar, alluvial və abraziyalı düzənliklər). Bundan başqa, səhralaşma prosesini yaradan əsas səbəblər– insanların və texniki vasitələrin və həmçinin heyvanların təsiri. Arid zona üçün yük həddi hər km²-ə 7 nəfər adam və ya hər ha-ya 5 heyvan, yarımarid zona üçün isə hər km²-ə – 20 nəfər adam və ya hər 1 ha-ya 1 heyvan. (şəkil 8).

“1972-1992-ci İLLƏRDƏ DÜNYADA ƏTRAF MÜHİTİN VƏZİYYƏTİ. MÜHÜM PROBLEMLƏRİN İKİ ONİLLİYİ”

(The World Environment 1972-1992. Two Decard of Challenge) – UNEP-in İcraedici direktorunun redaksiyası altında üzərində dünyanın 50-dən artıq aparıcı alimlərinin işlədiyi 800 səhifədən artıq UNEP məruzəsi. Ətraf mühitin vəziyyətinin daha dəqiq qiymətləndirilməsidir. Məruzənin əsas nəticəsi ondan ibarət olmuşdur ki, ətraf mühitin qorunması üzrə bir sıra nailiyyətlərin əldə edilməsinə baxmayaraq, onun ümumi vəziyyətinin pisləşmişdir və onun dağılma prosesi sürətlənməkdə davam edir.

Məruzə Ətraf mühit və inkişaf üzrə BMT Konfransı üçün buraxılmışdır (Rio-de-Janeyro, 1992).

E

EHTİYATLARIN QLOBAL MƏLUMAT BAZASI (GRID) (Global Resources Information Database, GRID) – ayrı-ayrı əsas qlobal ekoloji problemlər üzrə coğrafi əlaqələndirilmiş qiymətlərin kəsilməz seriyasının hazırlanması üçün analitik əsasın təmin edilməsi məqsədilə 1985-ci ildə Qlobal ətraf mühitin monitoring sistemi (QƏMMS) (bax) çərçivəsində yaradılmışdır. Bu, torpaqdan istifadə qaydalarının milli və regional planlaşdırılmasında ekoloji məlumatların coğrafi əlaqələndirmə proqramlarının nəzərə alınmasına, onların idarə edilməsinə və ətraf mühitin vəziyyəti haqqında məlumatları sadələşdirilmiş formada milli və beynəlxalq istehlakçıların geniş dairəsinə təqdim edilməsinə imkan yaradır. “GRID Xəbərləri”ni (GRID News) nəşr edir.

EKOFOBİYA (Ecophobia) – ekoloji pozulmalar “xəstəliyi”.

EKOİNKİŞAF (Ecodevelopment) – 1. Ekoloji baxımdan etibarlı inkişaf prosesi. 2. İnsanların maraqları daxilində ətraf mühitin müsbət idarə edilməsi prosesi. 3. İnsanların maraqları daxilində ətraf mühitin səmərəli dəyişilməsi prosesi.

EKOLOGİYA (Ecology) – yunanca “ocios” ev, “logos” elm deməkdir, yəni canlı aləmin yerli qidalanma şəraiti haqqında elmdir; “canlı orqanizmlərin varlığı ilə onların qidalandığı mühitlə qarşılıqlı əlaqəni öyrənən elmdir; heyvanlar aləmi və bitki orqanizmləri ilə mühit arasında qarşılıqlı münasibətlər haqqında elmdir. Hal-hazırda “ekologiya” məvhumu geniş mənada ifadə olunmaqla üyrənən istənilən obyektin onu əhatə edən ətraf mühitlə münasibətini bildirir.

EKOLOJİ AUDİT (Ecological auditing) – ekoloji ekspertizanın (bax) əsaslandırılmasının layihədən əvvəl və sonra hər bir mərhələdə yoxlanması və qiymətləndirilməsi.

EKOLOJİ FƏLAKƏTLƏR ZONASI (Ecological Disaster Zones) – bu, təbii ehtiyatlardan istifadə yol verilən həddi aşan ərazilərdir (akvatoriyalar). Hətta antropogen təzyiqlərin stabilləşməsi zamanı da, təbiət sistemlərinin həyat təminatının deqradasiyası, təsərrüfat fəaliyyətlərinin səmərəliliyinin aşağı düşməsi, əhalinin sağlamlığının pisləşməsi, sosial gərginliyin artması baş verir. İnsanların xilas edilməsinə çox böyük (beynəlxalq miqyasda) kapital qoyuluşu tələb olunur. BMT rəsmi olaraq beş belə zona elan etmişdir: Sahel, Böyük Mexiko, Amazoniya, Himalay, Çernobil.

EKOLOJİ BÖHRAN (Ecological crisis) – müasir inkişaf etmiş həyat formasının mövcudluğunun təbii şəraitlərinin və bütövlükdə biosferin dinamik tarazlığının pozulmasına aparan ətraf mühitin keyfiyyətlərinin qlobal dəyişilməsi.

EKOLOJİ BÖHRAN ZONALAR (Critical ecological zones) – yer səthinin əhali məskunlaşması üçün elə əlçatmaz sahəsidir ki, (5 min km²-dan artıq) burada cəmiyyətin fəaliyyəti təbiət komponentlərini güclü dəyişdirdiyindən onun istifadəsinin kəmiyyət və keyfiyyəti və/və ya əhalinin sağlamlığı, hətta baş verən hadisələrə uyğun sosial-iqtisadi və/və ya görəcəyi texnoloji cavab tədbirləri dayanıqlı ola bilməyəcəkdir.

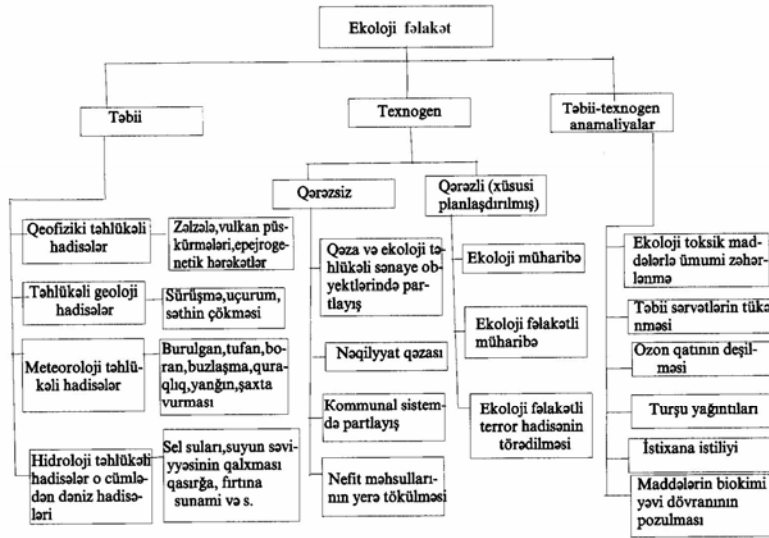
EKOLOJİ CİNAYƏT (Natural environment infringement) – ətraf mühitə ziyan gətirən davranış aktlarının (müxtəliflik) yalnız bir hissəsini təşkil edən, ətraf mühitə olan şərti cəzalandırılan qəsdlər.

EKOLOJİ DÖVLƏT (Ecological State) – dayanıqlı inkişaf vasitəsilə istehsalın ətraf mühit balansını təmin etdiyi dövlət sistemi və xüsusilə iqtisadi sistem forması. Dünyanın ilk ekoloji dövləti 20.09.1991-də Monteneqro (Çernoqoriya) elan olunmuşdur.

EKOLOJİ EKSPERTİZA (Environmental impact assessment) – layihələrin, planların (proqramların) və qanunların qəbul oluna bilməsinin ətraf mühitin qorunması və insanların sağlamlığı tələblərinə uyğunluğu nöqtəyi nəzərdən qiymətləndirilməsi əməliyyatlarının məcmusu; təklif olunan layihələrin ətraf mühitin inkişafına təsirlərinin səmərəliliyinin aşkarlanması və proqnozlaşdırılması üzrə və layihənin onların yumşaldılması məqsədilə dəyişilməsi mümkünlüyünə baxılması üzrə fəaliyyət.

EKOLOJİ FƏLAKƏT (Ecological Catastrophe) – geniş ərazilərdə təbii mühitin təbii və antropogen dağıdıcı təsirləri nəticəsində baş verən və böyük ekoloji zərərlə müşayiət edilən hədsiz əlverişsiz şəraiti (şəkil 7).

EKOLOJİ XARAKTERİSTİKA (Ecological Characterization) – termin 70-ci illərdə ABŞ-ın Vəhşi təbiət və balıqçılıq xidmətinin sahilyanı ekosistem qrupu tərəfindən, Xarici qitə şelfində neft və qaz yataqlarının idarə olunması üçün yararlı olan kompleks məlumatların ifadə edilməsi və sahilyanı ekologiyaya mümkün təsirlərin planlaşdırılması üçün yaradılmışdır (Johnson, 1982).

Şəkil: 7 Ekoloji fəlakətlərin təsnifatı (V.Andreyev, C.Qriqoryev, 1996)

Ekoloji Xarakteristikanın (EX) tətbiqi ekoloji şəraitlər və ətraf mühitin idarə edilməsi və planlaşdırılması məqsədilə onların sintezinin istifadəsi məcburiyyətinin artırılmasına əsaslanmışdır.

Bu gün aydındır ki, EX insan dəyişikliklərini də daxil etməlidir, buna görə də, ətraf mühitə ekoloji şəraitlərin birgə təsirini və təbii sərvətlərin insanlar tərəfindən istifadə edilməsi və idarə olunmasını əks etdirən "Sosial-ekoloji xarakteristika" (bax) anlayışından istifadə etmək daha yaxşı olardı.

EKOLOJİ İMPERATİV (Ecological Imperative) – insanların aktiv fəaliyyətlərində məhdudiyyətlərin məcmusu. Bu məhdudiyyətlərin pozulması bəşəriyyət üçün fəlakətli nəticələr verə bilər. Söhbət insanların öz tarixini davam etdirmək üçün inkişaflarının sərt çərçivələrinin qurulmasından, öz fəaliyyətlərində və bu fəaliyyətlərin qalan biosferin inkişafı ilə uyğunlaşmasından, tək

yerli deyil, həm də öz qlobal fəaliyyətlərini Təbiətin tələbatları ilə razılaşdırmağı öyrənmələrindən gedir.

Termin akademik N.N. Moiseyev tərəfindən daxil edilmişdir.

EKOLOJİ QAÇQINLAR (Environmental refugees) –ətraf mühitin pozulması, onların insan həyatının təhlükə altında olması və onların həyat keyfiyyətinə ciddi şəkildə təsirlər nəticəsində öz yaşayış yerlərini məcburi şəkildə tərk edən insanlar. Ekoloji qaçqınlar üç növə ayrılır. Birinci – təbii stresslərə görə (təbii fəlakətlər) yaşayış yerlərini müvəqqəti atanlar, ikinci – öz yaşayış yerlərini birdəfəlik atanlar və yeni yerdə yerləşənlər (iri su anbarlarının tikilməsi və s), üçüncü – daha yaxşı həyat şəraitləri axtarışı ilə (ekoloji baxımdan) öz yaşayış yerlərindən daimi və ya müvəqqəti dövlət sərhədləri daxilində və ya xaricdə yeni yerlərə miqrasiya edən ayrı-ayrı şəxslər və insanlar qrupundan ibarətdir.

EKOLOJİ MONİTORİNG (Ecological monitoring) – biosferin qeyri üzvi tərkibinin antropogen dəyişikliklərinin ölçülməsi, qiymətləndirilməsi və proqnozu və bu dəyişikliklərə cavab reaksiyaları və həmçinin təsirlərin nəticəsi kimi ekosistem dəyişiklikləri; UNEP-in tərifinə əsasən – biosferin bərpa olunan sərvətlərinin monitorinqi. Ekoloji monitorinq QSMOS-un (bax) əsas vəzifələri ilə sıx əlaqədardır.

EKOLOJİ MÜHARİBƏ (Ecological war) – Kosmik boşluqda başqa dövlətin ekosisteminin məhv edilməsi hesabına Yerin dinamikasının, tərkibinin və ya strukturunun dəyişdirilməsi üçün təbii sərvətlərin idarə edilməsi. Bu işə birbaşa o deməkdir ki, insanların texnika vasitələri ilə nail olduğu təbiətin hərbi yolla şüurlu surətdə məhv edilməsidir.

EKOLOJİ MÜNAQİŞƏ (Ecological conflict) – müxtəlif sosial qrupa məxsus insanların ekoloji rahatlığın çatışmazlığı ilə şərtlənən kəskin toqquşması (Y.L. Mazurov, 1992).

EKOLOJİ OPTİMALLAŞMA (Ecological Optimization) – ekoloji tarazlığın ərazi və funksional mexanizminin saxlanması məqsədini öüdənlrirləşdirilmiş proqram.

EKOLOJİ PROBLEM (Ecological problem) –mühitə antropogen proseslərin təsirinin nəticələri; landşaftların sərvət bərpaedici funksiyasının zəfləməsinə yönəldilən təbiətin xoşagəlməz dəyişdirilməsidir ki, bununla da əhalinin sağlamlığı və həyat şəraiti pisləşir, təbii sərvət potensialı qurtarır və itirilir və iqtisadiyyat itki zərbəsinə məruz qalır (B.İ. Koçurov və başqaları, 1992).

Ekoloji problemlərin içərisində daha çox yayılmışdır: səhrələşmə, çirklənmə (müxtəlif növlər), qlobal istiləşmə, biomüxtəliflikdə itkilər, meşəsizləşmə və s. var.

EKOLOJİ RİSK (Ecological hazard) – mövcud təbii obyektlərin və amillərin istənilən antropogen dəyişikliyin (bilərəkdən və ya təsadüfi, tədrici və fəlakətli) təbii mühit üçün mənfi nəticə vermə ehtimalı.

EKOLOJİ RİSK ZONASI (Ecological Risk Zones) –Yer səthinin yerli qidalanma məkanının elə bir ayrılmaz hissəsidir ki, yaxın gələcəkdə insanların təsərrüfat fəaliyyəti nəticəsində ətraf mühitin tərkib hissələrinin dəyişdirilməsi təhlükəsi yarana bilsin. Bununla əlaqədar əks təsir olaraq sosial iqtisadi və texnoloji tədbirlər həyata keçirilsə belə onlardan kəmiyyət və keyfiyyətə istifadə, eləcə də dayanıqlı firavanlığın yaradılması mümkün hesab olunur.

EKOLOJİ "SAĞLAMLIQ" (Ecological health) –onun "sağlamlıq" vəziyyətinin meyarı kimi çıxış edən ətraf mühit keyfiyyətidir. Mühit «sağlamlıq» və ya insanla mühit arasındakı optimal qarşılıqlı münasibəti zamanı yaranan rahatlıq kimi qiymətləndirilir.

EKOLOJİ SƏHRA (Ecological Desert) – yerli təbii sərvət potensialının gələcəkdə səmərəli istifadə səviyyəsindən çox ölçüdə istismarı ilə təbii sərvətlərin məhv edilməsi (məvhum 1992-ci ildə N.F. Reymers tərəfindən təklif edilmişdir).

EKOLOJİ SƏHVLƏR (Ecological error) – düzəldilməsinin mümkünlüyü və mümkünsüzlüyü nəzərə alınmaqla təbii ekosistemlərdən və sərvətlərdən ekoloji cəhətdən əsaslandırılmadan istifadə edilməsi və ya istifadə həcmi çox olması ilə əlaqədar ekoloji və ya iqtisadi ziyanın yaranması.

EKOLOJİ TARAZLIQ (Ecological balance) –cəmiyyət və təbiət münasibətlərinin elə bir dəyişkən vəziyyətidir ki, cəmiyyət sistemlərinin formalaşması ilə « ətraf mühit» sisteminin fəaliyyəti arasında qarşılıqlı asılılıq mövcuddur.

EKOLOJİ TƏHLÜKƏSİZLİK (Environmental Security) – bütün dövlətlərin dayanıqlı və təhlükəsiz inkişafı maraqlarıyla ətraf mühitin qorunması, səmərəli istifadəsi, təkrar istehsalı və keyfiyyətinin artırılması təmin edilən beynəlxalq münasibətlərin vəziyyəti və hər bir insanın həyatı üçün əlverişli şəraitin yaradılması. Beynəlxalq təhlükəsizliyə ümumi щяъмли yanaşmanın tərkib hissəsi kimi baxıla bilər.

EKOLOJİ TUTUM (Environmental Capacity) – ekosistemə onu təşkil edən komponentlərə zərər vurmada mövcud olmasına imkan yaradan, ətraf mühitin miqdarla ifadə olunan məskunlaşdırma imkanı (ərazi vahidinə olan şəxslərin miqdarı, ərazinin təsərrüfat mənimsənilməsində mühit imkanlarının həddi və s.).

EKOLOJİ ZƏRƏR (Ecological Damage) –uyğun təbiəti mühafizə normalarının və insan fəaliyyəti tələbatlarının nəticəsində və ya dağıdıcı təbii qüvvələrin təsiri altında yaranan bu və ya digər ərazinin ekosistemində dəyən zərər.

EKOSİD (Ecocide) – təbii mühitin bilərəkdən, şüurlu şəkildə dağıdılması və məhvi.

EKOSİSTEM (Ecosystem) – müəyyən sahəni tutan canlı və cansız aləmin qarşılıqlı əlaqəsinin məcmusu. Müəyyən sahəni tutan canlı və cansız aləm anlayışı. Anlayışın ciddi həcmi yoxdur. Ekosistem ayrı-ayrı orqanizmlər, populyasiya və ya növlər və məskunlaşma mühiti kimi düşünülür.

EKOSİSTEMLƏRİN DAYANIQLILIĞI (Sustainability of Ecosystems) – uzun çəkən dövr ərzində ekoloji deqradasiyaya uğramadan təbiətlə cəmiyyətin qarşılıqlı əlaqəyə uyğunlaşma bacarığı, onların təsir gücünün böyüklüyünə mütənasib reaksiya vermə qabiliyyəti. (N. Reymers, 1990).

EKOSİSTEMİN XARİCİ SƏRHƏDLƏRİ (External boundaries of ecosystem) – istənilən ekosistemlərin sərhəddi olub antropogen fəaliyyətin gedişində həddini aşdıqda ekoloji dəyişkənlik özünü geriyə dönməz kimi aparır.

EKSTREMAL HADİSƏLƏR (Extreme event) – orta hesab kəmiyyətindən müqayisəli surətdə böyük həcmdə coğrafi sistemdə kənara çıxan bu və ya digər hadisə.

ELM VƏ TEXNİKA KOMİTƏSİ (Committee on Science and Technology) – səhralaşmaya qarşı mübarizə üzrə BMT Konvensiyasının 24-cü maddəsi ilə, səhralaşmaya qarşı mübarizə və quraqlığın nəticələrinin yumşaldılması ilə əlaqədar elmi-texniki məsələlər üzrə məlumatların və məsləhətləşmələrin Tərəflər konfransına (bax) təqdim olunması üçün ona yardımçı orqan kimi təsis edilmişdir.

Komitənin sessiyaları Tərəflər konfransının növbəli sessiyaları ilə birgə aparılır, çox inzibati xarakter daşıyırlar və bütün tərəflərin iştirakı üçün açıqdır. Onun tərkibinə müvafiq bilik sahələrində səriştəsi olan hökumət nümayəndələri daxildir.

ENERJİ ƏKİNÇİLİYİ (Energetic farming) – enerji alınması məqsədilə müəyyən kənd təsərrüfatı bitkilərinin becərilməsi.

ENVAYRONMENTOLOGİYA (Environmentology) – ətraf mühit, əsasən də, təbiət, onun keyfiyyəti və qorunması haqda kompleks intizam. Termin təbiətin qorunması və ya insanları əhatə edən mühitin qorunmasına uyğundur.

EREMOLOGİYA (Eremology) – yunanca “eremos”-səhra sözüdür, səhra və səhraşünaslığın öyrənilməsi haqda elmdir.

EROZİYA (Erosion) – dağ suxurlarının, torpağın və digər törəmələrin tərkibinin və səthinin bütövlüyünün dəyişməsi, adətən hissəciklərin bir yerdən başqa yerə aparılması ilə müşayiət olunur. Eroziya səbəbləri külək (külək eroziyası, deflyasiya (bax)), su (su eroziyası), ətraf mühitin çirklənməsi (kimyəvi və fiziki), bioloji agentlərin təsiridir (tapdalanma və s). səthi və xətti eroziya, yan və dib eroziya, normal (təbii) və sürətlənmiş (antropogen) eroziyalar vardır.

“ERSKAN” (Earthcan) – bax, **“YERİN KÖÇÜRÜLMƏSİ”**.

EVAPOTRANSPIRASİYA (Evapotranspiration) –transpirasiya və buxarlanmaya olan ümumi rütubət sərfi. Onun ölçüləri ekosistemlərin məhsuldarlığından asılı olaraq korrelyasiya edir: transpirasiya olunan və buxarlanan rütubətin ümumi sərfi onların böyüklüyü ilə ekosistemin məhsuldarlığı arasında korrelyativ (uyğunluq) asılılıq mövcuddur.

Ə

ƏRAZİNİN QURUQLAŞMASI (KSEROFİTLƏŞMƏSİ) (Area xerotization) – meşəsizləşmə ilə əlaqədar quraqlığın sürətlənməsi, səth axınlarının güclənməsi, qrunut sularının səviyyəsinin aşağı düşməsi, temperatur rejiminin və atmosfərə çöküntülərinin həmin böyüklükdə olması ilə əlaqədar otlaq-

ların tənəzzülə uğraması. Aridləşmənin ilkin forması hesab olunur.

ƏRAZİNİN TƏSƏRRÜFAT MƏNİMSƏNİLMƏSİ DƏRƏCƏSİ (SƏVİYYƏSİ) (Level of land economic development) – bu əraziyə olan antropogen amillərin təsirinin ölçüsü. O, iqtisadi tərəqqi (milli məhsulun ərazi vahidinə nisbətinin ölçüsü) və əhali sıxlığının təsirlərinin məcmusu.

ƏTRAF MÜHİT (Environment) qeyri üzvi və üzvi sosial-iqtisadi amillərin daxil olduğu insanların təsərrüfat fəaliyyətləri; məskunlaşma mühiti və onların tarixi inkişafında sosial-iqtisadi ünsürləridir.

ƏTRAF MÜHİT FONDU (Environmental Fund) – 1.01.1973-cü ildə, BMT BA (2997 qətnaməsi) tərəfindən təsis edilmiş könüllü fond. BMT çərçivəsi daxilində həyata keçirilən və ümumi maraqları əks etdirən ətraf mühit sahəsində olan proqramların reallaşması ilə əlaqədar bütöv və ya bir hissə xərcləri maliyyələşdirilməsidir.

Fondun fəaliyyəti ortamüddətli planlaşdırma əsasında həyata keçirilir. İŞ-nin təsdiq etdiyi proqrama uyğun olaraq Fondun vəsaitləri bu xərclər kateqoriyalarını örtməlidir: a) Fond proqramı üzrə maliyyələşən fəaliyyət; b) Fond proqramı ehtiyatları üzrə maliyyələşən fəaliyyət; c) operativ xərclər və proqrama dayaq olmaq üzrə xərclər. Fond İŞ-nin siyasətləri çərçivəsində və onun rəhbərliyi ilə UNEP-in İcraedici direktorunun nəzarəti altındadır.

ƏTRAF MÜHİTİN SƏRVƏTLƏRİ (Environmental resources) – bəşəriyyətə birbaşa olaraq təsir göstərən və onun təsərrüfat fəaliyyətinin obyektləri olan bütün təbii mühitin ünsürləri.

ƏTRAF MÜHİTƏ TƏSİRİN PROQNOZU (Environmental impact forecast) – insanların təbiətə birbaşa təsirləri və həmçinin dolayı təsirlərinin nəticələrindən yaranan təbii mühitin dayanıqlı

dəyişiklikləri haqda qabaqcadan verilən xəbərdarlıq. ƏMTP ətraf mühitə ayrı-ayrı təsirlərin və bu təsirlərə olan ayrı-ayrı reaksiyaların birləşməsidir.

ƏTRAF MÜHİTƏ NƏZARƏT (Environmental Control) -- su, hava, şüalar, bitki və heyvanlar aləmi və s. kimi tibbi-bioloji və sosial-psixoloji vacib amillərə planlı müşahidə (ekoloji monitorinqin prinsiplərindən istifadə etmək yolu ilə).

ƏTRAF MÜHİTƏ TƏSİRLƏRİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ (Environmental impact assessment) – ətraf mühitə, insanların sağlamlığı və rifahına müxtəlif layihələr və tədbirlər tərəfindən gözlənilən təsirlərin aşkarlanmasına və proqnozlaşdırılmasına istiqamətlənmiş fəaliyyət.

ƏTRAF MÜHİTİNİN BÖHRAN VƏZİYYƏTİ (Environment crisis) – dəyişikliklərin yol verilə bilən həddinə yaxınlaşan parametrlər, vəziyyətlər, öz ardınca sistemin dayanıqlılığının itməsinə və onun dağılmasına aparan keçid. Hüdud astanasına çatmadıqda ətraf mühitdə həyəcanlanma, çirklənmə və anomalılıqla nəticələnə bilər.

ƏTRAF MÜHİTİN DAĞILMASI (Degradation of Environment) - ətraf mühiti insanların məskunlaşması və ya onun sərvətlərindən istifadə üçün yararsız hala gətirən proseslər.

ƏTRAF MÜHİTİN DAYANIQLILIĞI (Environmental stability) – müəyyənləşdirilmiş böhran ölçülərini aşmayan – dəyişikliklərin yol verilən həddi– hüdüddə özünüqoruma və özünütənzimləmə vasitələri.

ƏTRAF MÜHİTİN DEQRADASIYASI (Environmental degradation) – təbii ehtiyatların və ya təbii şəraitlin itkisi, məsələn səhrələşmə (bax), bataqlıqlaşma və s.

ƏTRAF MÜHİTİN DETERİOZASIYASI (Environment deterioration) – ətraf mühitin və ya təbii sərvətlərin pisləşməsi, məsələn, meşəsizləşmə (bax), otlaqların tənəzzülü (bax), eroziya və s.

ƏTRAF MÜHİTİN DƏYİŞDİRİLMƏSİNİN YOL VERİLƏN HƏDLƏRİ (Tolerable limits of environmental changes) – ətraf mühitin dəyişilməsi həddləri, ətraf mühitin vəziyyəti parametrlərinin minimal və maksimal böhran ölçüləri. Bu parametrlər daxilində ətraf mühit dayanıqlı olur və dağılmır.

ƏTRAF MÜHİTİN DƏYİŞİLMƏSİ (GERİDÖNMƏZ) (Environmental change (irreversible)) – təbiəti bərpa sistemlərinin gedişində müvazinətləşdirilə bilməyən ətraf mühiti yaradan amillərdə və ya onların birləşməsində dəyişikliklər. ƏMD (G) antropogen təsirlərin nəticəsində yarana bilər. Nümunə olaraq səhralaşmanı göstərmək olar.

ƏTRAF MÜHİTİN QLOBAL MONİTORİNQİ SİSTEMİ (ƏMQMS) (Global Environmental Monitoring System) – 1974-cü ildə İnsanları əhatə edən mühit üzrə Stokholm Konfransının tövsiyələrinə uyğun olaraq yaradılmışdır, ətraf mühit üzrə BMT Proqramının (UNEP) bir hissəsidir. ƏMQMS-in əsas vəzifəsi – təbiətdə baş verəcək və insanların səhhətinə və sağlamlığına birbaşa və ya dolayı yolla zərər gətirə biləcək təbii və ya antropogen dəyişikliklər haqda qabaqcadan xəbərdarlıq etməkdir. Məqsədləri: insanların sağlamlığına təhlükə haqqında genişlənmiş xəbərdarlıq sistemlərinin təşkili; atmosferin qlobal çirklənməsi və onun iqlimə təsirinin qiymətləndirilməsi; bioloji sistemlərin çirklənmələrin keyfiyyəti və paylanması qiymətləndirilməsi; kənd təsərrüfatı və torpaqdan istifadə fəaliyyətləri nəticəsində yaranan böhranlı problemlərin qiymətləndirilməsi; yerüstü ekosistemlərin ətraf mühitə təsirinə reaksiyalarının qiymətləndirilməsi; okeanın çirklənməsi və onun dəniz ekosistemlərinə təsirinin qiymətləndirilməsi; təbii fəlakətlərin beynəlxalq səviyyədə xəbərdarlığının təkmilləşdirilmiş sistemlərinin yaradılması. ƏMQMS Qlobal ətraf mühitin müşahidəsi sisteminin

(Earthwatch) komponentlərindən biridir. Rəhbər orqanı – UNEP Katibliyi yanında Proqram fəaliyyətləri mərkəzidir.

ƏTRAF MÜHİTİN QORUNMASI (Environmental protection) – ətraf mühitin mühafizəsinə istiqamətlənmiş beynəlxalq, dövlət, regional, yerli, inzibati, hüquqi, texnoloji, planlı, idarə olunan, iqtisadi, sosial, siyasi və ictimai tədbirlərin məcmusu.

ƏTRAF MÜHİTİN TƏDQIQININ DİSTANSİYA METODU (Remote Sensing of Environment) – aéro-kosmik sistemlərin köməkliyi ilə yerinə yetirilən tədqiqatlar metodunun məcmusu.

ƏTRAF MÜHİTİN TUTUMU (Environmental capacity) – ətraf mühitin öz vəziyyətini dəyişmədən xarici amillərin təsirini udmaq qabiliyyəti.

“ƏTRAF MÜHİTİN VƏZİYYƏTİ” (The State of the Environment) – İŞ-nin 1972-ci il 2997 (XXVII) qətnaməsində verilən “ətraf mühit sahəsində yaranan geniş beynəlxalq əhəmiyyətli problemləri hökumət tərəfindən uyğun və lazımi şəkildə baxılması üçün onun daimi olaraq vəziyyətinin şərhinin aparmaq” və BMT BA-nın tapşırığına əsasən hazırlanan UNEP-in illik məruzə-şərhləri.

1974-cü ildən başlayaraq 1976-cı ilə qədər məruzələrdə ətraf mühit üzrə geniş spektrə baxılmışdır (bax, cədvəl 6). İŞ-nin 4-cü sessiyasında (qərar 47 (IV)) qərara alınmışdır ki, ətraf mühit üzrə illik məruzələr seçilmiş mövzular üzrə hazırlanmalıdır, analitik, həcmli məruzələr isə 5 ildən bir hazırlanır.

Bu qərara uyğun olaraq, 1977-1981-ci illər üçün illik məruzələr 1977-ci ilin məruzəsində seçilmiş ayrı-ayrı mövzulara həsr olunmuşdur. Səhrələşməyə qarşı mübarizə üzrə Stokholm Konvensiyasının 10 illiyi münasibətilə, 1982-ci ildə 1972-1982-ci illər ərzində dünyada ətraf mühitin vəziyyəti haqda birinci məruzə hazırlanmışdır. 1983-1985-ci illərdə yenidən ayrı-ayrı mövzular üzrə məruzələr hazırlanmışdır. 1987-ci il üçün məruzədə əsas diqqət 1981-1986-cı illərdə baş verən ətraf mühit dəyişikliklərinə

yönəldilmiş və birinci məruzədən sonrakı beşillik müddəti əhatə etmişdir.

ƏTRAF MÜHİT PROBLEMLƏRİ ÜZRƏ ELMİ ŞURA (ƏMPES) (Scientific Committee on Problems of the Environment, Scope) – Beynəlxalq Elmi İttifaqlar Şurasının elmi komitələrindən biri. 1969-cu ildə yaradılmışdır. Alimlərin ümumxalq və inzibati şurası ətraf mühit problemləri üzrə hökumət və ya hökumətlərarası təşkilatlar yanında məşvərət orqanı rolunda iştirak edir. Elmi axtarışlarda əsas diqqət: biogeokimyəvi dövr, ekosistemin təkamülü və dinamikası, insanların yerləşdirilməsi quruluşunun ekoloji aspektləri, ekotoksikologiya, təbiət sistemlərinin modelləşdirilməsi, ətraf mühit keyfiyyətlərinin monitoringi və həmçinin ətraf mühit məsələləri üzrə məlumat mübadilələri və əhalinin onun vəziyyətinə reaksiyaları öyrənilməsinə cəlb olunmuşdur. ƏMPES -nin əsas vəzifəsi İnsanları əhatə edən mühit üzrə Stokholm Konfransı üçün qlobal monitoring üzrə məruzənin hazırlanması olmuşdur (1972). 1979-cu ildə ƏMPES -nin “Böyük səhra tozu: hərəkəti, aparılması, çökdürülməsi” (ƏMPES 14) məcmuəsi dərc edilmişdir.

ƏTRAF MÜHİT ÜZRƏ BMT PROQRAMI /ƏMBMTP / (United Nations Environment Programme, UNEP) – BMT sistemində digər maraqlı təşkilatların cəlb olunması ilə təbiəti mühafizə proqramlarının inkişafı və gücləndirilməsi üçün yaradılmış xüsusi institusional mexanizm. 15 dekabr 1972-ci ildə İnsanları əhatə edən mühit üzrə Konfransın (Stokholm, 1972) tövsiyələrinə uyğun olaraq, BMT BA-nın 2297 (XXVII) qətnaməsi ilə yaradılmışdır. Xüsusi beynəlxalq təbiəti mühafizə təşkilatının yaradılması ideyası səkkizinci Ümumdünya zooloji konqres (1919, Avstriya) tərəfindən irəli sürülmüşdür. Lakin lazımi siyasi, iqtisadi və sosial xarakterli şəraitlərin olmaması ideyanın yalnız 1948-ci ildə Təbiət Sərvətlərinin Qorunması üzrə Beynəlxalq Birlik (bax) – beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatı şəklində təsisatın reallaşması ilə şərtlənmişdir. Ətraf mühit üzrə beynəlxalq əməkdaşlıq BMT sistemində mövcud olan təşkilatı

formalar çərçivəsində inkişaf etmişdir. Yeni keyfiyyətli səviyyədə beynəlxalq təbiəti mühafizə əməkdaşlığının təşkili üçün obyektiv şəraitlər yalnız insanları əhatə edən mühit üzrə BMT Konfransının keçirilməsi anında yaradılmışdır.

ƏMBMTP -in əsas vəzifələri və məqsədləri:

- ətraf mühit sahəsində proqramlar üzrə BMT sistemində maraqlandırıcı, əlaqələndirici və həvəsləndirici rollarının həyata keçirilməsi;

- təbii və insanlar tərəfindən yaradılan ekoloji sistemlərin inzibati tədqiqatları yolu ilə insanların rifahının, ekosistemlərin qorunması, biosfer sərvətlərinin kompleks və səmərəli idarəsinə kömək məqsədilə biliklərin genişləndirilməsinin təmini;

- ətraf mühitin keyfiyyəti tələblərini nəzərə almaqla inkişafın idarəsi və planlaşdırılması məsələlərində ölkələrin kompleks şəkildə elmi yanaşmalarına köməklik göstərmək;

- ətraf mühit problemlərinin həllində bütün ölkələrə, o cümlədən inkişaf etməkdə olan ölkələrə köməklik göstərmək.

ƏMBMTP fəaliyyətinin ümumi rəhbərliyi Ekoloji və Sosial Şura (EKOŞŞ) vasitəsilə BMT BA tərəfindən həyata keçirilir. ƏMBMTP fəaliyyətləri Ətraf mühit üzrə ümumsistem proqramları (ƏMÜP) (bax) çərçivəsində həyata keçirilir.

BMT təsisatlarının ekoloji proqramları əlaqələndirmə üzrə inzibati komitə (ƏİK) (bax) tərəfindən həyata keçirilir.

ƏMBMTP -in ali orqanı İdarəedicilər Şurasıdır (İŞ) (bax), ƏMBMTP Katibliyi İŞ-nun icraedici orqanıdır və onun rəhbərliyi altında işləyir. İcraçı-direktor katibliyi idarə edir. ətraf mühit üzrə UNEO fondu proqram tədbirlərini tam və ya müəyyən hissəsini maliyyələşdirir. Ölkə-iştirakçıların könüllü maliyyə qoymaları ilə yaranır. Fondun idarə edilməsi SU UNEP tərəfindən həyata keçirilir.

baş qərargah – Nayrobi, Keniya.

ƏTRAF MÜHİT ÜZRƏ ƏLAQƏLƏNDİRMƏ ŞURASI (ƏMƏŞ) (Environment Coordinative Council, ECC) – 2997 (XXVII BMTBA) qətnaməsinə uyğun olaraq, 1973-cü ildə ətraf mühit sahəsində BMT sisteminin fəaliyyətinin effektiv əlaqələndirmə

dirmələrini təmin edən beynəlxalq orqan kimi yaradılmışdır. BMTİP-in İcraedici Direktorunun sədrliyi altında ƏMƏŞ öz işini BMT-nin Əlaqələndirmə üzrə İnzibati Komitəsi (ƏİK) (bax) çərçivəsində və rəhbərliyi altında yerinə yetirmişdir. Nəzərdə tutulurdu ki, ƏMƏŞ BMT və ixtisaslaşdırılmış idarələr və həmçinin BMT sisteminin digər hissələri arasında əlaqə kanalı olacaqdır. 1975-1987-ci illər ərzində ƏMƏŞ bir neçə dəfə dəqiqləşmişdir. BMT sistemi çərçivəsində ümumi idarələrarası əlaqələndirmənin funksiyalarının ƏİK-ə verilməsi ilə əlaqədar, ƏMƏŞ-in ƏİK-də baxılan bir çox fəaliyyət növlərinin təbiəti mühafizə aspektlərinin əlaqələndirmə aləti olması planlaşdırılır. ƏMƏŞ və ƏİK-in paralel fəaliyyəti (təkrarlama) təcrübəsi ixtisaslaşmış BMT və BMTİP İŞ idarələri arasında əlaqə üçün xüsusi orqanın yaradılmasında səmərəsizlik göstərmişdir. Nəticədə ƏİK bə ƏMƏŞ birləşdirilmiş və əlavə olaraq, birinci olaraq funksiyaları öz üzərinə ƏMƏŞ götürmüşdür.

ƏTRAF MÜHİT VƏ İNKİŞAF ÜZRƏ BEYNƏLXALQ KOMİSSİYA / ƏMİBK (International Commission on Environment and Development) – qlobal ətraf mühitin mühafizəsi strategiyasının hazırlanması üçün yaradılmış xüsusi komissiya. 22 üzvdən ibarətdir – görkəmli dövlət, ictimai xadimlər və ətraf mühit məsələləri ilə məşğul olan müxtəlif ölkələrin alimləri. Komissiyaya Norveçin İşçi partiyasının lideri Q. Brundtland rəhbərlik edir.

Komissiyanın vəzifəsi –ƏMBTP-ya köməkçi orqan kimi yaradılmış hökumətlərarası komitənin tövsiyələri üzrə “2000-ci ilə qədərki dövr və daha sonra üçün dayanıqlı inkişafa nail olmaq üçün uzunmüddətli təbiəti mühafizə strategiyasını təklif etmək”. 1984-cü ildə ƏMİBK BMTİP SU-nun 14 sessiyası ilə bəyənilmiş (1987) və aşağıdakılara baxılan, “Bizim ümumi gələcəyimiz” məruzəsini hazırlamışdır:

əhalinin məskunlaşması və texnologiya və ətraf mühitin iqtisadi inkişafı sahəsində prespektivlər;

enerji, ətraf mühit və inkişaf (CO₂, havanın çirklənməsi, turşulu yağışlar, odun yanacağı, bərpa olunan sərvətlər və s . problemlər daxil olmaqla);

sənaye, ətraf mühit və inkişaf (kimyəvi maddələr, tullantıların istifadəsi və emalı);

kənd təsərrüfatı, ətraf mühit və inkişaf, ərzaqla təminat (torpaqların eroziyası, səhralaşma, əkinaltı torpaqların itkisi, bitki və heyvan aləminin vəziyyəti daxil olmaqla);

məşə təsərrüfatı, kənd təsərrüfatı və ətraf mühit (texniki yardım, maliyyə və ticarət siyasəti, beynəlxalq amillər, transmilli korporasiyalar);

qlobal ekoloji monitoring və ətraf mühitin vəziyyətinin şərtləri;

beynəlxalq əməkdaşlıq.

Qeyd olunan məsələlərə onlarla sıx əlaqədə olan beş amilin fonunda baxılır: dövlətlərin bir-birindən iqtisadi və ekoloji asılılığı, insanların təhsili və ünsiyyəti, dayanıqlı iqtisadi və inkişafa meylləri, ətraf mühitə və onun sərvətlərinə münasibətdə hüquq və vəzifə bərabərliyi, təhlükəsizliklər və həyat üçün ekoloji risklər (ətraf mühiti dağıdan və məhv edən hərbi və ya qeyri-hərbi təhlükə).

Məruzə rus dilində 1989-cu ildə “Proqres” nəşriyyatında dərc olunmuşdur.

ƏTRAF MÜHİT VƏ İNKİŞAF ÜZRƏ BMT KONFRAN-SI, (ƏMİK) (United Nations Conference on Environment and Development (UNCED), “Earth Summit”) – 3-14 iyun 1992-ci ildə Braziliyanın Rio-de-Janeyro şəhərində dövlət və hökumət başçıları səviyyəsində keçirilmişdir. Onun işində dünyanın 180 ölkəsinin nümayəndələri iştirak ediblər.

Konferensiyanın çağırılması ideyası – təbiətin hədsiz istismarının bəşəriyyət üçün məhvəddici nəticələri. Sivilizasiyanın ekoloji cəhətdən tətbiq oluna bilən dayanıqlı iqtisadi inkişafı strategiyasının hazırlanması məsələsi ortaya qoyulmuşdur. 1989-cu ilin dekabrında BMT BA bu məsələnin həlli üzrə xüsusi konferensiyanın təşkil olunmasını çağıran 44/428 qətnaməsini

qəbul etmişdir. Konferensiyada bir sıra vacib sənədlərə baxılıb və qəbul edilib:

- bioloji müxtəlifliklər haqqında BMT Konvensiyasını (onun qüvvəyə minməsi üçün 30 ölkənin parlamenti və ya hökuməti tərəfindən ratifikasiya olunması lazımdır);

- iqlim dəyişmələri üzrə BMT Konvensiyasını (qlobal iqlim dəyişmələri təhlükəsini azaldan tədbirlərin hazırlanması zamanı dövlətlərin istiqamətlənmələri olduqları əsas zaman anlarını ifadə etdiyi üçün çərçivə konvensiyasıdır). Qüvvəyə minməsi üçün 50 dövlətin ratifikasiya etməsi lazımdır.

- bütün növ meşələrin səmərəli istifadəsi, qorunması və mənimsənilməsi ilə əlaqədar qlobal konsensus üçün prinsiplərin şərhilə bəyanatı;

- ətraf mühit və inkişaf üzrə Rio-de-Janeyro deklarasiyasını. Ona bizim sivilizasiyanın dayanıqlı inkişafa - inkişafın yeni modelinə - nail olmaları üzrə dövlətlərin 27 tövsiyəvi prinsip-öhdəlikləri daxildir;

- 21-ci əsrin gündəliyi (bax) – konfransdan sonrakı dövrdə, onun qərarlarına uyğun olaraq dövlətlərin fəaliyyət proqramları.

ƏTRAF MÜHİT ÜZRƏ ÜMUMSİSTEMLİ ORTAMÜD-DƏTLİ PROQRAM / ƏÜOP (System-wide Medium-term Environmental Programme) – bütün BMT sistemində təbiəti mühafizə fəaliyyətlərinin planlaşdırılması çərçivəsi üçün ümumi strategiyadır; bu, BMT sistemi təşkilatlarının bir-bir ilə və ya digər beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıqda həyata keçirdikləri bir çox proqramların sintezidir. Proqramın əsası olaraq, seçilmiş ətraf mühit problemlərinin və həmçinin də səhralaşma problemlərinin həllinin planlı əsasını təmin edən “birgə tematik proqramlaşdırma” və ya proqramlaşdırmaya “üç səviyyəli yanaşma” konsepsiyaları olmuşdur, ƏMBMTP-in fikrincə, bu yanaşma “proqramın hələ öz miqyasına və BMT sistemləri çərçivəsində mürəkkəbliyinə görə bərabəri olmayan əlaqələndirmə səviyyəsini və qarşılıqlı tamamlanmasını təmin etmişdir”.

ƏÜOP daha çox strateji sənəddir, çünki növbəti vəziyyət dəyişikliklərinə həssaslığının mümkünlüyünü nəzərdə tutur və siyasət və birinci dərəcəli əsas istiqamətlərini əks etdirir.

SU ƏMBMTP 1982-ci ildə 1984-1989-cu illər üçün birinci altı illik ƏÜOP qəbul etmişdir (ƏÜOP-1). ƏÜOP-2 1990-1995-ci illər üçün hesablanmışdır və SU ƏMBMTP -in (1988, mart) birinci xüsusi sessiyasında razılaşdırılmışdır. ƏÜOP, ƏMBMTP-in Ətraf mühit Fondunun istifadəsinin proqram çərçivələrinin yaradılmasına və BMT sisteminin bütün tərkib elementlərinin təbiəti mühafizə tədbirlərinin keçirilməsi üzrə ümumi strategiyanın hazırlanmasına istiqamətlənmişdir. ƏÜOP-un əsasında dayanıqlı sosial-iqtisadi inkişafa nail olmağın vacibliyi ideyası durur. ƏÜOP-in əsas məqsədləri: ƏÜOP-un ədalətli beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin yaradılması adlandırdığı nailiyyət vasitəsilə ətraf mühitdən səmərəli istifadə metodlarının təkmilləşməsi və ətraf mühit və məskunlaşmış əhali arasında dayanıqlı tarazlığa çatmaq. Bu, ekoloji əsaslı və dayanıqlı inkişafa kömək edə bilər. ƏÜOP quruluşca bölmə prinsipi üzrə qurulur – BMT sisteminin ətraf mühitin mühafizəsi ilə əlaqədar müxtəlif istiqamətlər üzrə proqramlarla. Bu istiqamətlər: atmosfer, su, quru ekosistemi, sahilyanı və ada ekosistemləri, okeanlar, məskunlaşma məntəqələri və ətraf mühit, sağlamlıq və insanların rifahı, enerji, sənaye və nəqliyyat, sülh uğrunda mübarizə, təhlükəsizlik və ətraf mühit.

“Quru ekosistemi” proqramına “Quraq torpaqlar və səhralaşma” alt proqramı daxildir. 90-cı illərə ümumi məsələlərin həlli qalır – dayanıqlı məhsuldarlığa nail olunması məqsədilə arid və yarımarid ekosistemlərdən səmərəli istifadənin təmini; səhralaşmanın hərəkətinin qarşısının alınması və mümkün olan yerlərdə səhralaşmaya məruz qalmış torpaqları səmərəli istifadə üçün bərpa etmək, ƏÜOP-2 qiymətləndirməsini 1992-ci ilin sonunda, ƏÜOP-3-ü 1993-cü ildən başlayaraq həyata keçirilməsi planlaşdırılmışdır.

“XXI ƏSRİN GÜNDƏLİYİ” (Agenda 21) –sivilizasiyanın XXI əsrə keçərkən qarşılaşdığı problemlərin həllində dünya ictimaiyyətinin hazırlanmasına istiqamətlənmiş super-proqram və

eyni zamanda, “iş planı”. 1992-ci ildə Rio-de-Janeyroda keçirilmiş ətraf mühit və inkişaf üzrə Konfransda qəbul edilmişdir.

800- səhifədən ibarət sənədə 4 bölmədə qruplaşmış preambula daxil olmaqla 40 fəsil daxildir. Bölmələr: 1. sosial-iqtisadi aspektlər; 2. inkişaf məqsədləri üçün sərvətlərin qorunması və səmərəli istifadəsi; 3. əhalinin əsas qruplarının rolunun qiymətləndirilməsi; 4. həyata keçirmə vasitələri. Göstərilən bölmənin hər fəslə bir və ya bir neçə əlaqəli proqram sahələrini əhatə edir.

2-ci bölməyə 12-ci fəsil “zəif ekosistemlərin səmərəli istifadəsi – səhrələşmə və quraqlığa qarşı mübarizə” daxil edilmişdir (cədvəl 2).

Cədvəl 2

ƏMBMTP-in ətraf mühitin vəziyyəti haqqında illik məruzələrində baxılmış mövzular

Problemlər	Mövzu	İl
Atmosfer	Iqlim dəyişmələri və onun səbəbləri Ozonun tükənməsinin mümkün nəticələri	1974, 1976, 1980 ^x 1977
Dəniz suyu	Okeanlar	1975
Şirin su mühiti	Su olaraq su ehtiyatları Yeraltı sular Yer sərvətləri	1974, 1976 1981 ^x 1974
Quru mühit	Xammal Odun yanacağı	1975 1977
Kənd təsərrüfatı və ərzaq	Ərzaq çatışmamazlığı, aclıq və k/t yerləri sahələrinin azalması Kənd təsərrüfatı və aqrosənaye tullantılarının istifadəsi Kənd təsərrüfatı zərərvericilərinin pestisidlərə davamlılığı	1974, 1977, 1976 1978 ^x 1979 ^x
Ətraf mühit və sağlamlığın qorunması	Zəhərli maddələr və onların təsirləri Ağır materiallar: insan sağlamlığına təsiri - xərçəng	1974, 1976 1980 ^x 1977 1978 ^x 1979 ^x

	- malyariya - şestosomatoz - ozonun tükənməsinin bioloji nəticələri - zəhərli kimyəvi maddələr və insanın qida zənciri	1977 1981 ^x
Enerji	- Enerjinin qorunması - Odun yanacağı	1975,1978 ^x 1977
Ətraf mühitin çirklənməsi	- zəhərli maddələr - Ozonun tükənməsinin mümkün nəticələri - Kimyəvi maddələr və ətraf mühit - Gurultulu çirklənmələr	1974 1977 1978 ^x 1979 ^x
İnsan və ətraf mühit	Stress və cəmiyyətin gərginlik vəziyyəti Kosmos əhali turizm və ətraf mühit nəqliyyat və ətraf mühit hərbi fəaliyyətin ekoloji nəticələri uşaqlar və ətraf mühit	1974 1975 1975,1976,1985 1979 ^x 1980 ^x 1980 ^x 1980 ^x
ətraf mühitin səmərəli istifadəsi sahəsində nailiyyətlər	ətraf mühitin səmərəli istifadəsinə yanaşma ətraf mühitin qorunması və yaxşılaşdırılması hüquqi və təşkilatı tədbirlər ətraf mühitin qorunmasının iqtisadi aspektləri	1974, 1976 1977 1976 1981

^x) uyğun illərdə Beynəlxalq layihələr mərkəzi tərəfindən rus dilində buraxılmışdır.

^x) əlavə olunur

F

FAO – nun **SƏHRALAŞMANIN XƏRİTƏLƏŞDİRİLMƏSİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİNİN METODİKASI** (müvəqqəti) – (FAO Provisional methodology for assesment and marrinq of dessertication) – FAO/ UNEP – in birinci mərhələ çərçivəsində işlənən «Səhralaşmanın xəritələşdirilməsi və qiymətləndirilməsi» (1979 – 1989) mövzusunda layihə. Axırını illərdə xüsusi iclaslarda həmin layihəyə baxılması məqsədilə təkmilləşdirilmiş və dəqiqləşdirilmişdir. 1984- cü ildə metodikanın tamamlanmış variantı nəşr edilmişdir. Səhralaşma prosesinin qiymətləndirilməsi üçün astana (yol verilən həddi) böyüklüyündən istifadə olunmuşdur.

Su eroziyası; A – horizontunun qalınlığı 25 sm – dən çox, yarıqlar 1 km – də 3 – dən az.

Külək eroziyası və eol çöküntüləri; səthdə cıncıl miqdarının 3 % - dən az olması, A horizontunun qalınlığı 25 sm – dən çox, eol çöküntülərinin miqdarının 1 % - dən az olması, eol çöküntülərinin iştirak etməməsi.

Şorlaşma; Torpaqların şorlaşmaması (quru qalığın 0, 25% - dən az olması), torpaqların səthində duz kristallarının olmaması, halofitlərin iştirak etməməsi.

Bitkiliyin deqra – dasiyası; mövcud səciyyəvi bitki assosiasiyasına aid bitkilərin faizlə miqdarı.

Üzvi maddələrin miqdarının zəifləməsi; (müəyyən torpaq tipləri üçün səciyyəvi miqdarı).

Qaysaqəmələgəlmə və torpağın kipləşməsi; gipsin toplanması (25 %), karbonatların və dəmirin toplanması, qaysaq-

	əmələgəlmə, torpaqların kipləşməsi, şibyə və mamırdan ibarət (cyanophaceas) örtüyün iştirakı.
Su eroziyası;	torpağın akkumlyativ humus və ya məhsuldar dənəvər qatının itirilməsi sen/ha/il, yarpaqların yaranması say/il, kanyon dərələrin üstünlüyü m/il.
Külək eroziyası;	torpağın deflyasiyası t/ha/il, dyunların hərəkəti m/il, kirəcli toz mm/sut, qumlu qalaqla örtülmüş sahənin çoxalması ha/il.
Şorlaşma;	Şorlaşmanın çoxalması % və ya torpaq profilinin hər hansı qatında səthdən müəyyən dərinlikdə duzların ehtiyatı, t/h , elektrik keçiriciliyi mmol,

G

GEOEKOLOGİYA (Geoecology) – coğrafiyanın (və ya ekologiyanın) geosistemi (ekosistemi) yüksək çox vacib səviyyələrində araşdırılan bölməsi.

GEOSİSTEM (Geosystem) – yerləşmələrinə görə qarşılıqlı əlaqədə olan və bir-birindən asılı coğrafi komponentlərdən ibarət və bütövün bir hissəsi kimi vaxtında inkişaf edən xüsusi növ maddi sistem. Termin 1963-cü ildə V.B. Soçavoy tərəfindən təklif olunmuşdur.

GEOSİSTEMİN MONİTORİNQİ (Geosystem monitoring) – insanların müxtəlif səviyyələrdə iştirakı ilə, geosistemin vəziyyətinin dəyişdirilməsinin sonrakı qiymətləndirilməsi (nəzarət), proqnozu və bu vəziyyətin idarə edilməsi məqsədilə müşahidəsinə və izlənməsinə istiqamətlənmiş fəaliyyət. “Təbiət-təsərrüfat monitorinqi” kimi də baxıla bilər.

H

HAMADA (Hamada) –Böyük səhranın yaylalarında üzərində yayılmış və kip süxurlarla örtülmüş daşlı səhra növlərinin adı. H. termini digər regionlarda daşlı səhra kimi ifadə olunur.

HEYVANLARIN TAPDALADIĞI ƏRAZI (Livestock trampled area) – son həddə qədər tapdalanmış otlaq: bitki örtüyü dırnaqlı heyvanlar tərəfindən tamamilə məhv edilmişdir.

HƏDSİZ OTARILMA (Heavy grazing) – otlaqlardakı bitkilər aləminin deqradasiya olunmasına və vəhşi dırnaqlı heyvanların qoruqlar və milli parklarda sayının nəzarətsiz artması ilə onların məhsuldarlığının azalmasına gətirən təkrar otarılma (bax), müvəqqəti fəlakətli nəticələrə gətirib çıxarır. Arid və yarım arid zonalarda (bax) əhliləşdirilmiş mal-qaranın sayının yem sahələrinin real tutumundan artıq nəzarətsiz artması səhrələşməyə səbəb olur.

HƏQİQİ SƏHRA (True desert) – heç olmazsa bir illik müşahidələr ərzində yağıntıların olmadığı və həmçinin yağıntıların qanunauyğun mövsümi ritminin olmadığı vilayət. (Mərkəzi Böyük səhra, Takla-Məkan, Namib, Atakama).

HİSSƏ-HİSSƏ YIĞILAN EKOLOJİ DƏYİŞİKLİKLƏR (Creeping Environmental Phenomena) – vaxtında yığılan və əksər hallarda böhrana gətirib çıxaran toplanmış ekoloji dəyişikliklər. Cəmiyyət üçün dəyişikliklərin bir sıra mərhələləri var: fəaliyyətləri anlama, dərk etmə və qəbul etmə.

Anlayış 1994-cü ildə M. Qlyans (M. Glantz) (ABŞ) tərəfindən daxil edilmişdir.

İQTİSADI EKOLOGIYA (Economic ecology) – insan cəmiyyəti və mühitin qarşılıqlı əlaqələrini əsas qanunauyğunluqları və onların ərazi üzrə ayrılması, cəmiyyətin maraqları daxilində bu qarşılıqlı təsirlər və onların tənzimlənməsi metodlarının nəticələri, istehsalın maksimal effektivliyinə nail olunması maraqları, ictimai əməyin maksimal qənaət haqda elmdir (ilk növbədə - təbiətdən istifadə oblastında).

İQTİSADI-EKOLOJİ BÖLGƏ (Economic-ecological area) – iqtisadi-ekoloji proseslərin xüsusiyyəti ilə səciyyələnən ərazi hissəsi. Onlar müəyyən olunmuş təbii şəraitlərdə fəaliyyət göstərən sosial-iqtisadi proseslərlə təyin olunurlar. Axırncı iqtisadi-ekoloji proseslərin təbii başlanğıcını yaradır. İqtisadi-ekoloji proseslərin inkişafın xarakteri və əsas istiqamətindən asılı olaraq onların növü təyin olunur.

İQTİSADI İNTEQRASIYA ÜZRƏ REGIONAL TƏŞKİLAT (Regional Economic Integration Orqanization) – konkret regionun suveren dövlətləri tərəfindən təsis edilmiş təşkilat. Səlahiyyətlərinə: səhrələşməyə qarşı mübarizə üzrə BMT Konvensiyası (bax) ilə tənzimlənen məsələlər və onun daxili prosedurlarına uyğun olaraq, Konvensiyanı ratifikasiya etmək, qəbul etmək, razılaşmaq və ya ona qoşulmaq daxildir.

İNFOTERRA (INFOTERRA) – ətraf mühit üzrə beynəlxalq məlumat sistemidir. BMT-nin İnsanları əhatə edən mühit konfransının qərarı əsasında BMTİP-in bir hissəsi - Beynəlxalq sorğu sistemi (BSS) kimi yaradılmışdır. Sistem hal-hazırkı “İNFOTERRA” (yer haqqında məlumat) adını 1979-cu ildə almışdır.

İNFOTERRA – inkişaf etmiş sorğu-sənəd sistemidir ki, bunun da çərçivəsində istehlakçıların sorğuları uyğun sənədlərin təqdim edilməsi ilə təmin edilir. 1989-cu il üçün İNFOTERRA-nın üzvləri 134 ölkədir. İNFOTERRA-nın tematik əhatə dairəsi:

atmosfer və iqlim, vəhşi təbiət – heyvanlar, bitkilər, ətraf mühitin çirklənməsi, insanların səhhəti və sağlamlığı, torpaqdan istifadə, ətraf mühitin monitorinqi və qiymətləndirilməsi; dəniz mühiti, məskunlaşdırılmış məntəqələr, təhsil, kadrların və məlumatların hazırlanması, tullantılar, preslənmiş su mühiti, təbii sərvətlər, ərzaq və kənd təsərrüfatı, sosial-iqtisadi baxış, kimyəvi və bioloji baxış, energetika.

İNFOTERRA-nın vəzifəsi ölkələr və təşkilatlar arasında ətraf mühit üzrə məlumatların toplanması, qiymətləndirilməsi və paylaşılmasında beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsinə vasitəçilik etməkdir: inkişaf layihələrinin planlaşdırılması zamanı qərar qəbul edən şəxslərə ətraf mühit üzrə məlumatları çatdırmaq; ətraf mühit üzrə məlumatların axtarılması, işlənməsi və ötürülməsi üçün milli orqan və vasitə sistemlərinin inkişafına köməklik göstərmək; yeni məlumat mənbələrinin aşkarlanması və SMM şəbəkələrinin genişləndirilməsi yolu ilə soraq sisteminin özünü inkişaf etdirmək. İNFOTERRA-nın mərkəzləri şəbəkəsi soraq mənbələrini potensial məlumat mənbəyi ilə əlaqələndirən “kommutator”dur. İNFOTERRA-nın proqram fəaliyyəti mərkəzi 1976-cı ildən başlayaraq iki ildən bir məlumat mənbələrinin beynəlxalq sorğu siyahısını, və hər altı aydan bir onun ingilis, fransız, rus və ispan dillərində əlavələrini buraxır.

İNFOTERRA Proqram fəaliyyəti mərkəzində birləşmiş milli regional və bölmə mərkəzlərinin ayrı-ayrı hissələrə ayrılmış şəbəkəsidir. Seçilmiş milli mərkəzlər (SMM) və həmçinin məlumat mənbələri sorğu sistemi üzrə hansı məlumatı hansı şərtlərlə təqdim etmələrində azaddırlar. SMM İNFOTERRA sistemində ölkə hökumətləri tərəfindən təyin edilir.

Yerləşdiyi ərazi: Nayrobi, Keniya.

“İNSAN VƏ BİOSFER” PROQRAMI (İBP) (“Man and Biosphere”, MAB) – UNESKO-nun irimiqyaslı uzunmüddətli beynəlxalq inzibati elmi-tədqiqat proqramı, Biosfer proqramları üzrə hökumətlərarası konfrans nəticəsində hazırlanmışdır (Paris,

1963). 1970-ci ildə UNESCO ÜK XVI sessiyasında qəbul edilmişdir (2.313 qətnaməsi ilə).

Əsas məqsədi – biosfer sərvətlərinin səmərəli istifadəsinin və qorunmasının elmi əsaslarını və müxtəlif növ ekosistemlərə (dağ, tropik, səhra və s.) bütövlükdə və ayrı-ayrılıqda olan antropogen təsirlərin yol verilə bilən həddinin təyin edilməsi. Proqram ayrı-ayrı 14 proqram layihələri şəklində hazırlanmış bir sıra ekoloji problemlərin həllinə istiqamətlənmiş inzibati yanaşma əsasında hazırlanmışdır. MAB layihələri arasında ikisinin səhrələşmə problemi ilə birbaşa əlaqəsi vardır. Layihə 3 – insanların fəaliyyətinin və torpaqdan istifadə vasitələrinin otlaqlara təsiri və layihə 4 – insan fəaliyyətinin arid və yarımnarid zonaların ekosistemlərinə təsiri, otlaqlardan istifadə və irriqasiyanın nəticələri daxil olmaqla.

İBP-in rəhbər orqanı Beynəlxalq əlaqələndirmə şurasıdır (BƏŞ). Onun tərkibinə 25 dövlətin nümayəndələri daxildir – İBP iştirakçıları və bir sıra hökumət və qeyri hökumət təşkilatları. Proqramda iştirak edən hər bir ölkədə İBP- in beynəlxalq proqramla əlaqəli olan, konkret milli problemlər üzrə tədqiqatları təşkil edən Milli Komitəsi vardır (onlar 80-dən çoxdur). BƏŞ milli tədqiqatların əlaqələndirilməsi və beynəlxalq proqramların hazırlanması üçün xüsusi işçi ekspertlər qrupunu yaradır. BƏŞ və proqramın digər orqanlarının əlaqəsini və daimi koordinasiyasını İBP katibliyi həyata keçirir.

İRAN SƏHRA TƏDQIQATI MƏRKƏZİ (Iran Desert Research Centre) – 1975-ci ildə Tehran Universiteti yanında yaradılmışdır. Aqronomiya, heyvandarlıq, məsafədən zondlaşdırması, təbii sərvətlərin bərpası və həmçinin Dəşt-Kəvir səhrasının qərb sərhədlərində kənd bölgələrinin coğrafiyası üzrə tədqiqatlar aparır. Ayrı-ayrı nəşrlər buraxır.

Yerləşdiyi ərazi: Tehran, İran.

İRİQASIYA (Irrigation) – bax, suvarma.

İSTİ ARID BÖLGƏLƏRİN SƏHRALAŞMA VƏZİYYƏTİNİN XƏRİTƏSİ (Status of Desertification in the Hot Arid Regions) – 1977-ci ildə səhralaşma problemi üzrə BMT Konfransı (bax) üçün amerika alimi Q. Dreçne tərəfindən 1:25 mln. miqyasında tərtib edilmişdir. Xəritə dünyanın səhralaşmanın hal-hazırkı probleminin vəziyyətini və miqyasını əks etdirir. Səhralaşmanın statusu üç amil üzrə təyin edilmişdir: bitki aləminin tərkibində dəyişikliklər, eroziyalar və şorlaşma. Səhralaşmanın dörd səviyyəsi seçilmişdir: zəif, orta, güclü və çox güclü.

Güclü səviyyə torpaqların məhsuldarlığının bərpası mümkün olmayan, geri qayıtmaz səhralaşma vəziyyətidir. Bu, qum təpələri, duzlu qərtmələrinin çıxışı və bedlənd və sahələrində yayılır. Belə sahələr çox deyildir, onların ümumi sahəsi 50 min km² artıqdır. Səhralaşmanın orta səviyyəsi bitki örtüyünün pozulmasını yaradır, bunun da nəticəsində mal-qaranın otarılması üçün əlverişsiz şərait yaranır, külək və su eroziyası inkişaf edir. Bundan əlavə, o, şoranlaşmaya, kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığının təxminən 10-50% azalmasına gətirib çıxarır. Bu kateqoriya torpaqların bərpası iqtisadi cəhətdən mümkündür və buna əkinçilik metodlarının təkmilləşməsi yolu ilə çatmaq olar. Güclü səhralaşmış otlarlarda yem bitkilərini sıxışdıran alaq otları və kol növlərinin geniş yayılması ilə; eroziyanın təsiri altında torpağın məhsuldar qatının dağılması və beləliklə də, məhsuldarlığın 50-90% azalması ilə əks olunur. Səhralaşmanın bu mərhələsində pozulmuş ərazilərin bərpası (bax) çox ləng gedir və əhəmiyyətli miqdarda kapital qoyuluşunu (şək.4) tələb edir. Səhralaşmanın zəif dərəcəsi bitki örtüyündə və torpaqda nəzərə çarpmaz pozulmalar və ya heç birisinin olmaması ilə əks olunur. Şoranlaşma zəif və ya heç olmur. Məhsuldarlıq itkisi 10%-dən az azala bilər.

İSTİLİK EFFEKTİ (Greenhouse Effect) – antropogen karbon, dioksid və flüorlorkarbohidrogenlərin tədricən artması hesabına atmosfer temperaturunun yüksələn xətlə çoxalması ilə iqlimdə istiləşmənin artması.

K

KARVAN YOLLARI (Carvan ways) – səhrada və ya digər çətin keçilən yollarda yük heyvanları karvanlarının (qruplarının) (əsasən, dəvə, eşşək, at) köməyi ilə yükün və insanların daşınması üçün istifadə edilən məlum yolları (təbii yollar və cığırılar). səhralaşmanın və eroziyanın yaranması üçün xətt mənbəyi ola bilər.

KƏND TƏSƏRRÜFATI VƏ SU TƏDQİQATLARI DEPARTAMENTİ (Department of Agriculture & Water Research) – Qətər sənaye və kənd təsərrüfatı yanında, 1971-1974-cü illərdə “Kənd təsərrüfatı hidroresurslarının şərh proqramı”; 1978-1981-ci illərdə “Kənd təsərrüfatı və su ehtiyatlarının idarə edilməsi proqramı” adlarını daşıyıb. Tədqiq etdiyi sahələr: səhralaşma, aqronomiya, bağçılıq, kənd təsərrüfatında minerallaşmış sudan istifadə. İllik məruzələri nəşr edir.

Yerləşdiyi ərazi: Doxa, Qatar.

KİMYƏVİ SƏHRALAŞMA (Chemical desertification) – havada kimyəvi çirkləşdiricilərin, sənaye tullantılarının, pestisid, gerbisid, metal qalıqlarının, sintetik yuyucu vasitələrin və analoji çirkləşdiricilərin yayılması, çayların və kollektor-drenaj sularının çirklənməsindən yaranan antropogen səhralaşma növlərindən biri.

“KOMPLEKS İNKİŞAF YOLU İLƏ SƏHRALAŞMAYA QARŞI MÜBARİZƏ” LAYİHƏSİ (Combat on desertification through integrated development) – səhralaşmaya qarşı mübarizə sahəsində BMTİP çərçivəsində sovet elmi təşkilatlarının uzunmüddətli əməkdaşlığına əsas qoyan BMTİP/SSRİ layihəsi. Bu, praktiki olaraq, Sovet İttifaqının arid ərazilərin mənimsənilməsi zamanı kənd təsərrüfatının inkişafının sənayeləşmə və urbanizasiya ilə uyğunlaşmasına və bununla əlaqəli olan mümkün ekoloji nəticələrə aid olan, səhralaşmaya (bax) qarşı mübarizə üzrə fəaliyyət Planında qeydə alınmış tövsiyələrin reallaşmasına qoyuluş olmuşdur. Layihə 1980-1984-cü illərdə beynəlxalq

layihələr mərkəzi (bax) ilə birgə AN TSSREA-nın Səhralar İnstitutu tərəfindən həyata keçirilmişdir. Bu müddət ərzində Sovet İttifaqında inkişaf etməkdə olan Afrika, Asiya və Latın Amerikası ölkələrindən 300-ə yaxın mütəxəssis hazırlanmış, arid rayonlarda səhralaşma proseslərinin inkişafı, qarşısının alınması və ləğv edilməsində sənayeləşmə və urbanizasiya təcrübələri öyrənilmiş və ümumiləşdirilmişdir (“Arid ərazilərin mənimsənilməsi və səhralaşmaya qarşı mübarizə: kompleks yanaşma” 1986); “Kompleks inkişafın regional sxeminin tərtib olunması üzrə rəhbərlik” (1983) hazırlanmışdır ki, bunun da əsasında Mali və Peru Respublikalarının ayrı-ayrı regionları üçün regional sxemlər tərtib olunmuşdur.

KÖÇƏRİLİK (Nomadism) – bir çox xalqların təsərrüfat fəaliyyətləri (heyvandarlıq) ilə əlaqədar olan həyat tərzidir. İbtidai icma quruluşu dövründə ilkin ictimai əmək bölgüsü zamanı meydana gəlmişdir. Afrika və Asiyanın bir çox inkişaf etməkdə olan ölkələrində hələ də, qalmaqdadır.

KÖÇƏRİ MALDARLIQ (Transhumanes) – müxtəlif mövsümlərdə istifadə olunmuş yarımsəhra, səhra və həmçinin bəzi düzən və dağ regionlarında təbii otlaqlara heyvanların sürülməsi ilə mal-qaranın saxlanması sistemi; mal-qaranın mövsümi sürülməsi.

KSEROFTİZASIYA (Xerophytization) – quraqlığın şiddətlənməsi ilə əlaqədar bitki örtüyündə baş verən dəyişikliklər.

M

MARGİNAL TORPAQLAR (Marginal lands) – əhəmiyyətsiz təbiət və antropogen istilik və rütubət balansının həttə əhəmiyyətsiz təbii və ya antropogen təsir nəticəsində pozulmaya az dayanıqsız olan kənar torpaqlar. Torpaq, iqlim və digər

şərtlərə görə (yarımsəhra, quru savanna və s.) kənd təsərrüfatı istehsalı üçün əlçatmaz şəraitə malik çətin olan torpaq sahəsi.

MARGİNAL ZONA (Marginal zone) – landşaft zonaları arasında sərhəd zolağı və onun hüdudları daxilində təbiət sistemləri çox zəifdir və dayanıqsız vəziyyətdə yerləşirlər (məs. Afrikanın Sudan-Saxel zonası –Böyük səhranın cənuba doğru 1968-1973-cü illər arasında uzunmüddətli quraqlıq (bax) və onun ardınca 1982-1984-cü illərdə səhralaşma prosesinin geniş inkişafına gətirmişdir)

MELİORASIYA (Amelioration, Reclamation, Land Improvment, Irrigation and Drainage) – kənd təsərrüfatının və ya ərazinin ümumi sağlamlandırılmasının inkişafı üçün daha səmərəli şəraitlərin yaradılması məqsədilə ərazilərdə su rejiminin yaxşılandırılmasına istiqamətlənmiş tədbirlər sistemi.

M.-nin əsas növləri: suvarma (bax), su təminatı (bax), torpaqların qurudulması (bax), eroziyaya, sürüşmələrə, yuyulmalara, subasmalara və s. qarşı mübarizə, səpələnən qumların möhkəmləndirilməsi (bax) və həmçinin torpaqların fiziki-kimyəvi xassələrinin yaxşılaşdırılması.

MEŞƏ QORUYUCU BİTKİLƏRİ (Protection forestry) – torpaqların quraqlıqdan, eroziyadan, qumlaşmadan yaranmasından və s.-dən qorumaq üçün ağac və kolların süni şəkildə əkilməsi. Meşə qoruyucu bitkilərin fəaliyyətinin əsas prinsipi su və istilik balansının yenidən yaradılmasıdır.

MEŞƏLƏRİN BƏRPASI (Aforestation) – süni şəkildə meşə salınması.

MEŞƏLƏRİN BƏRPASI (Reforestation, forest regeneration, afforestation) – insanlar tərəfindən və ya təbii fəlakətlərin nəticəsində qismən və ya tamamilə məhv olmuş rayonlarda meşə bitkilərinin meydana gəlməsini təmin edən tədbirlərin məcmusu.

MƏŞƏLƏRİN MELİORASIYASI (Protection forestry) – kənd təsərrüfatı bitkilərinin (aqrmeşə meliorasiyası - bax) məhsuldarlığının və torpaqların məhsuldarlığının artırılmasına istiqamətlənmiş meşəçilik tədbirləri.

MƏŞƏSİZLƏŞMƏ (Deforestation) – meşələrin yox edilməsi, meşələrin və meşə bitkilərinin kütləvi məhv edilməsinə yönəlmiş qlobal ekoloji-iqtisadi proses. M kəskin surətdə ərazinin radiasiya və su rejimini və balansını dəyişdirir. (şəkil 11).

MƏHV EDİLMƏ (Desolation) – termin akademik İ.P. Gerasimov tərəfindən daxil edilmişdir. O, bunu “səhrələşmədən” daha ciddi hesab etmişdir.

MƏRKƏZİ ARİD ZONALARIN TƏDQIQATI İNSTİTUTU (MAZTI) (Central Arid Zone Research Institute, CAZRI) – 1959-cu ildə səhralarda meşələrin salınması üzrə 1952-ci ildə Codxpur şəhərində Meşə institutu tərkibində təşkil edilmiş tədqiqat stansiyaları bazasında yaradılmışdır. 1984-cü ildə MAZTI -də səhrələşmə proseslərinin monitorinqi problemləri bölməsi təşkil edilmişdir. Tədqiqat mövzuları: arid zonalarda meşə salma, səpələnən qumların möhkəmləndirilməsi texnikası daxil olmaqla meşəqoruyucu zolaqların yaradılması, oxşar iqlim regionlarından olan ağac bitkilərinin introduksiyası, kənd təsərrüfatı və otlaqların idarə edilməsi, otlaqların məhsuldarlığı, arid zonalarda bağçılıq, meşə salmanın fiziki və sosial-iqtisadi amilləri, isitmə sistemləri, mətbəx və quruducu qurğular üçün günəş enerjisinin istifadəsi.

İllik məruzələr, tədqiqat bülletenləri, monoqrafiyaları və “Arid zonalarda üzrə əsərlər” buraxır.

Yerləşdiyi ərazi: Codxpur, Hindistan.

MİQRASIYA YOLLARI (Migration Pathes) – təkamüllə formalaşmış, coğrafi parametrlərlə ciddi şəkildə məhdudlaşan heyvanların dövrü kütləvi miqrasiya istiqamətləri.

MONİTORİNQ (Monitoring) – təbii sərvətlərdən səmərəli istifadə və onların qorunması tədbirlərinin işlənib hazırlanması, antropogen dəyişikliklərin aşkarlanması, insanın, canlı orqanizmlərin və insanların növlərinin sağlamlığının böhran vəziyyətlərinin xəbərdarlığı məqsədilə insanları əhatə edən təbii mühitin vəziyyətinə müşahidə, qiymətləndirmə və proqnozlaşdırma sistemi. M. antropogen təsirlərin (kimyəvi, fiziki və həmçinin şüalanma və mexaniki təsir, bioloji) mənbələri və amillərinə və bu təsirlərlə yaranan effektlərin təbii mühitə təsirinə və hər şeydən əvvəl, bioloji sistemlərin bu təsirlərə həssaslığına müşahidəni əhatə edir. M. sistemi qlobal, regional, yerli və həmçinin bir ölkə (milli monitoring) və ya ölkələr qrupu (beynəlxalq monitoring) çərçivəsi səviyyələrində hazırlanmışdır.

MONOKULTURA (Monoculture) – eyni kənd təsərrüfatı bitkisinin eyni sahələrdə çox illik becərilməsi. Arid torpaqlarda monokultura təsərrüfatı torpaq örtüyünün deqradasiyasına gətirib çıxarır ki, bu da səhrələşmə ilə nəticələnir.

MÜLAYİM QURŞAQLARIN SƏHRA ZONALARI (Desert zones of moderate belt) – Avroasiya materikdaxili rayonlarının (Cən. Qazaxıstan, O. və M. Asiya) Şim. Amerikanın (Böyük Hövzə 38^0-40^0 şm e.d.) şimal mülayim qurşağın təbii zonaları. Yay istə, qışı soyuq keçən kəskin quru kontinental iqlimlə, yağıntıların orta illik miqdarının 200 mm, buxarlanmanın yağıntılardan 7-30 dəfə çox olması ilə səciyyələnir. Səth axımları çox zəifdir, parçalanmış bitki örtüyünün tərkibində yarımkol bitki növləri üstünlük təşkil edir, torpaqlar çox hallarda bu və ya digər dərəcədə şorlaşmışdır.

MÜLAYİM QURŞAQLARIN YARIMSƏHRA ZONALARI (Semi-desert zones of moderate belt) – Avroasiyanın daxili

quru ərazilərin qərbi Xəzəryanı düzənlik, Qazaxıstan, Mərkəzi Asiya və Şimali Amerikanın (əsasən Böyük Hövzə) həmçinin Cənubi Amerikanın (Pataqoniya 41⁰ və 52⁰ c. e.d.) mülayim qurşağının təbii zonaları. Yay istə, qışı soyuq keçməsi ilə yağıntıların orta illik miqdarı 100-300 mm buxarlanmanın yağıntılara nisbətən 4-7 dəfə çox quru iqlim şəraiti ilə səciyələnilir. Parçalanmış bitki örtüyünün tərkibi çim əmələ gətirən toxumlardan və yarımkollardan ibarətdir.

MÜTLƏQ SƏHRA (True desert) – bax. Həqiqi səhra

O

OAZİSOFİKSİYA (Oasefication) – səhralaşmanın əksini bildirən termin. Səhra regionlarında vahələrin yaradılması deməkdir. 1976-cı ildə amerika tədqiqatçısı A. Vilson tərəfindən daxil edilmişdir.

OTARILMA DÖVRÜ (Pasture rotation) – otlaqlardan istifadənin səmərəli sistemi, mövsümlərin illik növbələnməsi və onlardan istifadə illərinin ardıcıl istifadə olunması ilə otlaq yerlərinin bölünməsindən ibarətdir.

OTLAQ (Pasture, Rangeland) – mal-qaranın otarılması üçün istifadə olunan və ot durumuna (əsasən çoxillik otlar) malik təsərrüfat yeridir. Otlar təbii (mövsümi və ya il boyu) və süni (mədəni) olur. Otarılma ya “azad” buraxılma yolu və ya otlaq dövrüyyəsi sxemi ilə təyin olunmuş cüzlər üzrə aparılır.

OTLAQ EHTİYATLARI (Pasture Resources) – vəhşi və kənd təsərrüfatı heyvanları üçün otlaq kimi xidmət edən və yem ehtiyatına malik təsərrüfat yeridir.

OTLAQLARIN DİQRESSİYASI (Pasture degradation) – insanların kortəbii və ya bilərəkdən etdikləri təsirlər nəticəsində

otlaq ekosistemlərinin pisləşməsi (biotik qrupların məhsuldarlığının toplanması, tərkibi).

OTLAQLARIN TUTUMU (Grazing capacity) – ay ərzində 1 hektar otlaq sahəsində otlaqlarda yemləmə ilə otyeyən heyvanların miqdarını təyin edən göstərici. Bir heyvanın sutkalıq yem otuna olan tələbatı, otlaqdan istifadə müddəti və yemin faydalı ehtiyatı (s/ha yem vahidi ilə) əsasında təyin edilir.

P

PASSAT SƏHRALARI (Trade-wind desert) – 1. passat zonasında səhra, yəni passatların çox və ya az dərəcədə dəyişikliyə uğramaqla quruda genişlənməsi (Böyük Səhra və Kalaxari) 2. soyuq okean əcrəyanları ilə yaranan sahilyanı səhra (bax).

POZULMUŞ TORPAQLAR (Derelict Land) – insanların istehsalat fəaliyyətləri ilə əlaqədar torpaq örtüyünün, hidroloji rejimin və relyefin pozulması nəticəsində ətraf mühitə mənfi təsir göstərən mənbənin yaranması və ya təsərrüfat dəyərliliyi itirilmiş torpaqlar.

Q

QAYIDAN SU, QAYIDAN AXIN (Return Flow, Return Water) – suvarmada suburaxıcının istifadə olunmayan, çay məcrasına və ya digər su qəbul edicisinə çatan hissəsi. QA-nın böyüklüyü suvarma şəbəkəsinin texniki mükəmməlliyindən, texnologiyadan, sulama texnikasından və əkin yerinin vəziyyətindən asılıdır.

QIRMIZI XƏRİTƏLƏR (Red maps) – fəlakət və ya bu risk altında olan regionları göstərən xəritə. Qırmızı kitaba (bax) oxşar

olaraq, Qırmızı xəritələrin də yaradılmasının ideyası 1982-ci ildə SSRİ-də irəli sürülmüşdür. Qlobal Qırmızı xəritəyə nümunə olaraq səhralaşma xəritəsini və 1988-ci ildə ABŞ-ın Milli Coğrafiya Cəmiyyətinin Xəritəçəkmə bölməsi tərəfindən hazırlanmış “Təhlükəyə məruz qalmış Yer” (Endangered Earth) xəritəsini göstərmək olar. Xəritədə Yerdə baş verən əsas təhlükəli proses və hadisələr əks olunub. Onlar arasında: demografik partlayış, havanın çirklənməsi, su sərvətlərinin yenidən paylanması, zəhərli tullantılar, radiasiya təhlükəsi, növlərin yox olması, balıq sürüsünün azalması, meşəsizləşmə, səhralaşma var.

“QIRMIZI KİTAB” (Red Data Book) – yox olma təhlükəsi altında qalmış bitki və heyvanların şərh edilmiş siyahısı. Kitabda onların indiki və keçmiş zamanda yayılması, sayı, bərpası (yenidən istehsalı), qorunması üçün lazımi tədbirlər qeyd olunur. Beynəlxalq qırmızı kitab MSON tərəfindən aparılır. Lakin onun nümunələri bir sıra ölkələrdə, o cümlədən SSRİ-də (1978-ci ildən) yaradılmışdır. Keçmiş ittifaq ölkələrinin çoxunun qırmızı kitabı vardır.

QIRMIZI KİTABLAR (Red Books) – mühavizəyə ehtiyacı olan, nadir və nəsli kəsilməkdə olan canlı orqanizmlər haqqında qısa icmal və şəkilləri özündə cəmləşdirən qeyri hökumət təşkilatlarının sənədi.

“QLOBAL 500” (“Global 500” Roll of Honour for Environmental Achievement) – BMTİP tərəfindən ətraf mühitin yaxşılaşdırılmasına mühüm töhfələr bəxş etdiklərinə görə ayrı-ayrı şəxslərə və ya təşkilatlara verilən illik mükafatı. Mükafat 1987-ci ildə təsis edilmişdir.

“QLOBAL DƏYİŞİKLİKLƏRİN İNSANLAR TƏRƏFİNDƏN ÖLÇÜLMƏSİ” PROQRAMI (Human Dimensions of Global Change) – 1988-ci ildə formalaşmış beynəlxalq elmi proqram. Proqramın əsas məqsədi – fəaliyyətləri ilə birlikdə insanın və ətraf mühitin qlobal dəyişiklikləri arasında çoxsaylı

qarşılıqlı əlaqələrin tərkibi və xüsusiyyətlərini aşkar etmək və alınmış nəticələr əsasında insan cəmiyyətinin ətraf mühitlə harmoniyalı dayanıqlı inkişafına istiqamətlənmiş uzunmüddətli fəaliyyətlər proqramı üzrə tövsiyələr hazırlamaq.

Proqram aşağıdakı fəaliyyətlərə istiqamətlənmişdir:

- insan sivilizasiyasına olduğu kimi, həm də planetin bütün ekosferinə mümkün insan cəmiyyəti və dəyişən ətraf mühit arasında əsas qarşılıqlı əlaqə proseslərinin mənfi nəticələrinə dair qlobal miqyası olan, uzunmüddətli xarakter daşıyan və həyəcan yaradan aşkarlanması və aydınlaşdırılması;

- qlobal və milli miqyasda mənfi təbiət dəyişikliklərinin aradan qaldırılması üçün daha məqsədyönlü siyasi kursların və idarəetmə alternativlərinin formalaşması və qiymətləndirilməsi üçün lazım olan məlumatların toplanması;

- insan fəaliyyəti və ətraf mühitin qlobal dəyişiklikləri arasında qarşılıqlı əlaqənin kompleks xüsusiyyətləri nisbətində biliklərin dərinləşdirilməsi və cəmiyyətin dünyagörüşünün genişləndirilməsi və insanın həyat təminatı sistemində bunun insan həyatına necə təsir edə biləcəyi.

QLOBAL EKOƏMƏKDAŞLIQ FONDU (Global Ecological Facility, GEF) – bax, **QLOBAL EKOLOJİ FOND.**

QLOBAL EKOLOJİ FOND (QEF), QLOBAL EKOƏMƏKDAŞLIQ FONDU (Global Ecological Facility, GEF) – inkişaf etməkdə olan ölkələrə ətraf mühit problemləri üzrə beynəlxalq razılaşmalar çərçivəsində qəbul etdikləri öhdəliklərin yerinə yetirilməsinə uyğun layihələr üzrə maliyyə yardımlarına yönəldilmiş qrantlar proqramı kimi 1990-cı ilin axırında yaradılmışdır. Fond həmçinin 1992-ci ildə Rio-de-Janeyroda BMT-nin Ətraf mühit və inkişaf üzrə Konfransında (bax) qəbul edilmiş tədbirlərin həyata keçirilməsini maliyyələşdirməlidir.

Fondun diplomatik göndəriş işlərini Dünya Bankı, BMT PR, BMTİP həyata keçirir.

QLOBAL EKOLOJİ PROQNOZ (Global Ecological Forecast) – mürəkkəb qarşılıqlı təsirlərin təhlili əsasında əhalinin dinamikası, onun ərzaq məhsulları və maddi nemətlərlə təminatı,

ətraf mühitin və təbii ehtiyatların vəziyyətinin perspektivləri haqqında tədqiqatlar.

QLOBAL FƏALİYYƏTLƏR MƏRKƏZİ (Centre for Global Action) – 1988-ci ilin dekabrında yaradılmışdır. müasir texnologiyalar bazasında gələcəyin super-layihələrinin hazırlanması üzrə ixtisaslaşdırılır. Mərkəz Yaponiyanın “Şimidzu” şirkəti ilə birgə “Səhranın akva şəbəkəsi” (1988) super-layihəsini hazırlamışdır. 90-cı illərdə Mərkəz “2020: Yaşıllaşan Böyük səhra”, həmçinin Misirin Qatar çökəkliyinin inkişafı layihəsinin həyata keçirilməsinə başlamışdır.

1989-cu ildə Afrika - Qlobal fəaliyyətlər mərkəzi yaradılmışdır (Zambiya, Lusak şəhəri).

Yerləşdiyi ərazi: Tokio, Yaponiya.

QLOBAL İNFRASTRUKTUR FONDU (QİF) (Global Infrastructure Fund GİF) – Fondun yaradılması ideyası 1977-ci ildə Yaponiyanın işgüzar dairələrində yaranmışdır. QİF-in konsepsiyası – beynəlxalq əməkdaşlıq şəraitində XXI əsrdə bütün bəşəriyyət üçün həyat şəraitinin qorunması və ətraf mühitin yaxşılaşdırılması üçün baza kimi, qlobal infrastrukturaların yaradılması və irəliləyişi. 1991-ci ilin əvvəlində QİF-nin Tədqiqat Fondu (bax) yaradılmışdır. QİF-un birinci beynəlxalq konqresi 1991-ci il ABŞ, Atlantada baş tutmuşdur. Gündəliyin məsələləri arasında dünyanın Türk dünya su ötürücüsünün, Aral dənizinin bərpası və sağlamlaşdırılması layihəsi, Braxmaputr və Qanq çaylarının birləşdirilməsi və digər irimiqyaslı layihələrin həyata keçirilməsində mümkün razılaşmalar müzakirə olunmuşdur. İkinci beynəlxalq konqres 1992-ci ilin mayında İstanbulda, üçüncü – 1993-cü ilin iyulunda Berlində baş tutmuşdur. QLOBAL İSTİLƏŞMƏ (Global Warming) – insan fəaliyyəti nəticəsində yaranan və atmosferdə olan parnik qazlarının qatılığının mövcud artımına aparan və bununla da “parnik effektin” (bax) artıraraq yerin daha da artıq istiləşməsinə gətirən atmosfərə atılan tullantılar. 1990-cı ildə 49 Nobel mükafatı laureatı ABŞ Prezidentinə

müraciətlərində qlobal istiləşməyə “XXI yüzilliyin ən ciddi ekoloji təhlükəsi “ kimi tərif veriblər.

QLOBAL MONİTORİNG (Global Monitoring) – biosferdə baş verən planetar proseslər və hadisələrin, o cümlədən təbiətə olan antropogen təsirlərin nəticələrinin izlənməsi. Ətraf mühitin mühafizəsinin qlobal problemlərinin həlli, regional təbiət prosesləri və bütövlükdə biosferin idarə edilməsi mexanizmlərinə yiyələnmək məqsədi ilə həyata keçirilir. Bura təbiətdə baş verən mümkün dəyişikliklərin müşahidəsi, vəziyyətin qiymətləndirilməsi və proqnozlaşdırılması, Yerin enerji və istilik balansına, radiasiya və karbon qazının səviyyəsinə, Dünya okeanının vəziyyətinə, qazların sirkulyasiyasına, təbiətin iqlim hadisələrinə nəzarət daxildir.

QLOBAL PROBLEMLƏR (Global problems) – 1. təbiət və cəmiyyət arasında münasibətlər və eyni zamanda elmi-texniki və sosial tərəqqi bazasında yaranan və inkişaf edən cəmiyyətin inkişafında ziddiyyətlərin ümumi şəkildə əks olunması; 2. bütün dünyanı və bütövlükdə bəşəriyyəti əhatə edən və öz həlli üçün qüvvələrin birləşməsinə tələb edən böhranlı problemlər. QP-lərə: dünya nüvə müharibəsini qabağının alınması, yoxsulluq və aclığın ortadan qaldırılması, iqtisadi geriliyin aradan götürülməsi, ətraf mühitin mühafizəsi və başqaları aiddir.

QUM FIRTINASI (Sand storm) – qumlu səthlərdə toz fırtınası (bax).

QUMLUQLARDA MEŞƏLƏRİN BƏRPASI (Sand afforestation) – qumluqların ağac-kol bitkiləri ilə möhkəmləndirilməsi.

QUMLUQLARIN BƏRKİDİLMƏSİ (Sand fixation) – təbii bitkilərin boy atmasına yardım göstərməklə, əkin və səpinlərin köməyi ilə və həmçinin səthin mexaniki müdafiəsi üçün bitkilərdən və digər materiallardan, həmçinin kimyəvi maddələrin köməyi ilə, külək tərəfindən sovrulan qumluqların hərəkətlərinin qarşısının alınması üzrə süni şəkildə aparılan tədbirlər.

QUMLU SƏHRALAR (Sand desert) – səthinin qumla örtülü olması ilə səciyyələnən səhra. Qumlar yerli ana süxurların dağılması və onların çöküntülərinin allüvial formada sovrulub toplanması ilə yaranır. Qumlar tirə, barxan və təpəcik relyef formasında birləşirlər. Su tutumu həcminə görə qumlu səhralar başqa səhralara nisbətən su ilə əhəmiyyətli dərəcədə zəngindirilər, çox saylı şirin su linzaları var; bitki örtüyü zəif parçalanmışdır. Xırda buyuzlu mal-qara və dəvələr üçün otlaq kimi istifadə olunur.

QUMLU SƏHRALAŞMA, QUM HÜCUMU (Sand desertification, Sand encroachments) – Çində səhralaşma sözünün sinonimi. əlavə olaraq, Çinin elmi təcrübəsində səhralaşmanın makro tərfi ilə razılaşımlar, ona “insanların intensiv fəaliyyətləri və zəif ekosistemlərin tarazlığının pozulması nəticəsində külək eroziyası, sovrulan qumların inkişafı, sovrulan qum təpələrinin yaranması və hücumu hesabına arid, yarımarid və bəzi subhumid zonanın bölgələrində səhra şəraitinin genişlənməsinə aparan ətraf mühitin deqradasiyası” kimi tərif verilir.

QUM TƏPƏLƏRİ (Dune) – külək tərəfindən gətirilmiş qumlu təpələr. Qum kütlələrinin bərkidilməmiş bitkiləri ilə bərkidilməmiş səthlərdə əmələ gəlir (səhralar, dəniz, göl, çay sahilləri). Qum təpələrinin küləkdöyən yamaqları mailidir, külək tutmayan tərəfləri daha dikdir, hündürlüyü 10-30 m-ə qədər olur, bəzən 200 m-ə çatır. Bir neçə m/il sürəti ilə hakim küləklərin istiqamətində yerlərini dəyişə bilirlər. Xaricdə iqlim şəraitindən asılı olmayaraq, bütün qum yığınlarını qum təpələri adlandırırlar.

QURAQ DÖVR (Rainless period) – quraqlığın müşahidə olunması dövrü.

QURAQ EKOSİSTEMLƏR VƏ SƏHRALAŞMAYA QARŞI MÜBARİZƏ ÜZRƏ PROQRAM FƏALİYYƏTLƏR MƏRKƏZİ DEDSK-PAK (Drylands Ecosystems and

Desertification Control Programme Activity Center, DEDC-PAC) – UNEP-in keçmiş səhrələşməyə qarşı mübarizə üzrə proqram fəaliyyəti mərkəzinin yeni adı. Bu haqda qərar UNEP İŞ-nın 15-26 may 1995-ci illərdə keçirilmiş 18-ci sessiyasında qəbul edilmişdir.

QURAQ İQLİM (Arid climate) – bax yarımarid iqlim.

QURAQLIĞA DAVAMLILIQ (Drought resistance) – bitkilərin həyat funksiyalarının pozulmasının geriyə dönməməsi şərti ilə quraqlığa tab gətirmək qabiliyyətidir, kənd təsərrüfatı bitkiləri üçün isə məhsuldarlığın kəskin aşağı düşməsinə dözümlülük qabiliyyəti deməkdir.

QURAQLIĞIN NƏTİCƏLƏRİNİN YUMŞALDILMASI (Mitigation the Effects of Drought) – səhrələşmə çərçivəsinə daxil olduğu üçün, quraqlığın proqnozlaşdırılması ilə əlaqədar cəmiyyətin və təbiət sərvətlərinin quraqlıq qarşısında zəifliyinin azaldılmasına istiqamətlənmiş fəaliyyət.

QURAQLIQ (Drought) – adətən yüksək temperaturlu havalarda yağıntının düşməsinin normaya nisbətən nəzərə cərpacaq dərəcədə aşağı olması ilə hava şəraitinin uzunmüddətli vəziyyəti. Havanın rütubətinin tükənməsinə gətirib çıxarır. Q. nəticəsində bitkilərin inkişafı üçün əlverişsiz şərait yaranır, su nohurlarının, vəhşi və ev heyvanlarının içməli su mənbələrinin quruması baş verir. Q. adətən kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığının fəlakətli vəziyyəti, otlaqların deqradasiyasına, heyvanların tələfatına və s.gətirib çıxarır. Q. səhrələşmənin katalizatoru, “təkan-verici” qüvvəsidir.

Quraqlıq – yağıntıların çatışmaması ilə yüksək buxarlanmanın elə birləşməsidir ki, aqrotexnikanın lazımi səviyyəsinin olmaması halında bitkilərin rütubətə tələbatı və onun torpaqdan alınması arasında uyğunsuzluq yaradır ki, bunun da nəticəsində kənd təsərrüfatı və otlaq bitkilərinin məhsuldarlığı aşağı düşür (V.F. Loqinov, 1976).

Quraqlıq yağıntıların miqdarının müəyyən edilmiş normal səviyyədən xeyli az olduqda torpaq sərvətlərinin məhsuldarlığına mənfi təsir göstərən hidroloji tarazlığının ciddi pozulması nəticəsində yaranan təbii hadisədir (səhrələşməyə qarşı mübarizə konvensiyası, 1994).

Quraqlıq sürəkliliyi, intensivliyi və təkrarlanması ilə səciyyələnir. Q.-01 min kv. Mil-dən artıqdır və bunun da 80%-dən çoxu orta illik yağıntısı 400 mm-dən az olan quraq və yarımquraq düzənliklərdir. Burada Somali-Çalbi düzənliyi yerləşmişdir. İşlənən torpaqların sahəsi 7%-dən, çoxillik otlaqlar altında 28%-dən çox deyildir. Əhalinin ən yüksək artımlarından biri – 3%.

Əməkdaşlığının inkişafı üçün IGADD 1990-cı ildə Nayrobi, Keniyada səhrələşməyə qarşı mübarizə üzrə ətraf mühitin qorunması və subregional strategiyanın inkişaf Forumunu təşkil etmişdir. Razılaşdırılmış subregional strategiyanın məqsədi:

- quraq və yarımquraq torpaqlara təzyiğin azaldılması;
- biokütlə ehtiyatlarının və alternativ enerji mənbələrinin artırılması;
- biomüxtəlifliyə yardım;
- su ehtiyatlarının idarə olunması;
- əhalinin təlimi;
- ətraf mühitin vəziyyəti və torpaqların deqradasiyasının monitorinqi;
- qaçqın probleminin öyrənilməsi.
- IGADD sıx olaraq ADALCO (bax) ilə əməkdaşlıq edir.

QURAQ REGIONLARIN KƏND TƏSƏRRÜFATI ARAŞDIRMALARI ÜZRƏ BEYNƏLXALQ MƏRKƏZ (International Centre for Agriculture Research in Dry Areas, ICARDA) - əsası 1977-ci ildə qoyulmuşdur. Tədqiqat predmetləri: genetik sərvətlər, torpaqların becərilməsi sistemləri, dənli, paxlalı, yem bitkilərinin yaxşılaşdırılması, heyvandarlıq.

Nəşrləri: ayrı-ayrı buraxılışlar.

Yerləşdiyi ərazi: Aleppo, Suriya.

QURAQ TORPAQLARIN DÜNYA XƏRİTƏSİ (World Map of Aridity Zones) – səhrələşmənin müəyyənlişməsindən irəli gələrək, 1991-ci ildə QSMOS/BMTİP-in QRİD Proqram Fəaliyyəti Mərkəzi tərəfindən yaradılmışdır.

Onun əsasına 1951-1980-cı illərin iqlim məlumatları qoyulmuşdur. Arid zonalar yağıntıların miqdarı və potensial evapotranspirasiyaya (Torntveyt formulu üzrə hesablanmışdır) nisbətində uyğun təyin olunur: hiperarid < 0,05; arid 0,05-0,20; yarımarid 0,21-0,50; quru subhumid 0,51-0,65; ekstra humid > 0,65 (şəkil 12).

Bu yeni məlumatlara əsasən quraq torpaqların (arid) sahəsi qitələr üzrə aşağıdakı qayda ilə paylanmışdır (cədvəl 3).

Cədvəl 3

Quraq torpaqlar, mln. ha (BMTİP/QRİD), 1991

	Afrika	Asiya	Avstraliya	Avropa	Şimali Amerika	Cənubi Amerika	Bütövlükdə dünya	%
Ekstra-arid	672	277	0	0	0	3	26	16
Arid	504	626	303	11	11	82	45	26
Yarımarid	514	693	309	105	105	419	265	37
Quraq subhumid	269	353	51	184	184	232	207	21
Cəmi	1959	1949	663	300	300	736	543	100
Ümumi sahədən %	32	32	11	5	12	12	8	

“QURAQ TORPAQLARIN XİLASI” (“Saving the Drylands”) – quraq torpaqların dayanıqlı inkişafına dayaq və onun yaxşılaşdırılması üzrə nəzərəçarpan fəaliyyətlərə görə UNEP-in təltif etdiyi xüsusi mükafat. Birinci dəfə mükafatın təqdim olunması 17 iyun 1995-ci ildə Alma-Atada səhrələşməyə qarşı mübarizə gününün qeyd olunmasında baş tutmuşdur.

Mükafata aşağıdakı işlər layiq görülmüşdür:

1. Yulğun kollarının qumlu və şorlaşmış torpaqlarda daşqın sularından istifadə etməklə becərilməsi texnologiyası (Çin);
2. Sinyan-Uyqur muxtar rayonunun Sele qəzasında səpələnən qumların möhkəmləndirilməsi (ÇİN);
3. MadhyaPardeş ştatında Bxopaladan 350 km qərbdə yerləşən Cabua rayonunda istifadəsiz torpaqların kompleks inkişafı texnologiyası (Hindistan);
4. Txal Pencab səhralarının küləkdən qoruyucu bitkilərin əkilməsi yolu ilə mənimsənilməsi (Pakistan);
5. Louqa regionunda ətraf mühitin qorunması və bərpası (Seneqal);
6. Thaimb'ene kəndindən fermer Seriqne Samb (Serigne Samb) (Seneqal) (o, quraq torpaqların deqradasiyasına qarşı mübarizəyə böyük töhfələr verdiyinə görə 1995-ildə UNEPin "Qlobal-500) (bax) mükafatına layiq görülmüşdür);
7. Namibiyada Sonnleyten (Sonnleiten) bağ yeri;
8. Qərbi Avstraliya, Franklenddə bütöv fermer planı (bu planı həyata keçirmiş Uotkins ailəsi 1995-ildə UNEPin "Qlobal-500) (bax) mükafatına layiq görülmüşdür).

QURAQ VƏ YARIMQURAQ OTLAQ YERLƏRİNİN EKOLOJİ İDARƏSİ (Programme for Ecological Management of Arid and Semiarid Rangelands, FAO EMASAR) – 1974-cü ildən FAO ilə, 1976-cı ildən UNEP-lə birgə həyata keçirilən layihə. əsas məqsədi arid zonaların otlaq sərvətlərinin bərpası və yaxşılaşdırılması sahəsində ölkələrin fəaliyyət və təşəbbüslərinə yardım göstərməkdir. Hər bir verilmiş ekosistemin potensial imkanları hüdudlarında otlaqların vəziyyətini, heyvandarlıq və vəhşi fauna istehsalını, meşələri və sututurları, yem və dənli bitki istehsalını insanların iqtisadi tələbatları və sosial şərtlərlə uyğunluğa gətirmək məqsədilə, təbii sərvətlərin idarə olunmasında torpaqdan istifadəyə kompleks yanaşmanın tətbiqinə kömək edir.

QURAQ, YARIMQURAQ VƏ QURU SUB-QUMİD ƏRAZİLƏR (Arid, Semiarid and Dry Sub-Humid areas) – yağıntıların orta illik miqdarının potensial evapotranspirasiyaya

olan nisbəti 0,05-dən 0,65-ə qədər diapazon arasında dəyişən rayonlar.

QURUQ ZONA (Arid zone) – quru iqlim şəraitində tez-tez quraqlığın yarandığı zona (quru və arid zonalardan fərqli olaraq) (dəmyə əkinçiliyi üçün rütubətin çatışmamazlığı).

QURU ƏKİNÇİLİK (Dry farming) – daimi olaraq torpaqlarda su çatışmamazlığı və quraqlıq təhlükəsi ilə üzləşən əkinçilik. Sinonimi – dəmyə əkinçiliyi (bax), suvarılmayan əkinçilik.

QURULUQ (Dryless) – iqlimin səciyyəvi əlamətləri ilə şərtlənən ərazinin daimi xarakteri.

QURULUQ İNDEKSİ (Climate Aridity Index; Budyuko-Ratio) – il və ya ilin bir hissəsi üçün buxarlanmanın yağıntıya olan nisbəti; M.İ. Budıkoya görə quruluğun radiasiya indeksi – səth müstəvisindəki döşənmiş illik radiasiya balansının R_0 -ın həmin sahədəki yağıntıların illik miqdarının buxarlanması üçün lazım olan istilik cəminə L_q olan nisbətidir.

QURUNUN ARİDLƏŞDİRİLMƏSİ (Aridization of land) – geniş ərazilərdə ekosistemin bioloji məhsuldarlığının azalmasına müvafiq olaraq yaranan rütubətlik dərəcəsinin azaldılması üçün proseslər və əməllər məcmusu.

R

RUSİYANIN BMT-nin ƏTRAF MÜHİT PROQRAMLARINA YARDIM ÜZRƏ KOMİTƏSİ, UNEPKOM (Russian National Committee for UNEP) – Rusiyada ətraf mühitin qorunması və dayanıqlı inkişafa yardım, əhali, işgüzar mühit, UNEP-in proqram fəaliyyətində qərar qəbul edənlər arasında təbliğat, Rusiyanın maraqları ilə elmi-texniki nailiyyətlərin və beynəlxalq əməkdaşlığın inkişafının genişləndirilməsi, əhalinin geniş təbəqəsinin ekoloji şüur və təhsilinin ümumi səviyyəsinin

artmasına kömək və s. məqsədlə yaradılmış ictimai birliklərin ümumrusiya milli ittifaqlarının qeyri hökumət təşkilatları. Komitə rus dilində UNEP-in “Bizim planet” (bax) jurnalını buraxır. Komitəyə rəhbərliyi UNEPKOM Şurası, Vitse-prezidentlər edir. UNEPKOM 25 aprel 1994-cü ildə RF-nın Ədliyyə Nazirliyində qeydiyyatda alınmışdır. Registrasiya nömrəsi 2221-dir.

Yerləşdiyi ərazi: Moskva, Rusiya.

RÜTUBƏTLİ SƏHRA İQLİMİ (Humid desert climate) – daxili dənizlər (Qırmızı dəniz, Fars və Kaliforniya körfəzi) boyunca arid ərazilərin iqlimi, həmçinin sahilboyu (okeyanı) səhralar (bax) (Peru, Şimali Çili, Cənub-Qərbi Afrika, cənubi Kaliforniya, Somalinin cənub-şərq sahilləri).

S

SAHİLBOYU SƏHRA (Costal desert) – okean sahillərinə çıxan, ayrı-ayrı hallarda tədric edilmiş daxili sahilboyu sahələri tutan səhra. Relyef və iqlim şəraitlərinin əlaqəsi və soyuq okean axımlarının olmasının nəticəsidir. SS. iqlim cəhətdən dörd əsas növə bölünür: isti, sərin, ilıq və soyuq.

Daha geniş isti sahilboyu səhra növü yayılmışdır. Onların ümumi uzunluğu 16 min km-dir. Ilıq sahilboyu səhraların uzunluğu 7,7, sərin – 7, soyuq – 1,3 min km-dir (cədvəl 4).

Cədvəl 4

Sahilboyu səhra növü	Orta aylıq temperatur ⁰ S	
	Ən isti ay	Ən soyuq ay
Isti		22 ⁰
Tropik	30 ⁰	10-22 ⁰
Subtropik	30 ⁰	10-22 ⁰
İlıq	22-30 ⁰	10-22 ⁰
Sərin	22 ⁰	10-22 ⁰
Soyuq	22 ⁰	10 ⁰

SAHİLYANI SƏHRA (Coastal desert) – bax **SAHİLBOYU SƏHRA**

SAXELİYƏ VƏ BÖYÜK SƏHRA MÜŞAHİDƏLƏR PROQRAMI (Sahara and Sahel Observatory Programme, OSS) – Fransa Hökuməti tərəfindən maliyyələşdirilən və məqsədi Şimali, Şərqi və Qərbi Afrikanın 20 ölkəsində səhralaşma və quraqlığa qarşı mübarizənin mövcud quruluşuna dayaq olmaq və onu qüvvətləndirmək yolu ilə səhralaşma və quraqlığa qarşı mübarizəyə yeni impuls verən proqram. Proqram üç tərkib hissəsindən ibarətdir:

1) səhralaşma prosesinin fiziki və bioloji parametrlərinin müşahidəsi və daimi monitorinqi üzrə strukturun gücləndirilməsi;

2) müxtəlif növ bitkilər və onların quraq şərait üçün yararlılığı, su sərvətləri və ondan istifadə, torpaq və məhsuldarlıq və eroziya proseslərinə nəzarət metodları üzrə elmi tədqiqatlarının inkişafı; sosial-iqtisadi aspektlər;

3) səhralaşmanın xəbərdarlığı və ona qarşı mübarizə metodlarının yayılması, onlara dayaq və təcrübədən keçirilməsi, mövcud kənd təsərrüfatı və otlaqların məhsuldar sistemlərinin təhlili və onların quraqlığa həssaslığı.

Proqram 1989-cu ildə 7 əsas sənaye cəhətdən inkişaf etmiş ölkələr tərəfindən siyasi dayaq almışdır.

SAXEL (Sahel) - ərəbcə “sahil”. Böyük səhranın “kənarı”, “sahili” nəzərdə tutulur. Böyük səhran və tipik savanna zonaları arasında keçid bioiklim zonası.

Saxel 7 ölkəni əhatə edir: Mavritaniya, Seneqal, Hambiya, Mali, Burkina-Faso və Çad.

SAXELDƏ YAŞIL KƏMƏRİN YARADILMASI ÜZRƏ TRANSMİLLİ LAYİHƏ (Transnational Project on Sahel Green Belt) – səhralaşma problemləri üzrə BMT Konfransının texniki-iqtisadi əsaslandırılmasının səhralaşmaya qarşı mübarizə üzrə Fəaliyyətlər planı çərçivəsində həyata keçirilməsi üçün ilk növbəli tədqiqatı olaraq təqdim olunmuş layihə. Bu, Saxeli təsərrüfatının

ekoloji və iqtisadi tarazlığının bərpasının kompleks layihəsidir. Onun əsas istiqamətlənməsi – təbii yem sərvətlərinin qorunması, bərpası və effektiv istifadəsi, heyvandarlıq metodlarının və mal-qara sahiblərinin təşkilinin yaxşılaşdırılması. Həmçinin meşə təsərrüfatı, əkinçilik, vəhşi heyvanların qorunması və istifadəsi, əkinçiliyin dominasiya təşkil etdiyi areallarda harmonik əlaqələrin yaradılması. O, kifayət qədər çevik və ərazi cəhətdən geniş düşünülmüşdür. Bu kəmərlər 150-400 km (100-400 mm yağıntı) eni olan zonanı, yəni ekstensiv heyvandarlıq üstünlük təşkil edən zonanı əhatə etməlidir.

SAXELİDƏKİ QURAQLIQLA MÜBARİZƏ ÜZRƏ DAİMİ HÖKUMƏTLƏRARASI KOMİTƏ (KİLSS) (Permanent Inter-State Committee on Drought Control in Sahel, CILSS) – Sudan-Saxel quraqlığı ilə əlaqədar, 1973-cü ildə Mavritaniya, Seneqal, Mali, Niger, Burkina Faso, Çad tərəfindən yaradılmışdır. 1976-cı ildə ona Hambiya və Yaşıl burun adaları daxil olmuşlar. Məqsəd – ona daxil olan ölkələrin quraqlığa qarşı mübarizədə xarici köməklərdən istifadədə səylərin konsentrasiyası və fəaliyyətlərin əlaqələndirilməsi. KİLLS UNSO (bax) ilə birgə KİLLS üzvləri ölkələrində səhralaşmaya qarşı mübarizə üzrə Birləşmiş plan işləyib hazırlamışdır.

Baş qərargahı Uaqaduqu, Burkina Faso.

SAXELİ İNSTİTUTU (Institute du Sahel) – 1977-ci ildə KİLLS (bax) Nazirliklər Şurasının sessiyasının qərarı əsasında yaradılmış beynəlxalq institutdur. İnstitutun proqramında kənd təsərrüfatı bitkiləri və məhsullarının qorunmasının öyrənilməsi; sosial həyatın, iqtisadiyyatın və əhəlinin statistikasının proqnozlaşdırılması və araşdırılması xidmətinin təşkili; elmi və texniki sənədləşdirmə şəbəkəsinin yaradılması nəzərdə tutulur. İnstitut İNSAH-İNFÖ” bülleteninin ayrı-ayrı nəşrlərini buraxır.

Baş qərargahı Malinin Bamoko şəhərindədir.

SAXELİNİN DOSTLARI KLUBU (Sahel Club) – 1976-cı ildə İqtisadi əməkdaşlıq və inkişaf təşkilatının (İƏİT) himayəsi

altında yaradılmış təşkilat. Klubun təşkilatçıları – KİLLS (bax) tərəfdaş ölkələr, donor ölkələr və təşkilatlardır. Klubun məqsədi – KİLLS-in təşkil etdiyi tədbirlərə dəstək olmaq, donorlar arasında əməkdaşlığa yardım və Saxeli tərəflərinin inkişaf sahəsində qısamüddətli siyasəti izah etmək və həmçinin onu donorlarla müzakirə etmək üçün forumun yaradılması.

SAXELİYA ÜZRƏ BMT BÜROSU (UNSO) (United Nations Sudano-Sahelian Office, UNSO) – Saxelidə olan quraqlıqla /KİLLS, SILSS fransız akronimi/ (bax) mübarizə üzrə Daimi Hökumətlərarası komitənin ölkə-üzvlərinə yardım göstərilməsi üçün və quraqlığın nəticələrinin ləğv edilməsi üzrə orta və uzun müddətli proqramların həyata keçirilməsi üçün BMT BA-nın qərarı ilə 1973-cü ildə təsis edilmişdir.

Sonradan Büronun mandatı genişləndirilmiş və tərkibinə Cubuti, Keniya, Somali, Sudan, Uqanda və Efiopiyanın daxil olduğu, quraqlıq və inkişaf məsələləri üzrə Hökumətlərarası orqanın (İQADD) hökumət-üzvləri arasında paylanmışdır.

1978-ci ildə BMT BA-sı UNSO-nun funksiyalarının elə genişləndirilməsini qərara almışdır ki, onlar 22 ölkədə, KİLLS və İQADD-ın üzv-regionları, Benin, Qana, Qvineya, Kamerun, Nigeriya, Tanzaniya Birləşmiş Respublikaları və Toqoda səhrələşməyə qarşı mübarizə üzrə Fəaliyyət planının həyata keçirilməsini daxil edə bilsinlər.

Büronun fəaliyyəti 1980-ci ildən KİLLS-lə birgə KİLLS üzv-ölkələrində səhrələşməyə qarşı mübarizə üzrə KİLLS/UNSO-nun Birləşmiş planının işlənilib hazırlanması ilə başlamışdır. Büro səhrələşməyə qarşı mübarizə siyasəti çərçivəsində meşə massivlərinin bərpası, səpələnən qumların möhkəmləndirilməsi, alternativ enerji mənbələrinin öyrənilməsi, qida məhsullarının istehsalı, arid torpaqların istifadəsi, heyvandarlığın inkişafı, su ehtiyatlarının və otlaqların idarə edilməsi, yolların salınmasına böyük diqqət ayırır. UNSO ümumi xarakterli ödənişlər alan və həmçinin konkret məsələlərin həlli üçün nəzərdə tutulan və qeyd olunmuş 22 ölkənin idarə edilməsi proqramlarına və orqanlarına yönəlmiş,

Sudan-Saxel regionunda fəaliyyət üçün BMT-nin Məqsədli fondunu idarə edir.

Müntəzəm olaraq məlumat bukletləri, quraqlıq və səhrələşməyə qarşı mübarizə üzrə beynəlxalq simpoziumların protokollarını buraxılır.

Baş qərargah – Nyu-York, ABŞ. Regional Büro – Uaquaduqu, Burkina Faso.

SƏHRA (Desert) – 1. Hədsiz dərəcədə quraq kontinental iqlimə, olduqca seyrək bitki örtüyünə, yuxa, adətən şorlaşmış torpaqlara malik ərazidir; 2. Tamamilə bitki örtüyündən və inkişaf etmiş torpaq örtüyündən məhrum olmuş arid ərazi. Dünyanın quru hissəsinin 48,3 mln hektarı və ya 43%-ni səhralar təşkil edir. Onlar daşlı, qumlu, gilli, gipsli, şoranlı, qırmadaşlı, qəmbərdaşlı və s. kimi tiplərə ayrılırlar.

SƏHRA QABIĞI (Desert crust) – xüsusilə subtropik səhralarda dağ süxurlarının və ya torpaqların səthində sıx plitə şəkilli törəmələr. SQ.-nın bir sıra növləri vardır: əhəngli, gipsli, duzlu, silikatlı, dəmirli və s.

SƏHRALARIN COĞRAFIYASI (Desert geography) – coğrafiyanın səhraların yaranması şəraitini və yayılma qanunauyğunluqlarını tədqiq edən bölmədir.

SƏHRALARIN EKOLOJİ TƏDQIQATI SEKTORU (Desert Ecological Research Unit) – 1963-cü ildə Namibyanın Səhraların tədqiqatı assosiasiyasının rəhbərliyi altında yaradılmışdır. Tədqiqat obyektləri – Namib səhralarının mərkəzi və şimal hissələrinin ekosistemləri. Ayrı-ayrı nəşrlər və “Namib bülleteni”ni (Namib Bulletin) buraxır.

Yerləşdiyi ərazi: Valvis-Bey, Namibiya.

SƏHRALARIN GİPS QABIQLARI (Desert gypsum crust) – kövrək çöküntü süxurlarından, gipslə sementləşdirilmiş və ya gipsin karbonatlarla qatışıqından olan kip və ya dağınıq

formada, quru vəziyyətdə bərk qoruyucu törəmələr. Bəzən üst hissəsində kövrək dənəvər qatı olur. Səhraların ən susuz rayonlarında rast gəlinir.

SƏHRALARIN MƏNİMSƏNİLMƏSİ (Desert Development) – İnsanın marağı naminə səhraların təbii sərvətindən səmərəli istifadə edilməsi, onun təbiətinin dəyişdirilməsi və torpaqların meliorasiyası üzrə insanın bütün növdən olan fəaliyyətidir.

“SƏHRALARIN MƏNİMSƏNİLMƏSİ PROBLEMLƏRİ” (“Problems of Desert Development”) – elmi-nəzəri jurnal. 1967-ci ildən Türkmənistan EA-ın səhra institutunda buraxılır. İldə 6 dəfə nəşr olunur. Orta Asiya və Qazaxıstan və həmçinin də xaricin ölkələrin səhra ərazilərinin elmi tədqiqatları və mənimsənilməsi təcrübələrinin nəticələrini işıqlandırır. Jurnalın bir sıra nömrələri tematikdir: 1977-ci il üçün №3 səhralaşmaya qarşı BMT Konfransında (bax), 1992-ci il üçün №3 jurnalın yaradılmasının 25 illiyinə, 1994-cü il üçün №4-5 Orta Asiya və Qazaxıstanda səhralaşma və quraqlığa qarşı mübarizə üzrə BMT Konfransının (bax) hazırlanmasının regional hazırlıq müşavirəsinə həsr olunmuşdur. 1981-dən 1984-ə qədər jurnal çərçivəsində səhralaşma problemləri üzrə UNEP/SMP-ın Məlumatlandırma bülleteni nəşr olunmuşdur. 1994-cü ildən jurnal beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal statusu almışdır. Redaksiya heyətinin tərkibinə Rusiya, Çin, Qazaxıstan, Azərbaycan, ABŞ, Fransa, Misir, Özbəkistan, Hindistandan olan nümayəndələr daxil edilmişdir. 1980-cı ildən jurnal razılıq əsasında ABŞın “Alletron press” nəşriyyatında buraxılır.

SƏHRALARIN ÖYRƏNİLMƏSİ İNSTİTUTU (Center of Desert Studies) – 1964-ildə yaradılmış Codxpursk Universiteti yanında əsaslanmışdır. Mərkəz səhra texnologiyaları üzrə Hindistan mərkəzi (bax) ilə əməkdaşlıqda işləyir. Öyrənmə sahələrinin əsas məqsədləri qum təpələrinin möhkəmləndirilməsi, yaranması və xüsusiyyətləri, torpaqların eroziyası və onların qorunması, su

sərvətlərinin qorunması təcrübəsi, arid zonalarda “torpaq-bitki” qarşılıqlı əlaqələri daxil olmaqla səhra torpaqlarının geotexniki xüsusiyyətləridir.

Yerləşdiyi ərazi: Codoxpur, Hindistan.

Yerləşdiyi ərazi: Antofaqasta, Çili.

SƏHRALARIN ÖYRƏNİLMƏSİ LABORATORİYASI

(The Desert Laboratory) – Tumamok Hill şəhərinin (Arizonun Tuson şəhərindən qərbə) Karneqi İnstitutunun səhra bitkilərinin öyrənilməsi üzrə laboratoriyası. Əsası 1903-cü ildə qoyulmuşdur. 1955-ci ildə ətraf mühit laboratoriyası kimi Arizona Universitetinin tərkibinə daxil olmuşdur. Hal-hazırkı adını 1986-cı ildə almışdır. Araşdırma obyektləri: demoqrafik problemlər, səhra bitkilərinin fiziologiyası, paleontologiya, geobotanika, səhra bitkilərinin kompüterlə xəritələşdirilməsi. Ayrı-ayrı tirajlar dərc edir.

Yerləşdiyi ərazi: Tuson, Arizona ştatı.

SƏHRALARIN ÖYRƏNİLMƏSİ ÜZRƏ BEYNƏLXALQ

MƏRKƏZ (Bluestein International Centre for Desert Studies) – arid torpaqların öyrənilməsi üzrə elmi-məlumat mərkəzi, 1984-cü ildə Ben Quriona adına Universitet (bax) yanında Y. Blaustayna adına səhraların elmi-tədqiqatı institutunda yaradılmışdır.

Yerləşdiyi ərazi: Sde-Bokere. İsrail

SƏHRALARIN ÖYRƏNİLMƏSİ MƏRKƏZİ

(Centre for Desert Studies) – 1986-1987-ci illərdə Karol Suad Universiteti yanında əsaslanmışdır. Elmi işlərinin əsas istiqamətləri: səhra və arid torpaqların inkişafı və istifadəsinin əsas aspektləri, səhra ekosistemləri və təbii sərvətlərin idarə olunması və qorunması, səhralaşmaya qarşı mübarizə üzrə tədbirlərin hazırlanması, səhra bitkiləri növlərinin öyrənilməsi, səhralaşma proseslərinin və marginal zonalar sərvətlərinin istifadəsinin öyrənilməsinin milli səviyyədə planlaşdırılması; qumluqlar və qum təpələrinin rütubətlik dinamikasının, termik rejimin yağıntılara olan nisbətinin öyrənilməsi;

meşə zolaqlarının səpələnən qumluqlarla qarşılıqlı əlaqəsi və onların marginal və becərilən torpaqlarda akkumulyasiyası; ekzotik və yerli ağacların, kolların və otların böyümə və inkişafı şərtləri.

Müxtəlif məsələlər üzrə bülletenlər buraxır.

Yerləşdiyi ərazi: Ər-Riad, Səudiyyə Ərəbistanı.

SƏHRALARIN SAVANNALAŞMASI (Desert “Savannization”) – xüsusi çökəklik və dispersiyalarda səth axınlarının akkumulyasiyası hesabına suvarılan seyrək (sıx olmayan) səpinlərin suvarılması ilə əsaslandırılan səhraların mənimsənilməsi üsulu.

SƏHRALARIN TƏDQIQATI İNSTİTUTU (Desert Research Institute) – 1949-cu ildə Misirin Kənd Təsərrüfatı Tədqiqatı Mərkəzi çərçivəsində yaradılmışdır. Tədqiqat predmeti Şimali Sudanda yeraltı artezian su hövzələrinin öyrənilməsi, Naser gölü sahillərində torpaqların vəziyyəti, Ərəb ölkələrinin qoyunçuluq ensiklopediyasının hazırlanması, səpələnən qumların möhkəmləndirilməsi üzrə milli proqram, 2000-ci ilə qədər ki dövr üçün Sinay hökumətinin kənd təsərrüfatı ehtiyatlarının öyrənilməsidir. “Səhra İnstitutu Bülleteini”ni buraxır (Desert Institute Bulletein).

Yerləşdiyi ərazi: Qahirə, Misir.

SƏHRALARIN TƏDQIQATI İNSTİTUTU (Desert Research Institute) – 1959-cu ildə Nevada Universitetinin tərkib hissəsi kimi yaradılmışdır. Hal-hazırda institut Las-Veqas və Renoda əsas akademik şəhərciklər daxil olmaqla institutlar sisteminin 7 üzvündən biridir. Radioaktiv tullantıların yeraltı sularla aparılması riski, havanın keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi, texnologiyanın hökumət və kommertiya ötürülməsi üçün iqlim trendləri, erkən tarixi dövrdə ovçu-toplayıcı fəaliyyətinin qiymətləndirilməsində ekoloji, sosial və texniki stimullar öyrənilir. Nəşrləri: İkiillik məruzələr (Biennial Report), ayrı-ayrı nəşrlər.

Yerləşdiyi ərazi: Reno, Nevada ştatı, ABŞ

SƏHRALARIN TƏDQIQATI İNSTİTUTU (Instituto de Investigacio de Zonas Desertias) – 1954-cü ildə San Luis Potosi Universiteti yanında yaradılmışdır. Arid torpaqların öyrənilməsi üzrə Meksikada ilk institutdur. Meşəçilik, təbii sərvətlərin bərpası, səhralaşma (prosesin göstəriciləri), bitkiçilik, ekologiya, iri buy-nuzlu mal-qara yemi üçün zəhərli hesab olunan bitkilərin ftokimyası, arid torpaqlar, suyun kənd mənbələri sahəsində araşdırmalar aparır. Nəşrləri: ayrı-ayrı nəşrlər.

Yerləşdiyi ərazi: San-Luis-Potosi, Meksika.

SƏHRALARIN TƏDQIQI ÜZRƏ İŞÇİ QRUPU (Working Group on Desert Research) – Ştutqart Universitetinin 1974-cü ildə yaradılmış işçi qrupu. Tədqiqat obyektləri: dünyanın səhraları (aridlər də daxil olmaqla), arid ekosistemlər, səhralaşma, səhraların marginal zonaları, Orta Şərqi iqlimi, landşaftın geomorfoloji tarixi. Nəşrləri “Ştutqart coğrafi tədqiqatları” (Stuttgarter Geographische Studien) silsiləsində həyata keçirilir. Yerləşdiyi ərazi: Ştutqart, AFR.

SƏHRALARIN VƏ YA ARİD ZONALARIN ÖYRƏNİLMƏSİ ÜZRƏ ELMİ PROQRAM (Desert and Arid Zones Sciences Programme) – 1986-cı ildə Fars (ərəb) körfəzi Universiteti çərçivəsində yaradılmış təşkilat. Onun proqramına səhraların öyrənilməsinə, aridliyin regional problemlərinə və həmçinin səhraların mənimsənilməsinin sosial-iqtisadi, bioloji, kimyəvi, fiziki aspektlərinə kompleks yanaşma.

Yerləşdiyi ərazi: Manama, Bəhreyn.

SƏHRALASHMA (Desertification) – bitki və torpaq örtüyünün aridləşməsinə, bioməhsuldarlığın məhv olma dərəcəsinə qədər azalmasına və ərazini səhraya çevrilməsinə aparan, təbii ekodinamik proseslər və insanların səmərəsiz fəaliyyətləri nəticəsində arid ekosistemlərin (bax) deqradasiyası prosesləri məcmusu. Səhralaşma problemləri üzrə BMT Konfransında verilən tərifi görə, “səhralaşma ərazinin bioloji məhsuldarlığının uzunmüddətli azalmasıdır”; FAO/UNESKO/WMO-nin səhralaşma xəritəsinin

izah qeydlərində - “səhrələşmə bioloji məhsuldarlığın və onun ardınca da, bitki biokütlələrinin verilən regionun ev heyvanları, məhsul yığıcı və insanların maddi rifahı üçün potensial tutumuna nisbətinin azalmasına aparıcı prosesdir”.

Əgər səhrələşmə proseslərinə və onun son nəticələrinə baxılarsa, onda onların daha çox aşkar olunan fəsadlara aşağıdakılar daxil olur:

- suvarılan və ya suvarılmayan kənd təsərrüfatı yerlərində məhsuldarlığın azalması və ya məhsul çıxımının azalması;

- otlaqların çoxillik bitki örtüyünün və biokütlələrinin azalması, eləcə də onun ardınca heyvanlar üçün yem azalması;

- mövcud ağac biokütlələrinin azalması və onun ardınca odun yanacağı və ya tikinti materiallarına qədər olan məsafənin artması;

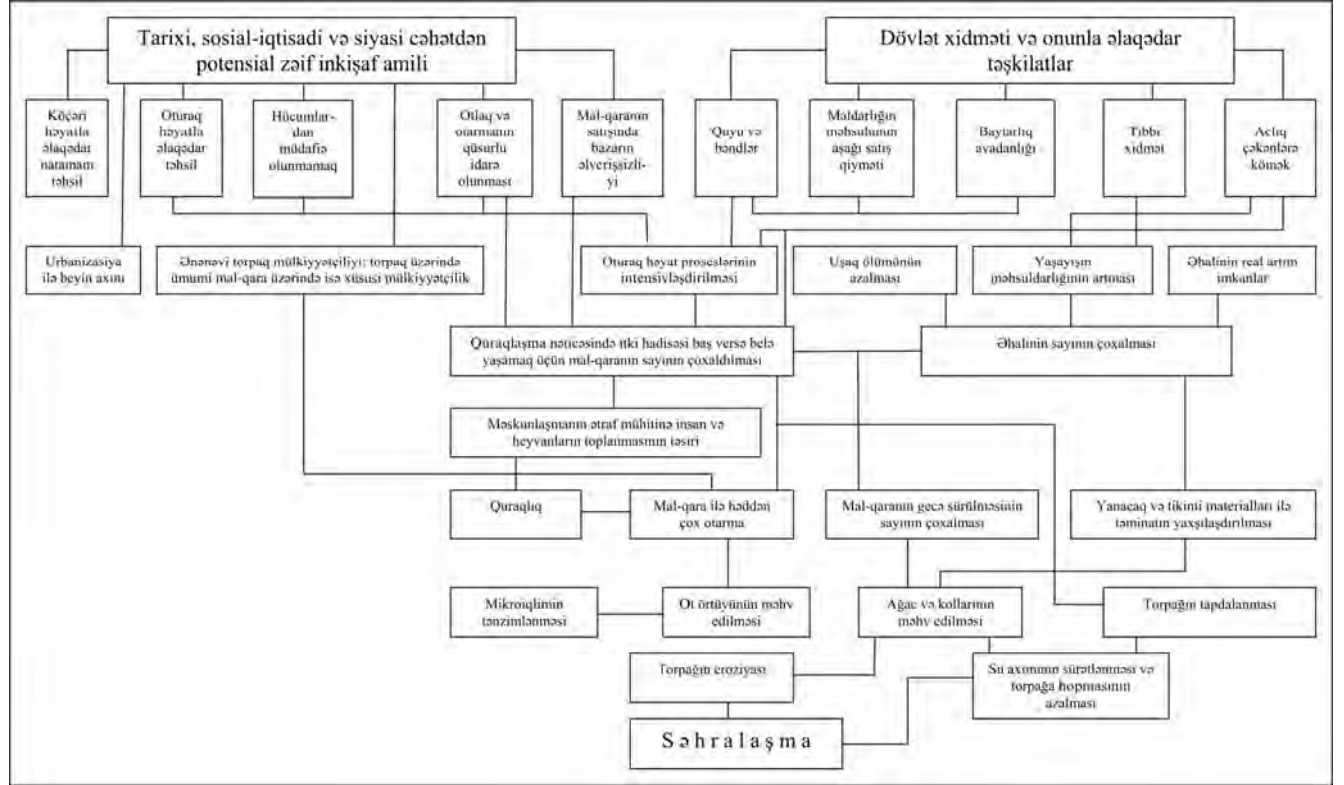
- göllərin və qurunt su mənbələrinin çaylarda sululuğun zəifləməsi ilə əlaqədar mövcud su ehtiyatlarının azalması; məhsuldar torpaqları, yaşayış məntəqələrini və ya nəqliyyat və rabitə sistemlərini uzaq qumluqların artması;

- daşqınların artması, sututarların lillələnməsi, suyun və havanın çirklənməsi;

- həyat təminatı sistemlərinin pisləşməsi səbəbindən sosial tənəzzül, bu da xarici köməkliliyə tələbat yaradır və ya insanlar digər yerlərdə sığınacaq axtarmağa məcbur edirlər (ekoloji qaçqınlar –bax), (şəkil 16).

1990-cı ildə səhrələşmə konsepsiyasına yenidən baxılmışdır və aşağıdakı tərif qəbul edilmişdir: “səhrələşmə arid, yarımarid və quraq subhumid ərazilərdə əsasən insanların mənfi təsirləri nəticəsində torpaqların deqradasiyasıdır”.

Bu tərifin çərçivəsinə yer – torpaq örtüyünü, yerli su ehtiyatları, relyef və həmçinin bitki örtüyü və ya səpəli torpaqlar daxildir.

Şəkil 16.Şəhrləşmə prosesinin əmələ gəlməsinin səbəbləri

Deqradasiya dedikdə, torpağa təsir edən bir və ya bir neçə proseslərin birləşməsi ilə sərvətlərin potensialının azalması nəzərdə tutulur: su eroziyası, külək defilyasiyası və bu ünsürlərin bir-biri ilə çulğalaşması, münasib hallarda təbii bitki örtüyünün müxtəlifliyinin və ya həcmnin uzunmüddətli azalması və həmçinin torpaqların şorlaşması və şorakətləşməsi.

Səhralaşmaya qarşı mübarizə üzrə BMT Konfransının mətnində ciddi quraqlıq və/və ya səhralaşmaya məruz qalan ölkələrdə, xüsusən də Afrikada (1994) səhralaşmaya belə tərif verilir: “müxtəlif amillərin o cümlədən, iqlim dəyişmələri və insan fəaliyyəti nəticəsində quraq, yarımquraq və quraq subhumid regionlarda torpaqların deqradasiyası”.

SƏHRALAŞMA GÖSTƏRİCİLƏRİ (Desertification Indicators) – səhralaşma prosesinin xüsusiyyətini və dəyişməsini göstərən vəziyyətlərin mövcudluğu, kəmiyyəti və ya dəyişməsinin statistik məlumatları və ya hadisələridir.

Səhralaşma proseslərinin göstəricilərini bu kateqoriyalar üzrə ayırmaq olar: monitorinq səviyyəsi və müxtəlif göstəricilərə görə dəyişmə növü üzrə (cədvəl 5,6,7).

Cədvəl 5

Monitorinq səviyyəsinə görə səhralaşma göstəriciləri

Qlobal ^x	Regional ^x	Milli (yerli)
Albedo ^{xx}	Bioloji məhsuldarlıq	Məhsuldarlıq ^{xx}
Toz fırtınalarının tezliyi	Biokütlənin vəziyyəti	Əhalinin rifah halı sağlamlığı
Yağıntılar ^{xx}	İqlim ^{xx}	Əhalinin münasibəti ^{xx}
Torpaqların eroziyası	Torpağın tərkibində azotun miqdarı ^{xx}	—
Şorlaşma	Şorlaşma	—

^x qlobal göstəricilər və regional göstəricilərin 50%-ə qədər peyk məlumatlarına görə təyin edilə bilənlər

^{xx} dolay göstəricilər

Dəyişən siniflərə görə səhralaşma göstəriciləri

Fiziki	Torpaq	Səmərəli dərinlik, üzvi komponentlər, qabıq, toz, toz tufanları, şorlaşma və karbonatlardan yuyulma
	Su	Qrunt sularının dərinliyi və keyfiyyəti, səth sularının vəziyyəti, drenaj sistemlərinin vəziyyəti, çirklənmə vəziyyəti
	Yerin səthi	Əks etdirmə xüsusiyyəti
Bioloji və aqronomik	Bitkilər	Bitki örtüyü, yerüstü biokütlə, məhsul, dominant növlərin paylanması və təkrarlanması
	Heyvanlar	Dominant növlər, ev heyvanlarının sayı, sürünün tərkibi, məhsuldarlıq
Sosial	Torpaqlardan istifadə	Suvarılmada dəyişikliklər, dəmyə əkinçilik, mal-qaranın otarılması, dağ – mədən sənayesi, odun tədarükü, turizm, sudan istifadə
	Məskunlaşma	Yeni qəsəbələr, əhəlinin genişlənməsi, atılmış yaşayış məntəqələri, yaşayış məntəqələrinin müxtəlifliyi
	Əhəlinin əsas göstəriciləri	Əhəlinin quruluşu və demoqrafiya indeksləri, qidalanma, sağlamlığın qorunması
	Sosial proseslər	Münaqişələr, miqrasiyalar, əhəlinin yerləşdirilməsi, yaşayış vasitələri

Səhralaşma indikatorlarının təsnifatı

Dinamik xarakteristikaya görə	İstifadə üsuluna görə	Dəqiqliyinə görə (P)	İndikasiya əlamətinə görə	Məkan əhatəsinə görə	Genezisə görə	Geoinformasiya sistemi blokuna görə
Dinamik (sukseviv) Statistik	Birbaşa Dolay Məntiqi	Daimi (P>0,9) Dəyişən (P=0,7-0,8) Nisbi (P=0,4-0,6)	Müsbət Mənfi	Zonal Landşaft Regional Biogeosenoloji (bəsit) Yerli Populyasiyalı Fərdi	Geofiziki Meteoroloji Geoloji Hidroloji Torpaq-geokimyəvi Bioloji Antropogen	Məsafədən ölçmə (fotoşəkilli, çox spektrallı, televiziya, infraqırmızı, mikrodalğalı, radar, lazer və s.) Təbii (bax, əvvəlki sütun)

SƏHRALAŞMA MEYLLƏRİ (Desertification Trend) – səhralaşma prosesinin zaman üzrə yayılması və dərəcəsi səbəblərinin dəyişməsi.

SƏHRALAŞMANIN AEROKOSMİK MONİTORİNQİ (Aerial and space monitoring of desertification) – səhra ekosistemlərinin dağılması göstəricilərinə və quruluşa nəzarətə, foto şəkillər, təyyarələrdən, peyklərdən və kosmik aparatlardan olan geofiziki ölçmələrin vəziyyəti və dinamikasına müşahidə sistemi. SAM ekoloji monitorinqin (bax) yerüstü biosfer stansiyalarına, stasionarlara və əsas sahələrə əsaslanaraq, aerokosmik şəkillərdə təyin edilən və oxunma əlamətlərinin regional və uzaq ekstrapolyasiya metodları ilə yayılan göstəricilər (bax) üzrə səhralaşma proseslərinə nəzarət edir.

SƏHRALAŞMANIN ANTROPOGEN AMİLLƏRİ (Anthropogenic factors of Desertification) – səhralaşmanın insan fəaliyyəti ilə şərtləşdirilmiş və verilən prosesin xarakterik xüsusiyyətlərini təyin edən səbəbləri. Adətən təbii amillər fonunda fəaliyyət göstərməklə onların təbii mühitə təsirini gücləndirə, zəiflədə və ya tamamilə aradan qaldırma imkanına malik olurlar.

SƏHRALAŞMANIN ARXA PLAN SƏVİYYƏSİ (Desertification background level) – ətraf mühitin səhralaşma proseslərinə məruz qalmayan vəziyyəti.

SƏHRALAŞMANIN DÜNYA ATLASI (World Atlas of Desertification) – torpaqların səhralaşması\deqradasiyasının coğrafi “yerləşməsini” və miqyasını əyani surətə göstərilməsi məqsədilə, 1992-ci ildə BMT –nin ətraf mühit və inkişaf üzrə BMTİP tərəfindən çap edilmişdir.

Atlas üç bölmədən ibarətdir: qlobal, qitə, ayrı-ayrı (konkret) tədqiqatlar. Atlasda yerləşdirilmiş xəritələrin böyük hissəsi QLASOD-un metodikası və məlumatları əsasında tərtib olunmuşdur.

Qlobal bölməyə 1:115 000 000 miqyasında bu xəritələr daxildir: 1951-1980-cı illər üçün yağıntıların orta illik miqdarı xəritəsi; 1951-1980-cı illər üçün potensial evapotranspirasiya xəritəsi; quraq zonaların (arid) xəritəsi; torpaq deqradasiyası xəritəsi; zəif quraq torpaqların deqradasiya xəritəsi; su eroziyası xəritəsi; külək eroziyası xəritəsi; torpaqların kimyəvi pisləşmə xəritəsi; torpaqların fiziki pozulması xəritəsi; torpaqların və bitki örtüyünün deqradasiya xəritəsi və s.

Qitə bölməsinə səhrələşmə/deqradasiya proseslərinə məruz qalma nöqtəyi nəzərindən daha səciyyəvi qitə kimi Afrika xəritələri silsiləsi təşkil edir.

Ayrı-ayrı tədqiqatlar bölməsinə milli/yerli xəritələr silsiləsi daxildir: Suriya, Çin, Argentina, Keniya, Mali, Tunis, keçmiş SSRİ.

SƏHRALASHMANIN MONİTORİNQİ (Desertification monitoring) – səhrələrin təbii mühitinin vəziyyətinin onun sonrakı qiymətləndirilməsi (nəzarət), proqnozu və bu vəziyyətin idarə edilməsi məqsədilə müşahidəsi və izlənməsi sistemləri.

SƏHRALASHMA NÖVÜ (Desertification type) – arid və yarımarid ərazilər şəraitində müxtəlif növ ekzogen və antropogen fəaliyyətlərlə əlaqədar proseslər növü.

SƏHRALASHMA PROBLEMİ ÜZRƏ BMT KONFRANSI (UNKOD) (United Nations Conference on Desertification) – 1968-1973-cü illərdə dünya ictimaiyyətinin diqqətini səhrələşmə probleminə yönəlmiş və özünəməxsus şəkildə ekoloji bəlanın beynəlxalq siqnalı olmuş Afrikada fəlakətli Sudan-Saxel quraqlığı ilə əlaqədar Konfransının çağırılması.

Konfrans 29 avqust – 9 sentyabr 1977-ci ildə Nayrobi, Keniyada baş vermişdir. Konfransda 95 dövlətin nümayəndələri (o cümlədən Sovet İttifaqı), 50 idarə və BMT Bürosu, 8 hökumətlərarası və 65 qeyri hökumət təşkilatları iştirak etmişlər.

Konfransda qeyd edilir ki, səhrələşmə problemi kəskinləşməkdə davam edir. Quraq zonanın torpaqları yerin quru hissəsinin üçdə birindən çoxunu təşkil edir. Səhrələşmə prosesi 628 mln insanın (Yer əhalisinin 14%-i) gələcəyinə real təhlükədir. Hər il 50-dən 70 min km²-na qədər məhsuldar torpaq istifadə üçün yararsız olur və bunun da əsas səbəbi fəlakətli hadisə olan səhrələşmədir. BMT ekspertlərinin hesablamalarına görə, səhrələşmə hesabına torpağın məhsuldarlığının azalmasından yaranan illik itki 26 mlrd dollardır.

Bu prosesin inkişafının əsas səbəbləri – torpaqdan səmərəsiz istifadə, kövrək və zəif arid torpaqlara iqtisadi təzyiğin gücləndirilməsidir. Bu, sosial və siyasi amillərlə daha da şiddətlənir. Səhrələşmənin tək texniki və ekoloji problem deyil, həm də sosial-iqtisadi problem olması fikri yekdilliklə qeyd olunmuşdur. K-nın əsas yekunları:

a) səhrələşmənin əsas səbəbi insanın və arid ekosistemin zəif təbii mühitinin qarşılıqlı əlaqəsidir; insan - səhrələşmənin təşəbbüsçü və qurbanıdır; öz xarakterinə görə, torpaqdan səmərəsiz istifadə təcrübəsi birbaşa olaraq marginal torpaqların (bax) səhrələşməsinin səbəbidir; b) səhrələşmə qlobal problemdir və bu prosesə məruz qalmayan ölkələr dolayısı ilə onun nəticələrindən əziyyət çəkirlər; c) xüsusən, artan əhali qida ilə təmin etmək üçün ərzağın istehsalı kəskin şəkildə artması zamanı problem son dərəcə ciddi olur; ç) ərzağa olan dünya tələbatını və səhrələşmənin öz-özünə sürətlənən proses olduğunu diqqətə alaraq, problemin təyin olunmuş aspektləri təcili fəaliyyət tələb edirlər; d) bəşəriyyət səhrələşməyə qarşı mübarizə aparmağa başlaması üçün kifayət qədər biliyə və texniki imkanlara malikdir.

K. səhrələşməyə qarşı mübarizə (bax) üzrə Fəaliyyətlər planını, “səhrələşməyə aparan müstəmləkə təcrübəsi”, “Namib: səhrələşmə” qətnamələrini, Cənubi Afrikanın ağ azlıqları tərəfindən aparılan müstəmləkə siyasəti ittiham edərək, kimyəvi və bioloji silahların istifadəsinin səhrələşməyə səbəb olan amillərdən biri olduğunu təsdiq edən “Kütləvi

qırğın silahının tətbiqinin ekosistemə təsiri” qətnaməsini qəbul etmişdir.

BMT BA XXXII sessiyasındakı 32/172 qətnaməsi ilə (1977) Konferensiyanın nəticələrini bəyənmişdir. “səhrələşmənin ümumdünya iqtisadi və sosial problemdir” fikri qəbul olunaraq təsdiq edilmişdir. Səhrələşməyə qarşı mübarizə üzrə qəbul edilmiş Fəaliyyətlər planının həyata keçirilməsində gələcək fəaliyyətlər və əlaqələndirmələrə görə cavabdehlik BMTİP və ətraf mühit üzrə Əlaqələndirmə Şurasının (bax) üzərinə qoyulmuşdur (axırının funksiyaları sonradan ƏİK-ə (bax) verilmişdir).

Beləliklə, BMT səhrələşməyə qarşı mübarizə üzrə ümumdünya fəaliyyətinə başlanğıc qoyaraq (Konferensiyaya hazırlıq), onun əsas istiqamətlərini təyin edərək (Fəaliyyətlər planı) və ona lazımı impuls verməklə (Nayrobidə Konfransın keçirilməsi) həmin sahədə rəhbər funksiyaları BMTİP-ə təqdim etmişdir.

“SƏHRALASHMA PROBLEMLƏRİ” (Desertification Problems) – səhrələşməyə qarşı mübarizə üzrə UNEP Bülletenin (bax) nəşri əsasında tərtib edilmiş məqalələr məcmusu. UNEP/SSRİ-nin “Kompleks inkişaf yolu ilə səhrələşməyə qarşı mübarizə” (bax) layihəsi çərçivəsində buraxılır. 1982-ci ildən 1986-cı ilə qədər “Nauka” nəşriyyatında dərc olunmuşdur.

SƏHRALASHMA PROBLEMLƏRİ ÜZRƏ İDARƏLƏR-ARASI İŞÇİ QRUP (Inter-Agency Group on Desertification) – 1978-ci ildə səhrələşməyə qarşı mübarizə üzrə Fəaliyyətlər Planını həyata keçirilməsi ilə əlaqədar BMT sistemi təşkilatlarının və ixtisaslaşdırılmış agentliklərinin proqram və fəaliyyətlərinin əlaqələndirilməsi məqsədilə yaradılmışdır.

Aparılan tədbirlərin BMT BA-sı və BMTİP SU mandatına uyğun olmasına məsuliyyət daşıyır.

Qrupun funksiyaları: ayrı-ayrı təşkilatlara öz qüvvələrini səhrələşməyə qarşı mübarizə üzrə konkret layihələrə, səyyar və

operativ tədbirlər də daxil olmaqla Məsləhətləşmə qrupları tərəfindən həyata keçirilən səhralaşmaya qarşı mübarizə üzrə tədbirlərlə sıx əməkdaşlıq və koordinasiyanın yaradılması üçün əsasın təmini; qısa və uzunmüddətli Fəaliyyətlər Planı məsələlərinin həyata keçirilməsinin mərhələli planının hazırlanması, müntəzəm olaraq onun yerinə yetirilməsinin izlənməsi və əldə edilmiş nəticələrə uyğun, lazım gəldikdə yenidən baxılması (verilən plan elə hazırlanmışdır ki, coğrafi – milli, regional və qlobal tədbirləri – və predmet sahələrini əhatə etsin) və səhralaşma sahəsində mövzu tematik proqramın birgə tərtibi baxılan problemin xüsusiyyətlərinə müvafiq və bu cür həyata keçirmələr üçün təmin edilməli olan ümumi rəhbər göstəricilərə uyğun şəkildə yerinə yetirilməsinin təmini; Fəaliyyətlər Planının ayrı-ayrı təşkilatlar və BMT sistemləri və həmçinin lazım olduqda tədbirlər sistemi ilə yerinə yetirilməsi gedişinin izlənməsi; Fəaliyyətlər Planının həyata keçirilməsi üzrə birgə fəaliyyət üçün layihələrin ayrılması və işlənməsi; BMT-nin yerli komissiyalarına Fəaliyyətlər Planının həyata keçirilməsi üzrə gələcək səylərin həyata keçirilməsində regional komissiyalara kömək etmək.

SƏHRALAŞMA PROSESLƏRİNİN MONİTORİNQİNİN TRANSMİLLİ LAYİHƏSİ VƏ BUNUNLA ƏLAQƏLİ ASİYANIN CƏNUB-QƏRBİNDƏ TƏBİİ SƏRVƏTLƏRİN VƏZİYYƏTİ (Transnational Project to Monitoring Desertification Processes and related National Resources in Arid and Semiarid Areas in South-West Asia) – səhralaşma problemləri üzrə BMT Konfransına texniki-iqtisadi əsaslanmanın səhralaşmaya qarşı mübarizə üzrə Fəaliyyətlər planı çərçivəsində həyata keçirilməsi üçün ilk növbəli tədqiqatı olaraq təqdim olunmuş layihə. O, dörd ölkəni əhatə edir: Əfqanıstan, Hindistan, İran, Pakistan. Layihənin məqsədi – səhralaşmaya qarşı mübarizə üzrə tədbirlər sahəsində verilmiş regionun ayrı-ayrı ölkələrinin imkanlarının genişləndirilməsi və regional özünütəminatə yardım. Axırncıya monitorinqin birgə proqramı vasitəsilə nail olunmalıdır.

SƏHRALAŞMA PROSESLƏRİNİN MONİTORİNQİNİN TRANSMİLLİ LAYİHƏSİ VƏ BUNUNLA ƏLAQƏLİ CƏNUBİ AMERİKADA TƏBİİ SƏRVƏTLƏRİN VƏZİYYƏTİ (Transnational Project to Monitoring Desertification Processes and related National Resources in Arid and Semiarid Areas in South America) – səhrələşmə problemləri üzrə BMT Konfransına texniki-iqtisadi əsaslanmanın səhrələşməyə qarşı mübarizə üzrə Fəaliyyətlər planı çərçivəsində həyata keçirilməsi üçün ilk növbəli tədqiqatı olaraq təqdim olunmuş layihə. O, dörd ölkəni əhatə edir: Argentina, Çili, Boliviya və Peru sahillərindən Pataqoniyaya qədər uzanan quraq regionları əhatə edir. Layihənin məqsədi – səhrələşməyə qarşı mübarizə üçün iştirak edən ölkələrin imkanlarının genişləndirilməsi. Buna torpaqların vəziyyətinin və bitki örtüyünün üç səviyyədə birgə monitorinqi vasitəsilə nail olunmalıdır.

SƏHRALAŞMA PROSESLƏRİNİN ÖYRƏNİLMƏSİ VƏ XƏRİTƏLƏŞDİRİLMƏSİNİN METODİK ƏSASLARI (Guidelines for Research and Mapping of Desertification process) – metodika Türkmənistanın arid əraziləri misalında, TEA səhralar institutunun alimlər kollektivi tərəfindən hazırlanmışdır. Onun əsasını “FAO-nin səhrələşmənin qiymətləndirilməsi və xəritələşdirilməsi (müvəqqəti) metodikası” (bax) təşkil etməsidir. Metodikaya bu bölmələr daxildir: Türkmənistanın səhrələşmə amilləri və şərtləri (iqlim, torpaq, yeraltı və səth suları, bitki örtüyü, gəmiricilərin səhranın bitki örtüyü və torpağına təsiri, sosial-iqtisadi amillər); hal-hazırkı vəziyyətin qiymətləndirilməsi və yaxın 20 il üçün səhrələşmə proqnozu (1:1,5 mln miqyasında xəritə əsasında) və səhrələşmənin inkişaf proqnozu, səhrələşmənin xəritələşdirilməsi; səhrələşməyə qarşı mübarizə metodları (səpələnən qumlara, su eroziyasına, torpaqların şoranlaşmasına qarşı mübarizə, otlaqlardan səmərəli istifadə və onların yaxşılaşdırılması). Metodika 1983-cü ildə Aşxabadda “Lım” nəşriyyatında çap edilmişdir.

SƏHRALAŞMA RİSKİ (Desertification hazard) - ərazinin təsərrüfat istifadəsi zamanı onun ekoloji inkişafının saxlanması hüdudlarının yol verilə bilən həddinin aşması ilə səhralaşma prosesinin potensial inkişaf dərəcəsi.

SƏHRALAŞMA TƏHLÜKƏSİNİN DÜNYA XƏRİTƏSİ (Map of Desertification Hazards) – UNCOD/UNEP/WMO tövsiyələrinə əsasən, 1:5 000 000 miqyasında xəritənin tərtib edilməsinə 1983-cü ildən başlanmışdır. Onun əsasında FAO/UNEP-in (bax) səhralaşmanın xəritələşdirilməsinin qiymətləndirilməsi metodikası işlənmişdir. İş proqramına uyğun olaraq, 1984-cü ildə aşağıdakı xəritələr hazırlanmışdır:

a) səhralaşma təhlükəsi – Afrika, m 1:5 000 000, 2 vərəqdə xəritə və 1 vərəq legenda;

b) səhralaşma və deqradasiyanın qiymətləndirilməsi üçün lazım olan torpaq örtüyünün ünsürləri – Dün. m 1:10 000 000, 5 vərəqdə (Şimali Amerika, Avropa, Afrika və cənub-şərqi Asiya-Avstraliya) və 1 vərəqdə legenda. Xəritələr FAO/UNESKO-nun Dünyanın torpaq xəritəsi əsasında tərtib edilmişdir. (m 1:5 000 000).

c) səhralaşma təhlükəsi - Afrika, FAO/UNEP. Komponentlər üzrə, m 1:25 000 000. bir vərəqdə bu xəritələr göstərilmişdir: “Səhralaşma və torpaq”, “Suyun hərəkəti”, “Küləyin hərəkəti”, “Şorlaşma”, “Heyvanların populyasiya yükü” və “Əhalinin çox olmasının yükü”.

“SƏHRALAŞMA: ÜMUMİ ŞƏRH” (Desertification: overview) – səhralaşmaya qarşı BMT Konfransının əsasını təşkil edən sənədlərdən biri. Şərh səhralaşmanın əsas komponentlərini işıqlandıran dörd məruzənin sintezini təşkil edir: iqlim, ekoloji dəyişiklik, əhalinin məskunlaşması, sosial aspektlər və səhralaşmaya qarşı mübarizə. Şərh səhralaşmanın səbəblərini, onun yaranmasının təsərrüfat və sosial-iqtisadi asılılığını, onunla mübarizənin metodları və üsullarını ifadə edir.

SƏHRALAŞMA ÜZRƏ DÜNYA BIBLIOQRAFIYASI (World Desertification Bibliography) – Arizona ştatı Universiteti yanında Arid torpaqların öyrənilməsi üzrə büroda hazırlanmışdır, 1991-ci ildə BMTİP tərəfindən çap edilmişdir. 38937 adda ədəbiyyat, coğrafi, mövzu və müəllif göstəriciləri ilə təmin edilmişdir. Biblioqrafiyanın məqsədi universitetləri, kitabxanaları, beynəlxalq təşkilatları və ətraf mühit üzrə tədqiqat institutlarını və təşkilatlarını səhralaşma problemləri ilə məlumatlandırmaqdır.

SƏHRALAŞMA VƏ QURAQLIĞA QARŞI ÜMUMDÜNYA MÜBARİZƏ GÜNÜ (World Day to Combat Desertification and Drought) – 17 iyun 2004-cü ildə Səhralaşmaya qarşı mübarizə konvensiyasının gününün formal olaraq bəyənilməsi ilə əlaqədar BMT BA-sı bu günü Səhralaşma və quraqlığa qarşı ümumdünya mübarizə günü kimi elan etmişdir. Bu gün ilk dəfə 17 iyun 1995-ci ildə qeyd edilib.

SƏHRALAŞMAYA QARŞI MÜBARİZƏ (Combat on Desertification, Desertification control) – səhralaşmanın (bax) qarşısının alınması, azaldılması və tamamilə aradan qaldırılmasına istiqamətlənmiş texniki, sosial və iqtisadi ölçülərin məcmusu.

“SƏHRALAŞMAYA QARŞI MÜBARİZƏ ÜZRƏ BMTİP BÜLLETENİ” (Desertification Control Bulletin, UNEP) – BMTİP-in elmi-məlumatlandırma buraxılışı, müxtəlif ölkələrdə səhralaşmaya qarşı mübarizə üzrə Fəaliyyət planının yerinə yetirilməsi gedişini işıqlandırır. 1978-ci ildən başlayaraq ildə iki dəfə buraxılır.

SƏHRALAŞMAYA QARŞI MÜBARİZƏ ÜZRƏ FƏALİYYƏTLƏR PLANI (Plan of Action to Combat Desertification) – səhraların hücumuna qarşı mübarizə və 2000-ci ilə qədər səhralaşmanın qarşısının alınması üzrə əhatəli qlobal proqram. Səhralaşmaya qarşı mübarizə üzrə BMT

Konfransında qəbul edilmiş və 1977-ci ildə BMT BA-nın 32-ci sessiyasında təsdiq olunmuşdur. Səhralaşmaya qarşı mübarizə planı uzunmüddətli siyasətin rəhbər prinsiplərindən ibarətdir.

Planın birbaşa məqsədi – səhralaşma prosesinin qarşısının alınması və dayandırılması və mümkün olan yerlərdə səhralaşan torpaqların məhsuldarlığını bərpa etmək. Son məqsədi “əhalinin həyat səviyyəsinin artırılması məqsədilə, ekoloji imkanlar daxilində səhralaşmaya qarşı təqətsiz olan, arid, yarımarid və kifayət qədər rütubət çatışmamazlığına malik ərazilərin qorunması və inkişafı”.

Planın əsas məqsədi – qərar qəbul edilməsi sahəsində mövcud biliklərin və texnologiyaların dərhal mənimsənilməsi və təcrübədə tətbiqi və səhralaşmaya qarşı mübarizə üzrə tədbirlərin bu regionların əhalisi tərəfindən onların daha yaxşı anlamaları məqsədilə təxirəsalınmaz icrası. Səhralaşmaya qarşı uğurlu mübarizənin zəmini torpaqdan istifadənin yaxşılandırılmasıdır. Plana aşağıdakı qruplar üzrə birləşmiş 28 tövsiyə daxildir:

A. səhralaşmanın qiymətləndirilməsi və torpaqdan istifadənin yaxşılaşdırılması.

B. Sənayeləşmə və urbanizasiyanın kənd təsərrüfatının inkişafı ilə uyğunlaşdırılması və onların arid ərazilərin ekologiyasına təsiri.

C. Səhralaşmaya qarşı mübarizə üzrə düzgün tədbirlər.

D. Sosial-iqtisadi aspektlər.

E. Quraqlıq riskləri və onun nəticələrinə qarşı sığortalamaq.

F. Milli elmi-texniki potensialın möhkəmləndirilməsi.

G. Səhralaşmaya qarşı mübarizə proqramlarının ümumi inkişaf planlarına inteqrasiyası.

H. Beynəlxalq əməkdaşlıq əlaqələrində tövsiyələr.

I. İlk növbəli təxirəsalınmaz fəaliyyətlər əlaqələrində tövsiyələr.

Fəaliyyətlər planı tövsiyə xarakteri daşıyır və ona gələcəkdə səhralaşmaya qarşı mübarizə üzrə konkret milli və regional proqramların hazırlanması üçün əsas kimi baxılmalıdır. Bu-

nunla birgə, o, problemlərin həllinin beynəlxalq və regional imkanlarının güclənməsinə istiqamətlənmişdir.

SƏHRALAŞMAYA QARŞI MÜBARİZƏ ÜZRƏ FƏALİYYƏTLƏR PLANININ ÜMUMİ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ (Desertification General Assessment of Progress, Desertification GAP) – Fəaliyyətlər planını yerinə yetirilməsini ümumiləşdirən sənəd. Səhrələşmə problemləri üzrə BMT Konfransı 2000-ci il üçün Fəaliyyətlər planını qəbul edərkən 1977-1984-cü illərdə yeddi illik dövrü Planın ilk növbəli tövsiyələrinin yerinə yetirilməsi mərhələsi kimi təyin etdiyi üçün qiymətləndirmə 1984-cü ilin mayında SU UNEP-in 12-ci sessiyasında aparılmışdır. Qiymətləndirmə prosesinə üç qrupda material və tədqiqatın hazırlanması daxil edilmişdir. Birinci qrupa 10 seçilmiş ölkədə FAO/UNEP-in səhrələşmənin qiymətləndirilməsi və xəritələşdirilməsi (bax) metodikalari təcrübələrinin nəticələri; Konfransda təqdim olunmuş 15 tam tədqiqatdan ibarət hissənin yeniləşməsi; səhrələşməyə məruz qalmış bütün ölkələrə paylanmış səhrələşmə üzrə sorğulara cavabın təhlillərinin nəticələri; iqlim və səhrələşmə (WMO), arid torpaqların tədqiqatı üzrə beynəlxalq proqram UNESCO-MAB, və həmçinin BMT Universitetinin arid torpaqlar alt proqramı üzrə məruzələr daxildir. İkinci qrupun əsasını sorğulara cavabın istifadəsi ilə hazırlanmış regional qiymətləndirmələr, milli məruzələr və həmçinin BMT-nin (FAO və UNESCO) ixtisaslaşdırılmış idarələri və BMT-nin regional komissiyaları tərəfindən təqdim olunmuş məlumatlandırma materialları daxildir. Bundan əlavə, 1:5 mln miqyasında Afrikada ekvator dan şimala səhrələşmə təhlükəsinin xəritəsi, 1977-ci ildən demoqrafik dəyişikliklərin onların Fəaliyyətlər planını yerinə yetirilməsi və səhrələşmə problemlərinə təsiri baxımından şərh, səhrələşməyə qarşı mübarizə sahəsində BMT sistemindəki təşkilatlarının layihə və proqramlarının xülasəsi.

Yuxarıda sadalanan çıxış materialları iki əsas köməkçi sənədlərin (3-cü qrup) hazırlanması üçün əsas olmuşdur,

xüsusən: “Səhrələşmə vəziyyətinin qlobal qiymətləndirilməsi” (kəmiyyətcə qiymətləndirilməsi) və “Səhrələşməyə qarşı mübarizə üzrə Fəaliyyətlər planını yerinə yetirilməsi səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi” (əsasən milli və regional səviyyələrdə).

Səhrələşmə miqyaslarının qlobal qiymətləndirilməsi göstərmişdir ki, quraq regionlarda bu təsirə 3,47 mlrd ha və ya məhsuldar torpaqların 75%-i (4,5 mlrd); 3,1 mlrd ha otlaqaltı torpaqlar; 335 mln ha dəmyə və 40 mln. ha suvarılan torpaqlar məruz qalmışdır. Hər il 21 mln ha tam deqradasiya vəziyyətinə keçir. Hər il 6 mln. ha səhralarla udulur.

Quraq torpaqlarda yaşayan və səhrələşmədən əziyyət çəkən əhalinin sayı 80 mln-a çatmışdır. Beləliklə, yenidən təsdiq olunmuşdur ki, səhrələşmə qlobal xarakter daşıyır və görülən tədbirlərə baxmayaraq, genişlənməsi və dərinləşməsi davam edir. O, əhalinin 20%-ni, Yerin quru hissəsinin 35%-ni hədələyir. Səhrələşməyə qarşı mübarizə üçün lazımi maliyyə qoyuluşunun hal-hazırkı qiymətləndirməsi ildə 4,5 mlrd dollar təşkil edir. Nəzərdə tutulan məqsəd – 2000-ci ilə qədər səhrələşməni dayandırmaq – real olmamışdır. Yeni nəzarət müddəti kimi yerinə yetirilmə planı 2010-ci il təyin olunaraq Fəaliyyətlər planının reallaşması gedişinin sonrakı qiymətləndirilməsini 1992-ci ildə keçirilməsi təklif olunmuşdur. Fəaliyyətlər planını yerinə yetirilməsinin ümumi qiymətləndirilməsi daha ətraflı “Səhraların mənimsənilməsi problemləri” jurnalında (№3, 1985) verilmişdir.

SƏHRALƏŞMƏYƏ QARŞI MÜBARİZƏ ÜZRƏ MƏSLƏHƏT QRUPU (DESKON) (Consultative Group for Desertification Control, UNEP (DESCON)) – BMT BA-nın 32/172 qətnaməsinə uyğun olaraq, səhrələşməyə qarşı mübarizə üzrə Fəaliyyət planının yerinə yetirilməsi üçün sərvətlərin səfərbər edilməsinə yardım göstərilməsi məqsədilə DESKON layihələrinin həyata keçirilməsi üzrə qrupa daxil olan donor hökumətlər və təşkilatlara yardımın təmin olunması, fikir mübadiləsi forumu kimi, 1978-ci ildə yaradılmışdır. Hökumətlərə səhrələşmə riskinə məruz qalmış torpaqların deqradasiyasının

qarşısının alınması və səhralaşmış torpaqların bərpasına istiqamətlənən milli və regionlararası layihələrə dayaq göstərilməsində öz səylərini qiymətləndirməyə imkan yaratmalıdır. Qrupun tərkibinə BMT sisteminin uyğun təşkilatlarının və həmçinin səhralaşmaya qarşı mübarizə ilə maraqlanan inkişaf etmiş və inkişafda olan ölkələrin çoxtərəfli maliyyə idarələrinin nümayəndələri daxil olublar. Qrupun tərkibinə daxildirlər: təsis edənlər – UNEP, UNIDO, BMTPR, UNFA, VPS, FAO, UNESCO, WMO. BMT-nin texniki inkişaf məqsədi ilə əməkdaşlıq departamenti, 28 dövlət və təşkilatın üzvləri. Sovet İttifaqı DESKON-un işlərində müşahidəçi kimi 24 ölkə ilə bir sırada iştirak etmişdir.

SƏHRALAŞMAYA QARŞI MÜBARİZƏ ÜZRƏ MİLLİ FƏALİYYƏT PLANLARI, SMMFP (National Plan of Action to Combat Desertification) – UNEP-in ümumi proqram mexanizmi əsasında və səhralaşmaya toxunan ölkələrin konkret ekoloji və sosial-iqtisadi şəraitləri nəzərə alınmaqla hazırlanır. Bu plan tam ölçüsü ilə, milli sosial-iqtisadi inkişaf proqramına daxil edilməlidir və o, prioritetlər, sərvətlər və s.-yə münasib yer ayırmalıdır. Plan ya 1) milli təbiəti mühafizə strategiya hissəsi, ya, 2) ətraf mühitin mühafizəsi üzrə Milli fəaliyyət proqramının hissəsi, ya da, 3) müstəqil proqram olmalıdır. İstənilən halda, o, milli inkişaf proqramının hissəsi olmalıdır.

SMMFP-ə bir biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan dörd ünsür daxil etməlidir:

1) lazımi torpaqdan istifadədə və mühafizə strategiyasında siyasətin lazımi qaydada tətbiqi hesabına səhralaşmaya məruz qalmış regionlarda torpaq deqradasiyasının qabaqcadan xəbərdarlığı ;

2) sosial-iqtisadi tədbirlərin həyata keçirməsinin üstün modellərinə uyğun olaraq, ən az toxunandan başlayaraq tədricən daha ciddi toxunana keçərək artıq səhralaşmış torpaqların yaxşılaşdırılması və onların məhsuldarlığının bərpası;

3) torpaqların təbii bərpası və onların gələcəkdə sağlamlaşdırılması tədbirləri üçün analoji səhra şəraitləri də daxil olmaqla daha ciddi deqradasiyaya məruz qalmış torpaqların tam konservasiyası-ehtiyatda saxlanması;

4) quraq torpaqlarda torpaq ehtiyatlarının kənd təsərrüfatı və qeyri kənd təsərrüfatı məqsədləri ilə dayanıqlı istifadəsi üçün kompleks tədbirlərin hazırlanması.

SMMFP işlənilib hazırlanmasında torpaqdan istifadə və kənd təsərrüfatı sahələrində torpağa tələbat rəqabətin və münaqişələrin ixtisara salınmasına istiqamətlənən milli siyasətləri diqqətə almaq lazımdır: ərzaqla təminatla zəmanət və onun kifayətliliyi, dayanıqlı istehsal, gəlirlik rentabellik olduqda əhalinin məşğulluğu, oturaq maldarlıq və s. Milli siyasət yerli icmaların elə bölünməsinə nəzərdə tutmalıdır ki, ayrı-ayrı istehsal qrupları istehsal və təkrar istehsal üçün böhranlı mənə bildirən torpaq, su və sərvətləri zəmanətli əldə edə bilmə səlahiyyətləri olsun.

SƏHRALAŞMAYA QARŞI MÜBARİZƏ ÜZRƏ PROQRAM FƏALİYYƏTLƏRİ MƏRKƏZİ (DESPAK) (Desertification Control Programme Activity Center, DC/PAC) – 1984-cü ildə UNEP İŞ-nin 12/10/12 sessiyasının qərarına uyğun olaraq səhralaşmaya qarşı mübarizə üzrə bölmə (bax) kimi yaradılmış, sonralar isə Mərkəzə çevrilmişdir.

Yeni ixtisaslaşdırılmış təsisat böyük muxtariyyətə malikdir ki, bu da səhralaşma problemləri üzrə böyük işlərə zəmanət yaradır.

SƏHRALAŞMAYA MƏRUZ QALMIŞ TORPAQLAR (Desertification-prone lands) – eroziya, şorlaşma, bataqlaşma və s.-yə məruz qalmış torpaqlar.

“SƏHRALAŞMAYA VƏ QURAQLIĞA QARŞI MÜBARİZƏ” 12-Cİ HİSSƏ. XXI ƏSRİN GÜNDƏLİYİ (Chapter 12. “Combating Desertification and Drought”. Agenda 21 Century) – səhralaşma və quraqlığa qarşı mübarizəyə həsr

olunmuş Gündəliyin xüsusi Bölməsi. O, səhralaşmaya və quraqlığa məruz qalmış ölkələrin hökumətlərinə: torpaq və su sərvətlərindən səmərəli istifadə olunması üzrə milli planın qəbul edilməsi; tez yetişən və quraqlığa davamlı ağacların yerli növləri və digər bitkilərin istifadəsi ilə meşəsalma proqramlarının həyata keçirilməsini tezləşdirmək; yanacaq oduncaqlarına olan tələbatın azaldılmasına enerji istifadəsinin və alternativ mənbələrin istifadəsinin səmərəliliyini artıran proqramların vasitəsilə köməkçi tövsiyələrindən ibarətdir. Bundan əlavə, verilən problemin həlli üçün vacib olan ölçülərin ictimai işıqlandırılması səviyyəsinin artırılması üçün səhralaşmaya qarşı mübarizə üzrə milli proqramlar lazımdır.

SƏHRALARIN MƏNİMSƏNİLMƏSİ ÜZRƏ MƏRKƏZ (Desert Development Center) – 1979-cu ildə Qahirənin Amerika Universitetinin səhra mənimsənilməsi üzrə birinci konfransının qərarı ilə yaradılmışdır. İlk adı – səhra mənimsənilməsi metodlarının təlimi və təbliğatı üzrə mərkəz olmuşdur. Səhra regionlarının kənd təsərrüfatı, heyvandarlıq, səhra mənimsənilməsi texnologiyaları və bərpa olunan enerji mənbələri üzrə tədqiqatlar aparır, uyğun növlərin seleksiyası və idarə olunmasını daxil etməklə səhranın bitki növlərini; gübrələrin tətbiqi ilə örtüklü istifadə texnologiyalarını; günəş, külək, bioqaz enerjilərinin istifadəsini öyrənir, formaların alternativ forma mənbələrini nümayiş etdirir (“yem” sistemi (mal-qara üçün) mal-qara – bioqaz”).

Səhraların mənimsənilməsi üzrə elmi silsilələr buraxır.
Yerləşdiyi ərazi: Qahirə, Misir.

“SƏHRALARIN MƏNİMSƏNİLMƏSİ VƏ TƏBİİ ŞƏRAİTLƏRİ ÜZRƏ TERMİNLƏRİ LÜĞƏTİ” (Glossary of Terms on Desert Environment and Land Reclamation) – lüğətə səhraların təbii şəraitləri, eol relyef formaları, yer kürəsindəki səhraların tipləri, onların mənimsənilməsi və təbii mühitin qorunması üzrə 1200 termin daxildir. Terminlərin

mühüm hissəsini yerli türk, ərəb, berber, ispan, rus və başqa dillərdən götürülmüş coğrafi adlar təşkil edir. Lüğətin birinci buraxılışı XXIII Beynəlxalq coğrafi konqres üçün, ikinci – 1977-ci ildə səhralaşmaya qarşı mübarizə üzrə BMT Konfransına material kimi hazırlanmışdır. Hər iki buraxılış akademik N.Q.Xarin və M.P.Petrov tərəfindən tərtib edilmişdir.

SƏHRANIN YAXINLAŞMASI (Desert encroachment) – aridlik və ya antropogen səhralaşmanın güclənməsi nəticəsində səhraların “sərhədlərinin” yerini dəyişməsi. Adətən, səpələnən qumluqlar təsərrüfat obyektlərinə və əkinçilik sahələrinə yaxınlaşması kimi özlərini təzahür etdirir. Bəzən səhv olaraq səhranın ümumi hərəkəti başa düşülür.

SƏHRA TEXNOLOGİYASININ HİNDİSTAN CƏMIYYƏTİ (Indian Society of Desert Technology) -- əsası 1976-cı ildə qoyulmuşdur. Əsas vəzifələri – arid torpaqlar və onların ekologiyası, alternativ enerji mənbələrinin öyrənilməsi. Səhra texnologiyaları üzrə Hindistan Cəmiyyətinin Əməyini buraxır. (Transaction of the Indian Society of Desert Technology).

Yerləşdiyi ərazi: Codxpur, Hindistan.

SƏHRA TƏDQIQI ÜZRƏ XOLİSTAN İNSTİTUTU (Cholistan Institute of Desert Studies) – 1982-ci ildə İslam Universiteti çərçivəsində yaradılmışdır. tədqiqatının əsas məqsədləri – 25800 kv km ərazini əhatə edən Xolistan səhrasının təbii sərvətlərinin məhv etmədən məhsuldarlığının artırılması; torpaqların difersiyal istifadəsi və səhralaşmanın qarşısının alınması texnologiyalarının inkişafı.

Buraxılışları: ayrı-ayrı nəşrlər və tədqiqat hesabatları.

Yerləşdiyi ərazi: Baxavalpur, Pakistan.

“SƏHRA VƏ QURAQ TORPAQLARIN MƏNİMSƏNİLMƏSİ VƏ TEXNOLOGİYASINDA UĞURLAR” (Advanced in Desert and Arid Land Technology and Development) – ABŞ-ın Arizona Universiteti və Qahirədə

Amerika İnstitutu tərəfindən təşkil olunmuş beynəlxalq nəşrlər silsiləsi. Silsilənin əsas məqsədi səhra texnologiyaları və inkişafı probleminə inzibati yanaşmanın işıqlandırılmasıdır. Ona səhra və arid torpaqların elmi, texnologiyası, kənd təsərrüfatı, memarlığı, sosiologiyası, idarə edilməsi və iqtisadiyyatı üzrə orijinal işlər, məqalələr məcmusu daxildir.

Bu silsilədə nəşr olunanlar sırasında (1985) –TEA səhraları institutunun alimləri tərəfindən hazırlanmış “Sovet Mərkəzi Asiyasında səhra otlaqlarının zənginləşdirilməsi” monoqrafiyası (redaktor akad. N.T. Naçayeva) vardır. Silsilə “Xarvud Akademik Pablişerz”, ABŞ nəşriyyatında buraxılır.

SƏHRA ZONASI (Desert Zone) – səhra landşaftın üstünlük təşkil etdiyi coğrafi zonalar. Bax, subtropik səhra zonaları, mülayim qurşaqların səhra zonaları.

SƏNAYE SƏHRASI (Industrial Desert) – sənaye tullantıları, qalıqları, qazları və ya sənaye çirkləndiricilərinin (mexaniki, fiziki və s.) təsiri ilə deqradasiya olunmuş və ya təbii biogeosenozu tam korlanmış torpaq sahələri və ya ərazilər.

SİNYANIN BIOLOGİYA, TORPAQŞÜNASLIQ VƏ SƏHRA TƏDQIQATI İNSTİTUTU (Xinjiang Institute of Biology, Pedology and Desert Research) – 50-ci illərin sonlarında Torpaq və su sərvətlərinin tədqiqi institutu kimi təşkil olunmuşdur, hal-hazırkı adını – 60-cı illərin sonlarında alıb.

Şimal-Qərbi Çində tədqiqatlar aparır: neft istismarı və təbii sərvətlərin idarə edilməsi daxil olmaqla, Tarım səhrasının mənimsənilməsi layihələri.

Layihələrdən biri “Sinyan-Uyqur muxtar rayonunun Sele qəzasında səpələnən qumluqlara qarşı mübarizə” 1995-ci ildə UNEP-in xüsusi mükafatı olan “Quraq torpaqların xilas” (bax) ilə təltif edilmişdir.

Yerləşdiyi ərazi: Urumçi, Çin.

SOSIAL-EKOLOJİ XÜSUSİYYƏT (Socio-Ecological Characterization) – “Ekoloji xüsusiyyət” konsepsiyası(bax) əsasında əsaslanmışdır və idarəetmə məqsədləri ilə insan fəaliyyətləri və ekosistem haqda mövcud biliklərin sintezinə strukturlu yanaşmadı. Əsas məqsəd – ekosistemlərin idarə edilməsini başa düşmək üçün təbii sərvətlərdən istifadə edənləri əlaqələndirməkdir (J.Kineman, B. Parks, 1996).

SSRİ-nin ARİD ƏRAZİLƏRİNİN ANTROPOGEN SƏHRALASHMA XƏRİTƏSİ (Anthropogenic desertification Map of Arid territories in the USSR) – 1987-ci ildə Orta Asiya respublikalarının aparıcı elmi təşkilatları tərəfindən 1:2,5 mln. miqyasında, BMTİP/FAO-nun “Səhralaşmanın qiymətləndirilməsi və xəritələşdirilməsi” metodikasını (bax) qeydə almaqla, TEA Səhra İnstitutunun hazırladığı “Səhralaşma proseslərinin öyrənilməsinin və xəritələşdirilməsinin metodiki əsasları” (1987) (bax) metodikası üzrə tərtib edilmişdir. Xəritə son 20 ildə (1965-dən) baş verən dəyişikliklər nəzərə alınmaqla, 1985-ci il vəziyyəti üzrə səhraların təbii mühitinin antropogen pozulmalarını əks etdirir. Xəritədə aşağıdakı səhralaşma növləri, yəni, səhralaşmanı səciyyələndirən proseslərin növü seçilir:

1. intensiv istifadə nəticəsində bitki örtüyünün deqradasiyası;
2. su quyularının ətrafında səhralaşma (səhradakı quyuların ətrafında mal-qaranın toplanması nəticəsində bitki örtüyünün deqradasiyasının müxtəlifliyi kimi);
3. az otarılma nəticəsində bitki örtüyünün deqradasiyası (səhralaşmanın bu növü səhra karaxarsanq mamırı inkişaf edən ərazilərdə qeyd olunur);
4. deflyasiya;
5. su eroziyası;
6. suvarılan torpaqların şorlaşması;
7. dənizdə suyun səviyyəsinin aşağı düşməsi və çay axınlarının tənzimlənməsi ilə əlaqədar torpaqların şorlaşması;

8. texnogen səhrələşmə (mexanizmlərin fəaliyyəti ilə əlaqədar).

Səhrələşmənin əsas növləri üçün kəmiyyət göstəriciləri işlənilib hazırlanmışdır (bitki örtüyünün deqradasiyası, deflyasiya, su eroziyası, torpaqların şorlaşması, texnogen səhrələşmə).

Səhrələşmə növləri xəritədə miqyasdan kənar işarələrlə göstərilmişdir. Hərfi indekslərlə səhrələşmə aspektləri göstərilmişdir: hal-hazırkı vəziyyət (HV), səhrələşmə tempi (ST), səhrələşmənin daxili təhlükəsi (SDT), təbii mühitə heyvanların (ev) təsiri (THT), antropogen təsirin dərəcəsi (ATD). Rəng ilə xəritədə səhrələşmənin ümumi təhlükəsi (SÜT) göstərilə bilər, $SÜT = HV + ST + SDT + THT + ADT$ formulu ilə təyin olunur və ballarla hesablanır. Səhrələşmə prosesinin təbii ilkin şərtləri olaraq xəritədə iqlimin aşağıdakı göstəriciləri göstərilmişdir. Aridlik tipi: A – arid, S –subarid. Meteostansiyaların yerləşmə nöqtələrində punson ilə quraq dövrün müddəti göstərilmişdir: dərəcələr – bir aydan az; 1-3; 4-5; 6-8; 10-11; 12 ay. Punson ştrixləri ilə yağıntıların rejimi əks etdirilir: 1. yay quraqlığı üstünlük təşkil edir, maks. yağıntı qışdadır, 2. qış quraqlığı üstünlük təşkil edir, maks. yağıntı yaydadır, 3. yağıntıların keçid rejimi – yağıntıların aydın ifadə olunan illik gedişi yoxdur, yağıntıların rejimi rol oynamır – bütün il ərzində quraqlıq dövrü müşahidə olunur.

Xəritədə ən isti ayın və ən soyuq ayın temperaturu rəqəmlərlə göstərilmişdir, müvafiq olaraq, orta aylıq temperatur 0-dan aşağı – 0 rəqəmi ilə, 0-dan 10⁰S-yə qədər – 1; 10⁰S-dən – 20⁰S-yə qədər 2; 20⁰S-dən 30⁰S-yə qədər – 3; 30⁰-dən yuxarı – 4. Şerti “sıfır” işarəsi soyuq qışı, vahid – sərin, iki – orta, üç – isti qışı xarakterizə edir.

Hər 4 sinfin hədudları daxilində yay dövrünün üç rejimi ayrılır: orta yay – isti ayın orta çoxillik temperaturu +10⁰÷+20⁰, isti yay - +20⁰÷30⁰; çox isti yay - +30⁰-dən yüksək. Roma rəqəmləri ilə tozlu tufan günlərinin orta çoxillik sayı göstərilmişdir.

“SSRİ-nin QURAQ REGIONLARI ƏRAZİLƏRİNDƏ SƏHRALASHMANIN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ, MONİTORİNQİ, XƏBƏRDARLIĞI VƏ ONA QARŞI MÜBARİZƏ” PROQRAMI (Programma of Assessment, Monitoring, Prevention and Combating of Desertification in the USSR Arid Regions) – proqram səhralashmaya qarşı mübarizə üzrə Fəaliyyətlər Planının tövsiyələri bazasında, SSRİ ərazisində səhralashma prosesinin dəqiq keyfiyyəti və xüsusən kəmiyyəti barədə qiymətlərinin alınması və səhralashmaya qarşı mübarizə üzrə tədbirlərin hazırlanması məqsədilə yaradılmışdır. Proqramın metodiki əsasını regional inkişafın ekoloji monitorinqi, proqnozlaşdırılması və inteqral proqramların hazırlanması əsasında arid ərazilərin təbii sərvətlərinin səmərəli və ekoloji cəhətdən tarazlaşdırılmış istifadəsi ilə kompleks sosial-iqtisadi inkişafın ideyası təşkil edir. Proqram 1981-ci il Aşxabadda səhralashma problemləri üzrə IV Ümumittifaq elmi konfransda təsdiq olunmuşdur. Yerinə yetirilmə müddəti – 1982-1990. Baş idarəsi – Türkmənistan EA-n Səhra İnstitutu. – “Orta Asiya və Qazaxıstanın səhra ərazilərinin kompleks öyrənilməsi və mənimsənilməsi” (bax) problemləri üzrə elmi şura fəaliyyət göstərir.

“SSRİ SƏHRALARININ KOMPLEKS ŞƏKİLDƏ ÖYRƏNİLMƏSİ VƏ MƏNİMSƏNİLMƏSİ” ELMİ ŞURASI (Scientific Council Integrated Research and Development in the USSR) – 1967-ci ildə TEA səhralar İnstitutu bazasında yaradılmışdır.

1979-cu ildən biosfer problemi üzrə SSRİ EA -nın Elmi Şurasının arid ərazilər bölməsidir. Səhra problemləri üzrə Orta asiya, Qazaxıstan respublikaları, SSRİ EA-nın qabaqcıl institutları, müxtəlif nazirliklər və idarələrin aparıcı alimlərinin birləşməsi şurasıdır. Şuranın funksiyaları –SSRİ EA-nın müəssisələri, ittifaq respublikalarının elmlər akademiyaları, bu sahəyə yaxın olan institut və ali məktəblər tərəfindən arid zonalar üzrə elmi tədqiqatların əlaqələndirilməsi; SSRİ-nin səhra ərazilərinin kompleks şəkildə öyrənilməsi və mənimsənilməsi

sənilməsi üzrə uzunmüddətli perspektiv proqramların tərtibi və elmi tədqiqatların əsas istiqamətlərinin təyini; səhra problemləri üzrə beynəlxalq əlaqələrin həyata keçirilməsi; “Səhraların mənimsənilməsi problemləri” Ümumittifaq elmi-nəzəri jurnalının buraxılması (TSSR-nin EA-n səhra institutu ilə birgə); səhra problemləri üzrə monoqrafiyaların, tematik məcmuələrin və kütləvi broşuraların çap edilməsinə hazırlığa köməklik və s. Şuranın işinin əsas ünsürləri SSRİ səhralarının problemləri üzrə Ümumittifaq elmi konfranslarının təşkili və aparılması olmuşdur (1962, 1968, 1976, 1981, 1986 illər Aşqabad).

SU BALANSI (Water balance) – baxılan su obyektinə və ya ərazisi üçün seçilmiş zaman intervalı ərzində bütün növ su gəliri və sərfinin nisbətləri.

SUBTROPİK SƏHRALARIN İQLİMİ (Climate of subtropical desert) – isti yaylı (orta aylıq temperatur $+35^{\circ}$ və daha yüksək, mütləq maksimumlar 57° -yə qədər) və isti və ya ilıq qışlı (ən soyuq ayın orta temperaturu $+10^{\circ}$ -dən aşağı olmur); yağıntılarının illik miqdarı 250 mm olan iqlim.

SUBTROPİK SƏHRA ZONALARI (Subtropical desert zone) – subtropik qurşağın təbii zonaları. Asiyanın (Orta Asiyanın cənubu, İran yaylası, Ərəbistan yarımadasının şimalı), C. və Ş. Amerika, Avstraliya, Afrikanın materikdaxili rayonlarındadır. Nisbətən sərin qışlı, yağıntının miqdarı 100 mm olan kəskin quraq iqlimi; epizodik səth axımları, yoxsul kserofit bitkiləri, qırmızı rəngli yuxa torpaqları ilə səciyyələnir.

SUBTROPİK YARIMSƏHRA ZONALARI (Subtropical semidesert zones) – subtropik qurşağın materikdaxili rayonlarında təbii zonalar. Ən böyük sahələri C.-Ş. Asiya və Şimali Amerika (ş.e.d.-dən 38° cənuba Böyük Hövzə) tutur; həmçinin C. Amerikada (C.-Ş. Pampa, Pampa Serra vilayətləri və başqaları), Afrikada, Avstraliyada göstərilir. Uzun çəkən isti yayı və qısa sərin və ya mülayim soyuq qışlı quru iqlimi

(yağıntı 100-300 mm/il), epizodik axınlı, cimli taxıl bitkiləri, kolluqlardan və yarımkolluqlardan ibarət seyrək kserofit bitkilər, boz-qəhvəyilər torpaqlarla səciyyələnilər.

SUDAN İSTİFADƏ (Water use, water utilization) – 1. Su sərvətindən intizam şərtləri və formaları ; 2. Əhalinin və xalq təsərrüfatının istənilən səviyyədə tələbatının təminatı üçün su obyektlərindən istifadə.

SUDAN-SAXEL REGIONUNDA HEYVANDARLIQ VƏ OTLAQLARDAN İSTİFADƏNİN TƏŞKİLİ ÜZRƏ TRANSMİLLİ LAYİHƏ /SOLAR/ (Transnational Project on Management of Livestock and Rangelands to Combat Desertification in the Sudano-Sahelian Regions, SOLAR) – səhrələşmə problemləri üzrə BMT Konfransına texniki-iqtisadi əsaslanmanın səhrələşməyə qarşı mübarizə üzrə Fəaliyyətlər planı çərçivəsində həyata keçirilməsi üçün ilk növbəli tədqiqatı olaraq təqdim olunmuş layihə. Əhalinin və potensial təbii sərvətlərin qorunması və səhrələşməyə qarşı mübarizə adət və ənənələrindən irəli gələn təbii və sosial-iqtisadi şəraitlərə müvafiq olaraq müxtəlif ekoloji zonalar üzrə heyvandarlığın inkişafı yolları və metodlarının (və hətta heyvandarlıq istehsalatının ayrı-ayrı fazaları) kifayət qədər dəqiq diferensiasiyasını nəzərdə tutur. SOLAR proqramında 3 əsas zonalar ayrılır: ildə 400 mm-ə qədər yağıntı düşən ekstensiv heyvandarlıq zonası; aralıq – 400-800 mm, burada ənənəvi heyvandarlıq əkinçiliklə uyğunlaşır. Bu zonada təsərrüfatın iki rəqabətdə olan və bir-biri ilə çulğalaşan sahədə ətraf mühitə birgə təsiri daha çox nəzərə çarpandır; heyvandarlığın ikinci sırada olması şərti ilə əkinçilik zonasının daha çox rütubətli savannası. Körpə heyvanların kökəldilməsi üçün bu zonaya xüsusi ümidlər bəslənilir. Heyvandarlığın inkişafı üçün müəyyən qədər köməyi olacaq suvarılan əkinçiliyin xüsusi arealları ayrılır. Layihə səhrələşməyə qarşı mübarizə üzrə irimiqyaslı əməkdaşlığın modeli kimi xidmət edir.

SUDAN-SAXEL QURAQLIĞI (Sudano-Sahelian Drought) – Saxelin (bax) geniş ərazilərini əhatə etmiş fəlakətli, sonralar isə 1968-1973-cü illərdə nəhəng quraqlığı. Burada quraqlıqlar dövrü olaraq baş verir və kifayət qədər sərt olur (məsələn, 1911 və 1940-cı illərdə). 1963-1973-cü illərdə xüsusilə uzunmüddətli və faciəli olmuşdur. O, bu zonalarda yerləşmiş bir çox Afrika ölkələri üçün, xüsusilə də, Mavritaniya, Mali, Seneqal, Burkino-Faso, Nigeriya, Çadda həqiqi fəlakət baş vermişdir. SSQ nəticəsində Saxel zonasının ən iri çayları – Niger və Seneql öz ənənəvi daşqınlarını itirmişlər, su quyularının kütləvi quruması baş vermişdir, Çad gölündə su həcmi 1/3 qədər azalmışdır, təbii otlaqların yem otlarının məhsuldarlığı kəskin azalmışdır, aclıqdan və susuzluqdan 40% mal-qaranın 40 %-i tələf olmuşdur (Mali və Mavritaniyada – 90%), Saxel zonasının 250 mindən artıq əhalisi aclıqdan məhv olmuşdur (ayrı-ayrı qiymətləndirmələrə görə 400 mln), 15 mln kəndli məhsulun 1/2-ni itirmişdir; meşə və kol bitkiləri quruyub məhv olmuşdur. Quraqlığın gücü və nəticələri haqda sensasiya xarakterli məlumatlar bu mürəkkəb hadisənin şərh edilməsində ziddiyyətlər və qeyri-obyektivliyə gətirib çıxarmışdır. SSQ dünya birliyi üçün Səhrələşməyə qarşı mübarizə üzrə BMT konfransının (bax) çağırılması üçün səbəb olmuşdur. O, həmçinin səhrələşmə probleminin dərk edilməsində elmi fikirlərdə dönüş yaratmışdır.

SUDAN-SAXEL ZONASI (Sudano-Sahelian zone) – eni istiqamətində Böyük səhra və tipik savanna zonaları arasına uzanan, səyyar sərhədləri olan keçid bioiklim zonası. Zonanın seçilməsi üçün ən çox yayılmış meyar– iqlimdir. Şimal sərhədlərini 100-dən 250 mm-ə qədər, cənubu – 400-dən 750 mm-ə qədər olan izogiyet adlandırılır; 200 və 600 mm arasında olan çərçivələrdəki ərazi daha geniş yayılmışdır. Sərhədləri şərtidir, belə ki, quraq və ya rütubətli illərdə onlar müvafiq olaraq cənub və ya şimala çəkilirlər. zonaya Afrikanın az-çox inkişaf etmiş 19 ölkəsi daxildir: Benin, Yaşıl Burun Adaları, Keniya, Mali, Çad, Cibuti, Efiopiya, Hambiya, Qvineya, Qvineya-

Bisau, Mavritaniya, Nigeriya, Niger, Seneqal, Somali, Sudan, Uqanda, Kamerun, Burkina-Faso. Zona ümumi təbii iqtisadi, sosial və siyasi şəraitə malik olmaları ilə şərtlənirlər.

SU EHTİYATLARI (Water resources) – hər hansı bir ərazinin yeraltı və yerüstü su ehtiyatları.

SU İSTEHLAKI (Water use, water utilization) – su obyektləri və ya su təminatı sistemlərindən suyun istehlakı. Qayıdan və qayıtmayan Sİ ayırd edilir, yəni, suyun su axınına qayıtması və filtrasiya və buxarlanma ilə suyun qayıtmadan sərfi.

SULARIN ŞORLAŞMASI (WATER salinity)- təbii və antropogen amillərin təsiri ilə suda duzların qatılığının adi hallardan çox toplanması.

SU TƏMİNATI (Watering) – su az olan regionlarda təsərrüfat və məişət məqsədləri üçün yerli axınların və yeraltı suların istifadəsi və ya su sərvətləri ilə zəngin olan regionlardan suyun kanallarla gətirilməsi yolu ilə su təchizatının artırılması.

SUVARMA (Irrigation) – bitkilərin rütubətlə təminatı və həmçinin şorlaşmış torpaqlarda duz rejiminin tənzimlənməsi məqsədi ilə torpaqların süni nəmləndirilməsi. Meliorasiya növlərindən biridir. Suvarma arid zonalarda torpaqlarını əhəmiyyətli dərəcədə yaşılaşdırılmasına imkan verir.

SUYUN ŞİRİNLƏŞDİRİLMƏSİ (Desalinization) – təbii suların tərkibindəki duzun azaldılması. Təsərrüfat-icməli su təchizatında şirin suyun alınması üçün həyata keçirilir. Dəniz suyunun şirinləşdirilməsi daha çox sahilə yaxın sahələrdə yayılmışdır. Suyun şirinləşdirilməsinin ən geniş yayılmış üsulları: qurudma, osmos, elektrodializ, dondurulma və s.

SÜRƏTLƏNMİŞ EROZİYA (Accelerated erosion) – torpaqların və döşəmə süxurlarının səth suları ilə elə tez dağılma prosesidir ki, torpaq bərpa olmaq üçün macal çatmır. Adətən torpaqların düzgün becərilməməsi ilə əlaqədar olur. Şumlamanın yamacın boyu istiqamətində aparılması dik yamacların şumlanması, torpaqların mal-qara ilə tapdalınması və s.

§

ŞİMALİ AFRİKADA YAŞIL KƏMƏRİN YARADILMASI ÜZRƏ TRANSMİLLİ LAYİHƏ (Transnational Project on Green Belt in North Africa, The Green Belt Project of North Africa, GBPNA) – Əlcəzair, Misir, Liviya, Mərakeş, Tunislə ildə 150-250 mm düşən yağıntı sərhəddi ilə kəsişən, Böyük səhranın şimal sərhəddi ilə uyğun gələn Yaşıl kəmərin yaradılması layihəsi. Onu hakim küləklərə perpendikulyar istiqamətdə salınmış meşə qurşağı şəklində təsəvvürə gətirmək lazım deyildir. Yaşıl kəməz zonası qoruyucu kəmərlərin qoyulması üzrə kompleks tədbirlərin yerinə yetirilməsi, səpələnən qumların möhkəmləndirilməsi, su quyularının qazılıb istifadəyə verilməsi və s-dən ibarətdir. Zonanın eni bir neçə km-dən onlarla kilometrə qədər dəyişir. Layihənin reallaşmasına nəzarət üçün Daimi Birləşmiş komitə yaradılmışdır.

ŞORAN (Solonchak) – şorlaşmış torpaq tipii olub suda asan həll olunan, lakin bitkilərin normal inkişafına toksiki təsir göstərən və torpaq profilinin üst bozuntul-solğun rəngli duzlu və ya şişkin horizontu. Şoranlar üçün üst qatlarda suda asan həll olunan duzların yüksək miqdarda toplanması (0-5 sm-də, sodalı şorlaşmada 1,5-2,0 %, xlorlu, sulfatlı-xlorluda 2,5-3,0% xlorlu-sulfatlıda və sulfatlıda 3,5- 4,0%) səciyyəvidir. Müxtəlif coğrafi zonalarda, xüsusən quru bozqır, yarım səhra və səhra zonalarında formalaşırlar. Duzların torpaq profilinin üst qatında yüksək miqdarda toplanmasının mənbəyini duzlu süxurlar və ya minerallaşmış qrunut suları təşkil edir.

T

TRANZİT ÇAYI (Transit river) – su rejimi onun axdığı ərazinin fiziki-coğrafi şəraitinə uyğun olmayan çaydır ki, onun məcrasında axan su hər hansı ölkənin səhədd hüduqlarından kənarında formalaşır. TÇ səciyyəvi xüsusiyyətləri səhralardan keçərkən daha aydın hiss olunur. Belə çaylarda yayda dağlarda qarın əriməsi (məs, Amudərya çayı) və ya savanna (tropik bozqır) zonasında yay yağışlarının yağması (məs, Nil ç) ilə sel sularının gur axınları baş verir.

TAPDALANMA (Trampling) – bitkilərin heyvanlar tərəfindən həddən artıq otarılması və ya tənzimlənməyən turist bazalarında insanlar tərəfindən tapdalanması nəticəsində mexaniki zədələnməsi prosesidir ki, bununla torpaqların üst qatı kipləşir. Torpağın deflyasiyası və eroziyası güclənir.

TARLA QORUYUCU MEŞƏLƏRİN SALINMASI (Agricultural afforestation) - əkin yerlərinin münbitliyinin saxlanması və məhsulun qorunması məqsədilə süni şəkildə meşə bitkilərinin becərilməsi.

TEXNOGEN SƏHRALAŞMA (Technogenic desertification) – texniki vasitələrin (maşın və mexanizmlər) köməyi ilə axtarış, tikinti və başqa növ işlərin aparılması nəticəsində yaranan səhralaşma.

TƏBİƏTDƏN İSTİFADƏNİN OPTİMALLAŞDIRILMASI (Environment Optimization) – təbii sərvətlərdən səmərəli istifadə, insanların təbii əhatəsinin qorunması, sağlamlaşdırılması və zənginləşdirilməsi üzrə tədbirlər kompleksi.

TƏBİƏTDƏN SƏMƏRƏLİ İSTİFADƏ (Sustainable nature use) - ətraf mühitin sərvətlərindən asılı olan və ona hər hansı bir təsir göstərən bütün növ insan fəaliyyətlərini idarə edilməsi və ona nəzarət; inkişaf edən təsərrüfat və insan sağ-

lamlığının qorunmasının perspektiv maraqlarını nəzərə almaqla təkrar istehsal və təbii sərvətlərin şüurlu istismarının daha səmərəli rejimini təmin etmək üçün hazırlanmış fəaliyyət sistemi.

TƏBİƏTİN DƏYİŞDİRİLMƏSİ (Transformation of nature) – təbiət komplekslərinin yaxşılaşdırılması və daha tam istifadəsi üçün mövcud ekoloji tarazlığın məqsədyönlü dəyişdirilməsi. TD. yeni ərazilərin təsərrüfat üçün mənimsənilməsi və ya təbiət sistemlərinin bioloji və digər məhsuldarlığının bərpası ilə əlaqədar ola bilər.

TƏBİƏTİN QORUNMASI (Conservation of nature) – ifrat texnoloji təzyiqlərdən və insanların müdaxiləsinin mənfi nəticələrindən qoruma, istehsal proseslərinin fəal tənzimlənməsi və landşaftın təbii potensialının yaxşılaşdırılması daxil olmaqla səmərəli istifadə üzrə tədbirlərin hazırlanması.

TƏBİƏTİN MÜHAFİZƏSİ ÜZRƏ ÜMUMDÜNYA STRATEGIYA GÜNÜ (World Conservation Strategy) – Təbiətin Mühafizəsi üzrə Ümumdünya Fondu (WWF) tərəfindən himayə edilən, BMTİP, MSOP-un birgə layihəsi. Bu layihədə 100-dən çox ölkədən olan 700-dən artıq tanınmış alimlər və mütəxəssislər iştirak ediblər. Strategiya siyasi xadimlərin və bütün əhəlinin diqqətinin iqtisadi və sosial inkişafın ayrılmaz hissəsi olan, quru və okeandakı ekosistemlərinin mühafizəsi problemlərinə cəlb olunması məqsədi ilə hazırlanmışdır. Aşağıdakı istiqamətlər üzrə strategiyaya ölçü sistemi nəzərdə tutulur:

1. yerdə həyatın mövcudluğuna kömək edən ekoloji sistem və proseslərin qorunması, o cümlədən, insanların yaşaması üçün zəruri olan, torpağın bərpası və mühafizəsi, ərzaq ehtiyatlarının təkrar istehsalı və suyun təmizlənməsi;

2. vəhşi növlərin nəslinin kəsilməsinin qarşısının alınması, kənd təsərrüfatı və bağ bitkiləri sortlarının, ev heyvanı növlərinin, mikroorqanizmlər və balıq növlərinin sortlarının

yaxşılaşdırılması məqsədilə həyata keçirilən heyvan və bitkilərin süni yolla artırılması proqramları zamanı onların genetik potensialından istifadə etmək yolu ilə növlərin genetik müxtəlifliklərinin qorunması. Bundan əlavə, bu, elmi-texniki inkişafa yardım və bioloji ehtiyatların istifadəsinə əsaslanan bir çox sahələrinin inkişafı üçün vacibdir;

3. təbiət ekosistemlərinin onun komponentlərinin məhv olmasının qarşısının alınması üçün onlardan səmərəli istifadənin təmin edilməsi. Bu, milyonlarla kənd əhalisinin yaşamasını və sənayenin inkişafını təmin edən, vəhşi canlı təbiətə, meşələrə, dənizin bioloji ehtiyatlarına və otlaq yerlərinə aiddir.

Strategiya təbiəti mühafizə problemlərinin həll olunmasının konkret üsullarını təklif edir. 1978-ci ildə XIV GA MSOP-da qəbul edilmişdir. 1980-ci ilin martında bütün dünyaya elan olmuşdur.

“TƏBİƏT VƏ SƏRVƏTLƏRİ” (“Nature & Resources”) – UNESCO-nun ətraf mühit və təbii sərvətlərin qorunması sahəsində olan proqramlar haqda məlumatlandırıcı rüblük jurnalı. “İnsan və Biosfer” (bax) proqramının, Beynəlxalq hidroloji proqram və Beynəlxalq geoloji korrelyasiya proqramının rəsmi Bülletenidir. İngilis, fransız və ispan dillərində buraxılır, rus dilinə tərcümə “Proqres” nəşriyyatı tərəfindən həyata keçirilir.

TƏBİƏT VƏ TƏBİƏT SƏRVƏTLƏRİNİN QORUNMASI ÜZRƏ BEYNƏLXALQ BİRLİK – TQBB (International Union for Conservation of Natural Resources) – təşkilat 1956-cı ildə UNESCO-nun təşəbbüsü ilə Təbiətin qorunması üzrə Beynəlxalq Birliyin bazasında yaradılmışdır.

TQBB – BMT-nin təbiəti mühafizə problemləri üzrə əsas elmi məsləhətçisidir, təbiəti mühafizə məsələləri ilə məşğul olan hökumət, milli və beynəlxalq təşkilatların arasında əməkdaşlığa yardım edir, beynəlxalq konvensiya və razılaşmaların layihəsini hazırlayır. TQBB vəzifələrinə həmçinin dövlətlərlə, canlı təbiətin qorunması və hüquq məsələləri üzrə milli və

beynəlxalq orqanlarla elmi məsləhətləşmələr aparmaqdır. TQBB verilən sahədə ən yeni elmi və texniki nailiyyətləri işləyib hazırlayır və yayır, təbiəti mühafizə ideyalarının təbliğatını aparır. TQBB-in tərkibinə 6 daimi komissiya var: məhv olmaqda olan bitki və heyvan növlərinin, milli parkların və digər qorunan ərazilərin, ekologiya, landşaftın planlaşdırılması, təbiəti mühafizənin maariflənmənin qorunması; idarə və qanunvericilik. TQBB məhv olmaqda olan bitki və heyvan növlərinin “Qırmızı kitab”ını aparır.

TQBB daimi olaraq diqqətini təbiətin bərpası üzrə uzunmüddətli layihələrin ekoloji prinsiplərinin hazırlanmasına ayırır. TQBB ali orqanı üç ildə bir dəfə çağırılan BA-dır.

Baş qərargahı – Mərj şəhəri, İsveçrə.

TƏBİİ-ANTROPOGEN REJİM (Natural Anthropogenic regime təbii və antropogen amillərin ümumilikdə təsiri ilə orqanizm və növlər üçün yeni ekoloji qida şəraitinin yaranması).

TƏBİİ-ANTROPOGEN ŞƏRAİT (Natural Anthropogenic Conditions) – təbiət və insan fəaliyyətinin birbaşa və dolayısı ilə yaranan kompleks şərait.

TƏBİİ-ANTROPOGEN TARAZLIQ (Natural Anthropogenic Balance) – təbii proseslərin və mühit yaradıcı komponentlərin insanların fəaliyyətinin dəyişdirilmiş balansı əsasında törəmə ekoloji tarazlıqdır. Bu müxtəlif səviyyələrdə – potensial bərpadan ərazinin dayanıqlı səhrələşməsinə qədər ola bilər.

TƏBİİ ÇİRKƏNMƏ (Natural Pollution) – birbaşa insanların fəaliyyəti ilə şərtlənməyən, mənbəyi hər hansı bir təbii proseslər və ya hadisələrlə əlaqədar (vulkan püskürməsi, tozlu fırtınalar, subasmalar və s.) çirklənmiş mühit.

TƏBİİ EHTİYATLARIN BƏRPASI (Restoration of natural resources, regeneration) – təbii ehtiyatların insanların təsər-

rüfat fəaliyyətləri nəticəsində tamamilə və ya qismən tükənməsindən sonra onun əvvəlki vəziyyətinə çevrilməsinə yönəlmiş tədbirlərin kompleksi.

TƏBİİ EKOSİSTEMLƏRİN QORUNMASI (Natural ecosystem control) – ekosistemlərin quruluş və funksiyalarının dəyişilməsinə yönələn pozucu və ya tənzimləyən antropogen təsirlərin (şüurlu və ya bilməyərəkdən, birbaşa və ya dolayı) kənarlaşdırılması şəraitlərdə ekosistemlərin inkişafını təmin etmək üçün xüsusi tədbirlərin aparılması.

TƏBİİ FƏLAKƏT (Natural Hazard) – nəticəsi təbii hadisələr sistemində təbiətdən istifadə və təbiətin vəziyyətinin uyğunlaşdırılmasının mövcud vasitələrindən asılı olan, əhali və təbiət arasında hər hansı bir qarşılıqlı təsir. TF-lə əlaqədar ekstremal hadisələri adi sosial sistemin onları əks etmək, söndürmək və ya yumşaltmaq imkanını ötüb keçir. (cədvəl 8).

Cədvəl 8

Xəbərdarlıqdan, təsirin davamlılıqından asılı olaraq təbii fəlakətin təsnifatı (Aleksandr, 1993)

Fəlakət	Təzahürünün xüsusiyyəti və tezliyi	Təsir etmə sürətliliyi	Xəbərdarlığın davam etmə müddəti
İldırım	Nizamsız	Ani	Saniyələr-saatlar
Sel	Mövsümi, gündəlik nizamsız	Saniyələr-dəqiqələr	Saniyələr-saatlar
Zəlzələ	Loqarifmik normal	Saniyələr-dəqiqələr	Dəqiqələr-illər
Qasırğa	Mövsümi	Saniyələr-saatlar	Dəqiqələr
Sürtüşmə	Mövsümi/müntəzəm olmayan	Saniyələr-onilliklər	Saniyələr - illər
Leysan	Mövsümi/gündəlik	Dəqiqələr	Saniyələr-saatlar
Dolu	Mövsümi/gündəlik	Dəqiqələr	Dəqiqələr-saatlar
Sunami	Loqarifmik normal	Dəqiqələr-saatlar	Dəqiqələr-saatlar
Su basma	Mövsümi, loqarifmik normal	Dəqiqələr-günlər	Dəqiqələr-günlər
Çökmə	Qəflətən və ya tədricən	Dəqiqələr-onilliklər	Saniyələr - illər

Qasırgalı külək	Mövsümi, artan	Saatlar	Saatlar
Şaxtalar və sirsıra	Mövsümi/gündəlik	Saatlar	Saatlar
Tufan	Mövsümi/müntəzəm olmayan	Saatlar	Saatlar
Qar fırtınaları	Mövsümi	Saatlar	Saatlar
Yanğınlar (təbiətdə)	Mövsümi, nizamsız	Saatlar-günlər	Saniyələr-günlər
Həşəratlarla yoluxma	Mövsümi, nizamsız	Saatlar-günlər	Saniyələr-günlər
Duman	Mövsümi/gündəlik	Saatlar-günlər	Dəqiqələr-saatlar
Vulkan püskürməsi	Müntəzəm olmayan	Saatlar-illər	Dəqiqələr-həftələr
Sahil abraziyası	Mövsümi/müntəzəm olmayan, artan	Saatlar-illər	Saatlar-onilliklər
Torpaqların eroziyası	Tədricən	Saatlar-minilliklər	Saatlar-onilliklər
Quraqlıq	Mövsümi/müntəzəm olmayan	Günlər-illər	Günlər-həftələr
Kənd təsərrüfatı bitkilərinin xəstəlikləri	Mövsümi/müntəzəm olmayan	Həftələr-aylar	Günlər-aylar

TƏBİİ MÜHİT (Natural environment) – Ətraf mühitin tərkib hissəsi kimi mövcud Yerə və onun əhatəsinə daxil olan təbii cisimlərin, fiziki, kimyəvi və bioloji hadisə və proseslərin birliyi anlayışıdır.

TƏBİİ MÜHİTİN İDARƏ EDİLMƏSİ (Natural environment management) – ekoloji tarazlığın saxlanılması üçün minimal vəsaitlər, materiallar və enerjinin qoyulmasını tələb edən və ya özünü tənzimləmə qabiliyyətli təsərrüfat istehsalat xarakterli təbii komplekslərin yaradılması məqsədilə intensiv və ekstensiv istismar olunan ərazilərin birləşməsinin və ətraf mühiti yaradan komponentlərin miqdarlarının və qarşılıqlı əlaqələrinin insanlar tərəfindən tənzimlənməsi.

TƏBİİ SƏHRALAŞMA (Natural desertification) –yağıntıların cüzi miqdarda düşməsi şəraitində müasir isti iqlimin təsiri altında səhra və yarımsəhra ərazilərin quruması.

TƏBİİ SƏRVƏTLƏR (Natural resources) – cəmiyyətin material, elmi və mədəni tələbatlarını təmin etmək üçün ictimai istehsalatda istifadə olunan və ya istifadə oluna biləcək obyektlər, şəraitlər və proseslər.

TƏBİİ SƏRVƏTLƏRİN İNVENTARLAŞDIRILMASI (Natural resources inventory) – təbii sərvətlərin kəmiyyətinin və keyfiyyətinin və onların zaman üzrə dinamikasının hesaba alınması.

TƏBİİ SƏRVƏTLƏRİN TÜKƏNMƏSİ (Depletion of natural resources) – təbii sərvətlərin çıxarılması mümkün olan ehtiyatın və təbii sistemlərin əldə olunmasının təhlükəsiz normaları və ya təkli ilə insanların tələbatı arasındakı uyğunsuzluq.

TƏBİİ ÖRTÜK (Land cover) – Yer səthinin üst qatının biofiziki vəziyyəti. Yağıntı törədicilərin sürəti, səthi axınları, torpağın ilkin və potensial məhsuldarlığı və keyfiyyəti, bioloji müxtəlifliyin dəyişkənliyi, təbii örtüyün dəyişilməsinin tərkibinə daxildir.

TƏKRAR OTARILMA (Overgrazing) – heyvandarlıqda məkan intizamsızlığının nəticəsi, hədsiz otarılma.

TƏKRAR SOVURMAQ (Aeolian process) – qumlu səhralarda cərgələrarası çökəkliklərin artırılmasından və bunun hesabına qumlu cərgələrin materiallarının sovrulmasından ibarət əsas eol prosesi.

TƏLİMLƏR VƏ NÜMAYİŞ MƏQSƏDLƏRİ ÜÇÜN REGIONAL ŞƏBƏKƏ (Regional Network for Training and Demonstration purposes) – 1984-cü ildə UNEP İŞ-in 12-ci sessiyasının (12-10) qərarına uyğun olaraq təşkil olunmuşdur. Ona daxildir:

- səpələnən qumların möhkəmləndirilməsi üzrə şəbəkə - Şimali Afrika və Yaxın Şərqlə (EKZA);
- meşəsalma üzrə şəbəkə - Latın Amerikası (EKLA);
- Asiya və Sakit Okean regionlarında səhrələşməyə qarşı mübarizə üzrə təlim və tədqiqat mərkəzlərinin regional şəbəkəsi (ASOİSK/UNEP/UNESKO);
- Afrikanın arid və yarımarid regionlarında dayanıqlı həyat fəaliyyətinin araşdırılması və inkişafı üzrə qeyri-hökumət təşkilatları şəbəkəsi (EKA);
- SADKK Afrika regionunun su hövzələrinin idarə edilməsi üzrə şəbəkə (EKA);
- Çako, Argentinanın arid zonası şəbəkəsi (EKLA);
- Dendroenerji şəbəkəsi, Peru (EKLA).

TƏMTƏRAQLI SƏHRA (Caddilac Desert) – ABŞ-ın qərbində ABŞ Meliorasiya Bürosunun fəaliyyəti nəticəsində suvarma əsasında yaranmış səhraların simvolik adı. Onların mənimsənilməsinə həsr olunmuş kitab 1986-cı ildə ABŞ-da çıxmışdır. Müəllifi – Mark Reysner.

TƏRƏFLƏRİN KONFRANSI (Conference of the Parties) – səhrələşməyə qarşı mübarizə üzrə BMT Konvensiyasının ali orqanı. O, öz mandatı çərçivəsində səmərəli həyata keçməsinə yardım üçün lazım olan qərarları qəbul edir. Xüsusən o: müntəzəm olaraq, Konvensiyanın həyata keçməsinin şərhini aparır; məlumat mübadiləsini genişləndirir və yumşaldır; Konvensiyanın reallaşması üçün lazım olan köməkçi orqanları təsis edir; konsensus əsasında proseduraların qaydalarını və maliyyə qaydalarını razılaşdırır və qəbul edir; öz fəaliyyətinin proqramını və büdcəsini təsdiq edir; digər uyğun Konvensiyalarla əlaqələri genişləndirir və möhkəmləndirir; köməkçi orqanlarla ona təqdim edilmiş sənədlərə, məruzələlərə baxır və s.

Tərəflərin Konfransı Daimi Katibliyi təyin edir və onun fəaliyyətinin təmini üzrə ölçü götürür.

Səhrələşməyə qarşı mübarizə üzrə BMT Konvensiyasının 22-ci maddəsinə əsasən, Konfransın birinci sessiyası Kon-

vensiyanın qüvvəyə minməsi tarixindən bir il gec olmayaraq keçirilir. Növbəti ikinci, üçüncü və dördüncü sessiyalar hər ilbəl, sonrakılar isə iki ildən bir keçirilir.

TORPAĞI QORUYAN MEŞƏ ƏKİLİLƏRİ (Wind-Break-Belts) – torpaqları eroziyadan və digər əlverişsiz şəraitlərdən qorumaq funksiyalarını yerinə yetirən meşə qurşaqları və ya meşə bitkilərinin becərildiyi sahələr.

TORPAĞIN SU-DUZ REJİMİ (Water and salt regime of soil) – torpaqdakı rütubətin onun tərkibində həll olunmuş duzlarla birlikdə bitkilər tərəfindən zaman ərzində mənimsənilməsi, ifraz olunması və yerdəyişməsinin birgə baş vermə hadisəsidir.

TORPAĞIN TÜKƏNMƏSİ (Land Depletion) – təbii səbəblər üzündən torpaqda bitkilərin inkişafı üçün əlverişsiz proseslərin yaranması nəticəsində torpağın münbitliyinin dayanıqlı itkisi.

TORPAQDAN İSTİFADƏ (Land use) – torpağın biofiziki parametrlərindən istifadəsinin xarakteri və formaları.

TORPAQ QURAQLIĞI (Soil Drought) –suyun bitkilərə çatmasını ləngidən və ya tamamilə aradan qaldıran torpaq quruması.

TORPAQLARIN BƏRPASI (Rehabilitation of lands) – təbii fəlakət və ya insanların təsərrüfat fəaliyyəti nəticəsində pozulmuş torpaqların münbitliyinin bərpası; pozulmuş torpaqlardan təkrar istifadə (bax).

TORPAQLARIN DEQRADASIYASI (Land Degradation) – torpaqlardan istifadə nəticəsində bir və ya bir neçə proseslərin, yaxud insanların təsərrüfat fəaliyyəti və məskunlaşma strukturunun təsiri altında quraq, yarımquraq və quru humid rayonlarda dəmyə və suvarılma şəraitində əkinəlti,

yaxud otlaq altı eləcə də meşə və meşəli sahələrdə torpaqların bioloji və iqtisadi məhsuldarlığının azalması, ya da itirilməsidir ki, buraya aşağıdakılar daxildir: 1) torpaqların su və ya külək eroziyası, 2) torpaqların fiziki, kimyəvi və bioloji, eləcə də iqtisadi xassələrinin pisləşməsi, 3) təbii bitki örtüyünün uzun müddət itirilməsi;

Quru iqlim şəraitindəki bu torpaqlarda deqradasiya yaradan həmin üç əsas amillərə aşağıdakıları aid etmək olar: həddən çox otarma (34,5%), meşəsizləşmə (29,5%) və kənd təsərrüfatı işlərinin aparılmasında mövcud təcrübə (28,1%).

TORPAQLARIN DEQRADASIYASININ QLOBAL QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ (GLASOD) (Global Assessment of Soil Degradation, GLASOD) – BMTİP və Niderlandın Torpaqlar üzrə Beynəlxalq soraq və məlumat mərkəzi arasında əməkdaşlığın nəticəsi. GLASOD-un məlumatları əsasında 1:10 000 000 miqyasında torpaqların antropogen deqradasiyasının dünya xəritəsi tərtib olunmuşdur (1990-cı il), (bax, cədvəl 9).

Cədvəl 9

Antropogen eroziyaya uğramış torpaqların GLASOD qiymətləndirilməsi (Deichmann and Eklundh, 1991)

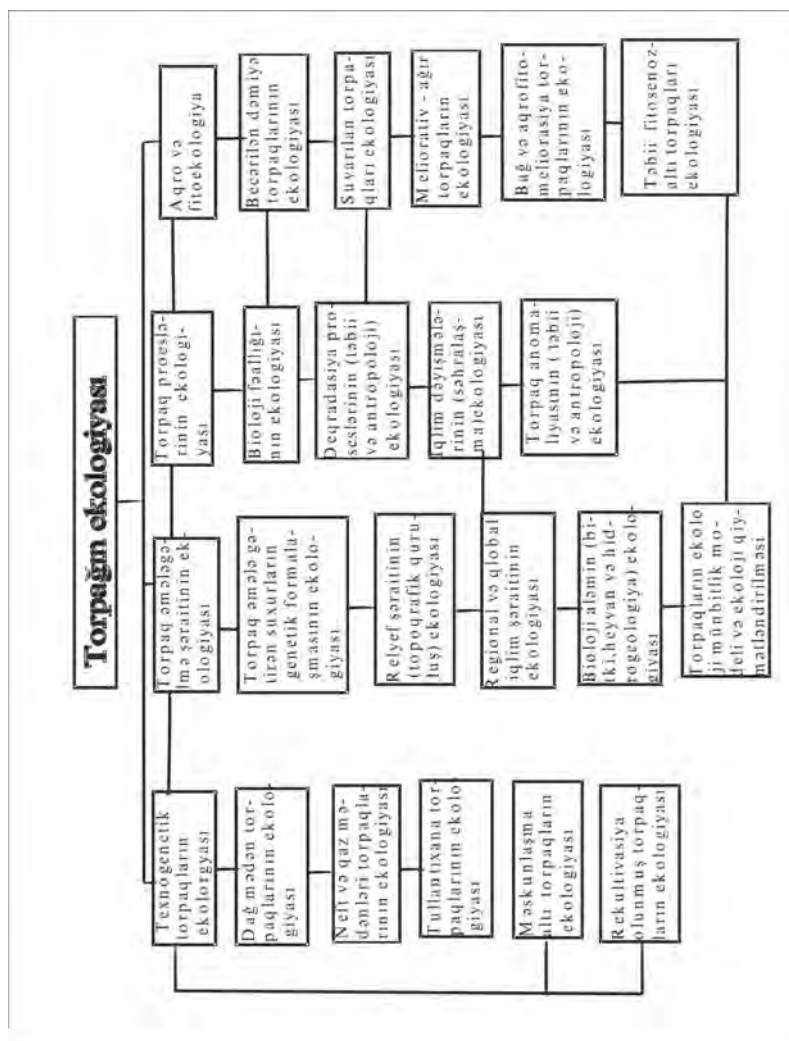
Qitə	Eroziyaya uğramış torpaqların sahəsi (qitələrin sahəsindən, %)	
	Su eroziyası	Külək eroziyası
Afrika	227,4 (7,7)	186,6 (6,3)
Asiya	439,6 (10,3)	222,1 (5,2)
Avstraliya	82,9 (9,4)	16,4 (1,9)
Avropa	114,5 (12,1)	42,2 (4,4)
Şimali Amerika	106,1 (4,8)	39,2 (1,8)
Cənubi Amerika	123,2 (7,0)	41,9 (2,4)

TORPAQLARIN DUZSUZLAŞDIRILMASI (Salinization control) – 1. torpaqlardan suda həll olan duzun kənarlaşdırılması üzrə təbii proses. Bu adətən iqlimin yumşalması və

ərazidə drenləşmənin güclənməsi ilə əlaqədardır; 2. Torpaqların meliorasiyası növü – torpaqların bitki kökləri yerləşən qatlarının kənd təsərrüfatı bitkiləri üçün səhərli olan ifrat duzdan təmizlənməsi. buna yuyulma və ya süni drenajın tikintisi ilə nail olunur. Torpaqların dövrü olaraq süni şəkildə duzsuzlaşdırılması arid zonanın bütün təbii zəif drenaj olunan suvarılan torpaqları üçün lazımdır.

TORPAĞIN EKOLOGİYASI (Ekology of lands) – torpaqların hər hansı məkanda müəyyən dövr ərzində tarixən inkişaf edib formalaşmasında və məqsədyönlü istifadəsi zamanı onlarda meydana gələn xassə və xüsusiyyətlərin yaranmasında iştirak edən təbii və antropoloji amillərin birgə qarşılıqlı vəhdətidir. Torpaq təbii tarixi cism olmaqla bitkilər üçün lazım olan qida maddələrinin akkumlyasiyasında, sintezində və onların bitkilərlə örtülməsində açıq funksiyalı çox mürəkkəb sistemdir. Ona görə də torpaqların ekologiyası çoxsahəli olub müxtəlif bölmələri əhatə edir. (şəkil 21).

TORPAQLARIN MELİORASİYASI (Soil Reclamation) – torpaqların münbitliyinin uzun müddətli artırılması məqsədi ilə onların əsaslı yaxşılaşdırılması. Fiziki-coğrafi şəraitdən asılı olaraq müxtəlif qrup və növ TM-sı tətbiq olunur. Hidrotexniki meliorasiya – suvarma və torpaqların qurudulması; kimyəvi – turş torpaqların əhəngləşdirilməsi, şorakətləşmiş torpaqların gipsləşdirilməsi; şorlaşmış torpaqların duzsuzlaşdırılması, qələvi torpaqların turşulaşdırılması, torpaqların fiziki vəziyyətinin meliorasiyası – daşların yığışdırılması, gilli torpaqların qumlaşdırılması, yüngül (qumlu, qumsal) və torflu torpaqların kolmataj yolu ilə gilləşdirilməsi və s.; bioloji meliorasiya – aqromezə meliorasiya (qumluqların, yamacları yuyulmuş qobuların və yarpaqların meşələşdirilməsi, qoruyucu meşə zolaqlarının salınması) eroziyaya, yuyulmalara və sovrulmaya məruz qalmış torpaqların çəmənləşdirilməsi (çimləndirilməsi).

Şəkil 21. Torpağın ekolojiyasının bölmələri (Q. Yaqubov, A. Xudaverdiyeva, 2007)

TORPAQLARIN REKULTİVASİYASI (Land recultivation) – insanların təsərrüfat fəaliyyətləri ilə əlaqədar münbit torpaq qatının çirkləndirilmiş və pozulmuş (bax) torpaqların bioloji məhsuldarlığının bərpa edilməsinə yönəldilən tədbirlər kompleksi.

TORPAQLARIN ŞORLAŞMASI (Soil Salinity) – qrunut və ya səth suları ilə torpaqlarda asan həll olunan duzların artıq dərəcədə toplanması ilə onların bitkilər üçün zəhərli təsir göstərmə miqdarından çox olması.

TORPAQLARIN YAXŞILAŞDIRILMASININ AQROMEŞƏ-OTARILMA SİSTEMİ (Agro-silvipastoralizm system) – mal-qaranın bəslənməsi və kənd təsərrüfatı bitkilərinin birgə becərilməsi ilə yanaşı çox illik ağac bitkilərinin əkilməsinə aid aqromeşəçiliyin xüsusi tipi.

TORPAQLARIN YAXŞILAŞDIRILMASININ AQROMEŞƏ SİSTEMİ (Agro-silviculture system) – kənd təsərrüfatı və çoxillik ağac bitkilərinin birgə uyğun şəkildə becərilməsinə aid aqromeşəçiliyin xüsusi tipi .

TORPAQLARIN YAXŞILAŞDIRILMASININ MEŞƏ-OTLAQ SİSTEMİ (Sivil-Pastoral System) – Otlaq mal-qaranın saxlanması ilə birlikdə çoxillik ağac bitkilərinin becərilməsi yolu ilə quraq torpaqların mənimsənilməsi sistemi.

TORPAQ ÜZRƏ BEYNƏLXALQ SORĞU VƏ MƏLUMAT MƏRKƏZİ (International Soil Reference and Information Centre (ISRIC)) – Beynəlxalq torpaq muzeyinin bazasında yaradılmışdır (1966). Mərkəz dünya torpaqlarının təsnifatı, xəritələşməsi və standartlaşması məsələləri üzrə məlumatların yığılmasını, hazırlanmasını və mübadiləsini həyata keçirir.

İllik məruzələri, texniki məqalələri, torpaq monoqrafiyalarını buraxır.

Yerləşdiyi ərazi: Vaqeninqen, Niderland.

TROPİK SƏHRALAR ZONASI (Tropical semidesert zone) – materikdaxili və qərbi okeyanı rayonlarının tropik qurşağın təbii zonaları. Ən böyük sahələri Afrikada (Böyük səhra, Namib), Asiyada (30⁰ ş.d.-dən cənuba Ərəbistan yarımadası) və Avstraliyada (Böyük Qumlu, Viktoriya səhrası); Ş. və C. Amerikada materikin qərb kənarları boyunca tutur. İsti (orta aylıq temperatur 35⁰-yə qədər), çox quru, kəskin kontinental iqlimli, demək olar ki, səth axınlarının tamamilə olmaması, hədsiz seyrək kserofit bitkiləri, skeletli torpaqları və kasıb heyvanat aləmi ilə səciyyələnilir. Qərb okeyanı səhralar üçün (Namib, Atakama və s.) – havanın yüksək nisbi nəmliyi, dumanlı, nisbətən aşağı temperaturu olmaları ilə səciyyələnilir.

TOZ TUFANI (Dust storm) – külək tərəfindən böyük miqdarda toz və ya qumun yerdəyişdirilməsi – səhra və bozqırlar üçün tipik hadisə. Toz havadan milyonlarla ton miqdarda tozlanma mənbəsindən çox uzaq sahələrə «yaya» bilirlər (bəzən minlərlə kilometr). toz tufanları ABŞ, Çin, Misir, Orta Asiya dövlətlərində daha tez-tez baş verir.

TOZ PİYALƏSİ (Dust Boöl) – “böyük quraqlıq”ın (1926-1933), Kanzas ştatının qərbi, Oklahoma, Nyu-Meksiko, və Koloradonun qərb hissəsi daxil olmaqla ABŞ-ın böyük düzənliyində hədsiz otarılma və şumlanmanın birləşməsi nəticəsində misilsiz təbii fəlakət və ya sürətlənmiş səhrələşmə nümunəsi. bu ad 15 aprel 1935-ci ildə “İvning star” qəzetində çıxmışdır. Bu vaxta qədər 500 km yol keçmiş toz tufanının tozu 3 km hündürlüyə qaldıraraq 1000 km məsafəni asanlıqla örtmüşdü. Bəzi tufanlar 450 kv km sahəni əhatə edirdilər, bununla belə, yalnız 11 may 1934-cü ilin tufanı 300 mln ton məhsuldar torpaq kütləsini havaya qaldırmışdı (təxminən Panama kanalının tikilməsi zamanı çıxarılmış torpağın ümumi çəkisi qədər). 5sm-dən 20 sm-ə qədər tozlu və ya lilli torpaq Atlantika sahilinə aparılmışdı. 36 mln ha əkinçilik üçün

tamamilə yararsız vəziyyətə düşmüş, 32 mln ha sahə isə çox ciddi zədələnmişdi.

TÜKƏNDİRİLƏN ƏKİNÇİLİK (Overcultivation) – ənənəvi dəmyə əkinçiliyin aparılmasında və torpaq mənimsənilməsinin tətbiqi metodlarında mövcud torpaq-iqlim şəraitlərinə uyğun olmayan dəyişikliklərin nəticəsi.

TÜRKMƏNİSTAN ELMLƏR AKADEMİYASININ SƏHRALAR İNSTİTUTU (Desert Institute of Turkmen Academy of Science) – 1962-ci ildə yaradılmışdır. Növbəti məsələlər üzrə araşdırmaları əlaqələndirir və yerinə yetirir: təkrar istehsalın səmərəli istifadəsinin elmi əsaslarının işlənilib hazırlanması, kompleks araşdırmalar və təbii rayonlaşdırmalar əsasında səhra ərazilərinin biosferinin mühafizəsi və yenidən yaradılması, səth, yeraltı şirin və duzlu səhra sularının yaranması, rejimi, balansı və yerləşməsinin qanunauyğunluğunun öyrənilməsi, onların təsərrüfat üçün istifadəsinin mənimsənilməsi; yer, su və iqlim sərvətlərinin səmərəli istifadəsi və öyrənilməsi; səhranın təbii sərvətlərinin inventarlaşmasının və təbii şəraitlərinin öyrənilməsi üçün məsafədən öyrənilmə metodlarının işlənilib hazırlanması; qumların və qumlu torpaqların təsərrüfat üçün mənimsənilməsinin elmi əsaslarının işlənilib hazırlanması; səhranın yem bazasının möhkəmləndirilməsi ekoloji əsasları və onun keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi; qum yığınlarına və onların müxtəlif xalq təsərrüfatı obyektlərinə sovrulmasına qarşı mübarizənin fitomeliorativ və texniki üsullarının işlənilib hazırlanması; səhranın bioloji məhsuldarlığını və onları təyin edən amillərin öyrənilməsi; səhra ərazilərinin mənimsənilməsinin müxtəlif üsullarının iqtisadi səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi; səhranın mənimsənilməsi və öyrənilməsi üzrə dünya təcrübələrinin təhlili və ümumiləşdirilməsi. İnstitutun üzərinə “Orta Asiya və Qazaxıstanın səhra ərazilərinin kompleks şəkildə öyrənilməsi və mənimsənilməsi” problemi üzrə araşdırmaların əlaqələndirilməsi qoyulmuşdur.

İnstitutun tərkibinə Repeteks beynəlxalq səhra qoruğu ilə birlikdə Repeteks qumlu-səhra stansiyası, Nebitdağ aqromeliyativ stansiyası və 7 stasionar nümunə məntəqəsi daxildir. İnstitutda “Səhraların mənimsənilməsi problemi” (bax) elmi-nəzəri jurnalı buraxılır. Səhra ərazilərinin öyrənilməsində əldə edilmiş nailiyyətlərə görə və həmçinin yüksək ixtisaslı elmi kadrların hazırlanmasına görə 1969-cu ildə instituta Qırmızı Əmək Bayrağı ordeni təltif edilmişdir. 1984-cü ildə səhrələşməyə qarşı mübarizədə nəzəri və təcrübə metodların işlənilib hazırlanmasına görə BMTİP-in Gümüş medalı ilə mükafatlandırılmışdır. 1987-ci ildə Səhra İnstitutunun üzərinə ASOİSK (bax) regionu üçün səhrələşməyə qarşı mübarizə problemləri üzrə araşdırmaların aparılması və kadrların hazırlanması üçün Milli mərkəzin funksiyaları qoyulmuşdur.

Yerləşdiyi ərazi: Aşqabad, Türkmənistan.

U

UNEP (UNEP) – bax, ƏTRAF MÜHİT ÜZRƏ BMT PROQRAMI.

UNEP-in ƏTRAF MÜHİT ÜZRƏ KATİBLİYİ (UNEP Secretariat) – UNEP İŞ-in onun rəhbərliyi altında işləyən icraedici orqanı. Katibliyin əsas funksiyası BMT sistemində ətraf mühitin qorunması üzrə əməkdaşlığın əlaqələndirilməsidir. Katibliyin üzərinə həmçinin İŞ-nin sessiyalarının texniki təminatı üzrə öhdəliklər funksiyası qoyulmuşdur. Katibliyə İcraedici direktor (bax) rəhbərlik edir.

UNEP-in İCRAEDİCİ DİREKTORU (UNEP Executive Director) – 2997 qətnaməsinə uyğun olaraq (BMT BA-nın XXVII sessiyası) UNEP-in ətraf mühit üzrə Katibliyinə rəhbərlik edir. Onun üzərinə aşağıdakı öhdəliklər qoyulmuşdur: BMT İŞ-ya daimi olaraq yardımın göstərilməsi, BMT

sistemi çərçivəsində ətraf mühit sahəsinə olan proqramlara onların həyata keçirilməsinə nəzarət və səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi məqsədilə İŞ rəhbərliyi altında əlaqələndirilmə. Ona İŞ rəhbərliyi altında ətraf mühit sahəsində proqramların işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi barəsində BMT-nin hökumətlərarası orqanlar sisteminə məsləhətlər vermək səlahiyyəti verilmişdir. İcraedici direktor səlahiyyətlərə uyğun olaraq və Ətraf mühitin İŞ fondunun (bax) rəhbərliyi altında idarə edir, İŞ və onun orqanları üçün vacib olan heyətə rəhbərlik edir, onun iclasları və onun orqanlarının həyata keçirilməsi üzrə bütün tədbirlər üçün məsuliyyət daşıyır. Xüsusilə, İŞ rəhbərliyi altında BMT sistemi çərçivəsində səhralaşmaya qarşı mübarizə proqramlarını əlaqələndirir, onların həyata keçməsinə nəzarət edir və onların səmərəliliyini qiymətləndirir; İŞ rəhbərliyi altında BMT sisteminin hökumətlərarası idarələri ilə səhralaşmaya qarşı mübarizə üzrə Fəaliyyətlər planının yerinə yetirilməsi üzrə məsləhətləşmələr aparır; bütün dünyanın uyğun elmi və digər peşəkar idarələri ilə səmərəli əməkdaşlığa zəmanət verir. Dördillik müddətə BMT BA-na BMT-nin Baş katibinin tövsiyəsi ilə seçilir və onun müavini olur.

UNEP-in birinci icraedici direktoru Moris Stronq, Kanada (1972-1976), sonra Mustafa Tolba, Misir (1977-1992) olub. 1992-ci ildən UNEP-ə Elizabet Doudsvel, Kanada başçılıq edir.

UNEP-in İDARƏEDİCİLƏR ŞURASI /UNEP İŞ/ (UNEP Covering Council) – üzərinə Ətraf mühit üzrə BMT Proqramlarının həyata keçirilməsi üçün məsuliyyət qoyulmuş ali hökumətlərarası orqan.

BMT BA tərəfindən 3 illik müddət üçün seçilmiş 58 üzv-ölkədən ibarətdir. 2997 qətnaməsi Şurada daimi üzvlüyün paylanmasını təyin edir: afrika ölkələri –16, asiya – 13, latın amerikası – 10, qərbi avropa və digər ölkələr – 13, şərq avropa ölkələri – 6 yer. Dövlətlər – BMT Təhlükəsizlik Şurasının daimi üzvləri İŞ-ya daimilik əsasında daxil olurlar. İŞ-nin əsas

funksiyaları və vəzifələri - ətraf mühit sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığa yardım və uyğun siyasət üzrə tövsiyələrin hazırlanması; siyasətə ümumi rəhbərlik və ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində BMT proqramlarının əlaqələndirilməsi: UNEP-in İcraedici direktorunun BMT sistemində ətraf mühit proqramlarının reallaşması üzrə məruzələrinə baxılması; dünya ekologiyasının vəziyyəti üzrə şərhlərin hazırlanması; inkişaf etməkdə olan ölkələrdə ətraf mühit sahəsində milli və beynəlxalq siyasətin təsirlərinin izlənməsi, BMT –nin ətraf mühit üzrə 2 illik fondunun ehtiyatlarının istifadəsi proqramlarına müntəzəm olaraq baxılması. İŞ BMT BA-na və BMT-nin İqtisadi və Sosial Şurasına (EKOSOS) öz fəaliyyəti haqqında müntəzəm olaraq məruzələr təqdim etməklə hesabat verməlidir.

UNEP-in SƏHRALAŞMAYA QARŞI MÜBARİZƏ ÜZRƏ BÖLMƏSİ (UNEP Desertification Branch) - səhralaşmaya qarşı mübarizə bölməsinin (bax) yeni adı (1980-ci ildən).

UNEP-in SƏHRALAŞMAYA QARŞI MÜBARİZƏ ÜZRƏ FƏALİYYƏTLƏR PLANININ MALİYYƏLƏŞMƏSİ ÜÇÜN XÜSUSİ HESABI (Special Account to Combat Desertification) – 1979-cu ildə səhralaşmaya qarşı mübarizə üzrə fəaliyyətlər planının tədbirlərinin maliyyələşməsi üçün könüllü ödəmələr üçün açılmışdır.

UNEP-in SƏHRALAŞMAYA QARŞI MÜBARİZƏ ÜZRƏ SEKTORU (UNEP Desertification Unit) – 1978-ci ildə UNEP İŞ-in qərarına və səhralaşmaya qarşı mübarizə üzrə Fəaliyyətlər planının 27-ci tövsiyəsinə uyğun olaraq, UNEP çərçivəsində səhralaşmaya qarşı mübarizə və arid və yarımarid ekosistemlərin öyrənilməsi sahəsində fəaliyyətlərin əlaqələndirilməsi məqsədilə yaradılmış UNEP-in bölməsi. S. vəzifələri - səhralaşmaya qarşı mübarizəyə aid olan proqram və fəaliyyətlərin qeydə alınması; uyğun layihə və proqramların

tərtib edilməsi üçün əsas kimi texniki-iqtisadi əsaslandırılmalara və ilkin araşdırmalara yardım; səhralaşmaya qarşı mübarizə üzrə layihə və proqramların maliyyələşməsinin təmini məqsədilə alternativ təkliflərin hazırlanması; səhralaşmaya qarşı mübarizə üzrə Fəaliyyətlər planının yerinə yetirilməsinə nəzarət; səhralaşma monitorinqinin nəticələrinin qeydiyyatı; “səhralaşmaya qarşı mübarizə üzrə bülleten”in hazırlanması və buraxılışı. Bundan əlavə, S.-un üzərinə səhralaşma üzrə Katibliyin, səhralaşmaya qarşı mübarizə üzrə Məsləhətləşmə qrupunun (bax) və səhralaşma problemləri üzrə İdarələrarası işçi qrupun (bax) funksiyaları qoyulmuşdur.

1980-cı ildə S. Səhralaşmaya qarşı mübarizə üzrə bölməyə, 1984-cü ildə isə İŞ-nın 12-ci sessiyasının qərarına uyğun olaraq - Səhralaşmaya qarşı mübarizə üzrə fəaliyyətlər proqramı mərkəzinə (bax) çevrilmişdir.

UNEPKOM (UNEP/COM) – bax, UNEP İŞLƏRİ ÜZRƏ SSRİ KOMİSSİYASI.

UNEP, SƏHRALAŞMA ÜZRƏ MƏLUMATLANDIRMA SİSTEMİ (UNEP Desertification Information System, DESIS) – UNEP İŞ-in 12/10 qətnaməsinə uyğun olaraq yaradılmışdır. Onun çərçivəsində quraq torpaqların inkişafı və səhralaşma proseslərinin bütün növ məlumatları toplanır, təsnif olunur və paylanır. Kompüter məlumatlar bazasına səhralaşmaya qarşı mübarizə və quraq torpaqların idarə olunması ilə əlaqəli təşkilatlar üzrə sorğu, səhralaşmaya qarşı mübarizə və quraq torpaqların idarə olunması ilə əlaqəli BMT layihələrinin xülasəsi, səhralaşmaya qarşı mübarizə üzrə BMT layihələri haqda məlumat və həmçinin ölkələr üzrə fayllar daxildir.

UNESKO (UNESCO) – bax, ELM, TƏHSİL VƏ MƏDƏNİYYƏT MƏSƏLƏLƏRİ ÜZRƏ BİRLƏŞMİŞ MİLLƏTLƏR TƏŞKİLATI.

UNİTERRA (UNİTERRA) – UNEP və təbiəti mühafizə ilə məşğul olan digər beynəlxalq təşkilatların cari fəaliyyətləri

haqda dünya ictimaiyyətinin məlumatlandırılması üçün “Yer yalnız bir dənədir” bülleteni. 1975-ci ildən buraxılır.

Ü

ÜMUMDÜNYA ƏTRAF MÜHİTİN MÜHAFİZƏSİ GÜNÜ (World Environment Day) – hər il 5 iyunda qeyd olunur. Bu tarixdə Stokholmda BMT-nin insanları əhatə edən mühit üzrə Konfrans açılmışdır. Ətraf mühitin mühafizəsinə ictimaiyyətin diqqətinin cəlb olunması məqsədilə bu günün Ümumdünya ətraf mühitin mühafizəsi günü kimi qeyd olunması tövsiyə edilmişdir

“ÜMUMDÜNYA KEŞİYİ”, “ÜMUMDÜNYA MÜDAFİ-ƏSİ” İNSTİTUTU (Word Watch Institute) - əsası 1974-cü ildə qoyulmuş müstəqil qeyri-ticarət araşdırma təşkilatı. Planetin ətraf mühitinin vəziyyəti və cəmiyyətin inkişafını “izləyir”. Vəzifəsi nəticələr barədə dünyanın siyasi liderlərini, işgüzar dairələrini, ayrı-ayrı şəxsləri, qərar qəbul edənləri və geniş ictimaiyyəti xəbərdar etməkdir. İnstitutun fəaliyyəti xüsusi müəssisələr, BMT sistemi təşkilatları və hökumət agentlikləri ilə maliyyələşir.

İnstitut “Dünyanın vəsiyyəti” (“State of the World”) illik jurnallarını, əsas global problemlər üzrə kitabçalar silsiləsini, “World Watch” jurnalını, monoqrafiyaları buraxır. İllik və texniki məruzələri nəşr edir.

Yerləşdiyi ərazi: Kuetta, Pakistan.

ÜMUMDÜNYA TƏBİƏT FONDU (World Wildlife Fund, WWF) – beynəlxalq ictimai təşkilat. 1963-cü ildə yaradılmışdır. Nəslə kəsilməkdə olan heyvan və bitkilərin və onların yerlərinin qorunması üzrə konkret fəaliyyətlərə maddi yardım göstərir. əsasən inkişaf etməkdə olan ölkələrdə heyvanların mühafizəsi tədbirlərini təşkil edir (MSOP-dan olan ekspertlərin iştirakı ilə). Təbiətin mühafizəsi proqramlarını

genişləndirmək məqsədilə WWF “Qızıl medal” və “Qızıl mücrü ordeni”ni təsis etmişdir.

Baş qərargahı – Qland, İsveçrə.

ÜMUMDÜNYA TƏBİƏTİN MÜDAFİƏSİ XARTİYASI (The World Charter on Nature Defense) – 1982-ci ildə BMT BA-da qəbul edilmiş, bütün dövlətlərə planetimizi və onun sərvətlərini qorumaq məsuliyyətini qoyan beynəlxalq təbiəti mühafizə sənədi.

ÜMUMDÜNYA TORPAQ XARTİYASI (World Soil Charter) – ayrıca götürülmüş ölkə və qlobal miqyasda uyğun prinsiplər və rəhbər göstəricilərin tətbiq və ifadə edilməsi məqsədilə FAO-da işlənilib hazırlanmış və 1992-ci ildə qəbul edilmiş sənəd. Xartiyanın tam mətni 1983-cü ildə rus dilində “Поçвоведение” jurnalının 7-ci nömrəsində çap olunub.

V

VAHƏ (Oasis) – səhra və yarımsəhralarda səth və yeraltı sular hesabına yaranmaqla ağac, kol, həmçinin ot bitkiləri ilə məskunlaşan sahə. Hal-hazırda vahələrin formalaşması suvarma əkinçiliyinin inkişafı ilə əlaqədardır.

Y

YAXIN ƏRAZİLƏR (Affected Areas) – səhralaşmaya yaxın yerləşən, səhralaşma təhlükəsi altında olan quraq, yarımquraq və/və ya quru sub qumid ərazilər.

YANDIRMA (Burning treatment) – biçənəklərdə, otlaqlarda və s-də ot bitkilərinin məhsuldarlığını yüksəltmək məqsədilə qurumuş otların yandırılması təcrübəsi. Bitkilərdə və torpaqda üzvi maddələrin balansının pozulması nəticəsində tədricən onların deqradasiya olunmasına gətirib çıxarır.

YAPONİYANIN TOTTORİ UNİVERSİTETİNİN ARİD TORPAQLARIN TƏDQIQATI MƏRKƏZİ (Arid Research Center, Tottori University, Japan) - 1990-cı ildə keçmiş Tottori Universitetinin kənd təsərrüfatı fakültəsinin qum təpələrinin tədqiqatı İnstitutunun fəaliyyətini gücləndirmək və inkişaf etdirmək məqsədilə yaradılmışdır. Mərkəz arid torpaqlarının Bioloji məhsuldarlığın meşəsalma ilə artırılması, torpaqların qorunması və arid torpaqların elmi problemləri üzrə ixtisaslaşmış altı alt bölməli dörd tədqiqat bölməsinə malikdir.

Mərkəzin işində əsas yeri səhrələşmə problemi torpaqların məhsuldarlığının bərpası, quraqlığın nəticələri, eroziya, şorlaşma mexanizmləri və s. tutur.

Tədqiqat işlərindən başqa Mərkəz arid torpaqlar – quraqlıq və səhrələşmə üzrə yapon və xarici tələbələr arasından elmi kadrlar hazırlayır. Afrika, Asiya, Amerika ölkələrində bir sıra layihələr yerinə yetirir. Fəaliyyətlərinin nəticələri illik məruzələrdə dərc olunur.

Mərkəz sahəsi 115,5 ha olan Tottorinin qum təpələrinin sahilyanı ərazilərində yerləşmişdir.

YARIMARİD İQLİM (Semi-arid climate) – kənd təsərrüfatı bitkilərinin normal inkişafı üçün ayrı-ayrı illərdə kifayət qədər rütubətin çatışmadığı bozqır və meşə-bozqır bitkiliyi ilə səciyyələnən iqlim. Quraqlıq xarakterdir.

YARIMARİD İQLİM, YARIMQURAQ İQLİM (Semiarid climate) – ayrı-ayrı illərdə kənd təsərrüfatının normal inkişafı üçün kifayət qədər rütubət çatışmaması və tez-tez quraqlığın olması ilə səciyyələnən iqlim.

YARIMARİD TROPİKLƏRDƏ DƏNLİ BİTKİLƏRİN TƏDQIQI ÜZRƏ BEYNƏLXALQ İNSTİTUT (International Crops Research Institute for the Semi-arid Tropics) – kalış, darı, noxud, araxisin qida keyfiyyətinin, dənli bitkilərin məhsuldarlığının genetik potensiallarının yaxşılaşdırılması; mövsümi quraq və yarımərid tropiklərdə təbiət və insan

sərvətlərinin daha yaxşı istifadə edilməsi vasitəsilə kənd təsərrüfatı məhsullarının dayanıqlığının artırılması məqsədilə torpaqların becərilmə sisteminin mənimsənilməsi; yarımarid tropiklərdə kənd təsərrüfatının aparılmasında sosial iqtisadi və digər məhdudiyyətlərin təyini, texnoloji və təşkilatı dəyişikliklər vasitəsilə yumşaldılmış alternativ vasitələrin qiymətləndirilməsi; konfranslar, sponsorlar fəaliyyətinin yayılmasına səbəb olan beynəlxalq təlim proqramları rəhbərliklərinin kooperasiyası və dayaq olması hesabına milli və regional tədqiqat proqramlarına yardım üzrə ümumdünya mərkəzi. əsası 1972-ci ildə qoyulmuşdur. Ayrı-ayrı əsərləri buraxır.

Yerləşdiyi ərazi: Hayderabad, Hindistan.

YARIMARİD ZONA (Semiarid zone) – yarımarid iqlimli coğrafi zona.

YARIMARİD ZONALARIN ƏRZAQ BİTKİLƏRİNİN İNKİŞAFI VƏ TƏDQIQI ÜZRƏ BEYNƏLXALQ LAYİHƏ (International Semi-arid Research and Development Project (SAFGRAD)) – 1977-ci ildə yaradılmışdır. Layihə çərçivəsində 26 ölkənin yarımarid ərazilərində qarğıdalı, kalış, darı, çin viqonunun böyüməsinin şərtləri öyrənilir, torpaq, su sərvətlərinin idarə edilməsi şərtləri öyrənilir, ferma səviyyəsində təcrübi işlər aparılır.

Nəşrləri: 3 ayda bir dəfə buraxılan Bülleten, ayrı-ayrı nəşrlər.

Yerləşdiyi ərazi: Uaqaduqu, Burkina Faso.

YARIMSƏHRA (Semi-desert) – arid iqlim şəraitində yaranan bozqır və səhra landşaftların fraqmentlərlə uyğunlaşan, mürəkkəb bitki və torpaq örtüyü ilə səciyyələnən landşaft növü. Y.-ın bozqırlarında çimli dənli bitkilər, səhralarda – yovşan, şorangələr və digər növlər üstünlük təşkil edir. Bəzən daha az arid (səhralaşan bozqır)Y. çöl zonalarına, daha arid (səhralaşmış bozqır) səhra zonalarına aid edirlər.

Bəzi alimlər belə hesab edirlər ki, Y. mülayim, subtropik və tropik qurşaqlarda xüsusi zonalar əmələ gətirir.

YARIMSƏHRA ZONALARI (Semidesert zone) – yarımşəhra landşaftının üstünlük təşkil etdiyi coğrafi zonalar. Bax, subtropik yarımşəhra zonaları, mülayim qurşaqların yarımşəhra zonaları.

YAŞIL İNQILAB (Green revolution) – inkişaf etməkdə olan ölkələrdə kənd təsərrüfatı istehsalının intensivləşməsində texnoloji tərəqqi. Səmərəli tətbiqi yalnız gübrələrin, zəhərli kimyəvi preparatların, suvarmanın, iş qüvvəsinin ixtisaslaşma səviyyəsinin artması ilə mümkün olan kənd təsərrüfatı və əsasən də ərzaq (buğda və düyü) bitkilərinin hibrid sortlarının yaradılmasını daxil edir. 60-cı illərin ortalarında geniş yayılmış və bir sıra texniki və iqtisadi amillərin qarşılıqlı əlaqəsi ilə nəticələnmişdir. Bu amillər arasında birinci dərəcəli əhəmiyyət iki beynəlxalq iqtisadi-istehsal proseslərinə aiddir: inkişaf etmiş ölkələrdə kənd təsərrüfatında elmi texniki devriliş və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə kənd təsərrüfatının kənd təsərrüfatı elmi və texnologiyalarının nailiyyətlərinə həssas olan səviyyəyə çatmış texniki, iqtisadi və sosial inkişafı.

YAŞIL KƏMƏR (Green belt) – zolaq şəklində meşə bitkilərinin yaradılması, mövcud meşə massivlərinin qorunması, meşə salma, qumluqların möhkəmləndirilməsi, dəmyə və suvarma əkinçiliyi şəraitində kənd təsərrüfatı bitkilərinin becərilməsi, otarılmanın intensivliyinin tənzimlənməsi və otluqların əvəz olunması və s.-ni daxil edən tədbirlər məcmusu. Böyük səhranın cənuba doğru hərəkətinə qarşı qoruyucu tədbir kimi “Yaşıl kəmər”in yaradılması ideyası 1935-ci ildə ingilis meşəçisi Stebbinq tərəfindən irəli sürülmüşdür. YK yaradılması Şimali Afrika (Əlcəzair, Liviya, Mərakeş, Tunis) ölkələrində uğurla həyata keçirilir. BMT-nin səhralaşma problemləri üzrə Konfransında ilk növbədə Böyük səhranın şimal və cənub sərhədləri boyunca YK yaradılması üzrə iki layihəyə baxılmışdır.

“YAŞIL KİTAB” (Green book) – nadir və aztapılan landşaft haqqında məlumatları özündə saxlayan kitab. MSOP tərəfindən hazırlanır.

Y. BLAUSTAYN ADINA SƏHRALARIN ELMİ TƏDQIQAT İNSTİTUTU (The Jacob Blaustein Institute for Desert Research) – 1973-cü ildə yaradılmışdır. Hidrometeorologiya, helioenerjidən istifadə, memarlıq, sosial problemlər, iqtisadi ehtiyatlar, ekologiya, bitkilərin ekofiziologiyası, şorlaşmanın bitki və torpaqlara təsiri, regional planlaşdırma sahələrində araşdırmalar aparır. İnstitutun yerləşməsinə əsasən, Naqev səhrası mərkəzində əsas diqqət bitkiləri səhranın istisi ilə yanaşı, soyuğundan da qoruyan xüsusi oranjereyalarda kənd təsərrüfatı bitkilərinin becərilməsi; quraqlığa məruz qalmış regionlara zülalla zəngin yosunların becərilməsi üçün günəş enerjisi və şor suyun istifadəsi; yerli sel sularının istifadəsi bazasında qədim səhra kənd təsərrüfatı metodlarının bərpası; səhra şəraitlərində istixanalardan istifadə; müvəqqəti passiv və günəş qızmalarından (illik yanacaq xərcləri 12 dollar təşkil edir) istifadə etməklə, effektiv saman evlərinin tikilməsi; çirkab sularla suvarmanın ətraf mühitə təsiri; Cənubi Afrika səhralarında qoyunçuluğun introduksiyası. Ayrı-ayrı nəşrlər buraxır.

Yerləşdiyi ərazi: Sde Bokere, İsrail.

YENİDƏN SƏHRALAŞMA (Redesertification) – dağılmış yerlərdə məhsuldar ekosistemlərin bərpası. “Səhralaşma”-nın antonimi.

YER GÜNÜ (Earth Day) – BMT-nin Baş Katibinin tapşırığı ilə hər il 21 martda qeyd edilir.

“YERİN OXUNMASI” (Earthcan) - ətraf mühit və inkişaf üzrə Beynəlxalq institutun ətraf mühitin qorunması məsələləri ilə məşğul olan müstəqil məlumatlandırma agentliyi. O, hər il daha təhlükəli yerlərin həqiqi vəziyyətini təqdim etmək

məqsədlə ətraf mühitin vəziyyəti üzrə cari məlumatları və öz rəylərini təchiz edir. Məlumatlar bu problemlər üzrə geniş ictimai rəyin formalaşmasına imkan yaradır, yeni ekoloji dünya görüşünün yaranmasına və ətraf mühitin qorunmasına kömək edir. Agentliyin proqramlarından biri səhrələşmə problemidir. Onun çərçivəsində səhrələşməyə qarşı mübarizə üzrə BMT Konfransına (bax) bu problem üzrə xüsusi ətraflı məlumat yayılmışdır. 1982-ci ildə Agentlik “Səhrələşmə” kitabçasını buraxmışdır.

YER ŞURASI FONDU (The Earth Council Foundation) – 1992-ci ildə yaradılmış müstəqil beynəlxalq qeyri hökumət təşkilatı. Onun vəzifələrinə elmi kollektiv tərəfindən aparılan tədqiqatlar və həmçinin maraqlı tərəflərin şahidliyinə əsaslanan, ətraf mühitin böhran vəziyyətləri haqda məlumatların qiymətləndirilməsi, təhlili və s. nəşri daxildir. Şura özünü-tərbiyə prosesinə mümkün qədər çox insanın cəlb olunmasına səbəb olaraq ətraf mühit və inkişaf üzrə BMT Konfransının qərarları və ideyalarını inkişaf etdirmək üçün və həmçinin qərarların hazırlanması üzrə qlobal prosesdə tək hökumət deyil, həmçinin ictimai nəzarətçi rolunu yerinə yetirmək məqsədilə xüsusi biznes nümayəndələrinin də iştirak etmələri üçün yaradılmışdır.

Yerləşdiyi ərazi: San-Xose, Kosta-Rika.

Z

ZONAL FİZİKİ COĞRAFIYA LABORATORİYASI (Laboratoire de Geographic Physique Zonale) – 1973-cü ildə Reym Universiteti yanında yaradılmışdır. Əsas tədqiqat istiqamətləri: arid və yarımarid zonalarda humus dinamikası, səhrələşməyə qarşı mübarizə, arid ərazilərin xəritələşdirilməsi və oxunması. İşlər Sudan-saxel zonasında, Botsvanada, Misirdə və Çində aparılır. Ayrı-ayrı tirajlar dərc edir.

Yerləşdiyi ərazi: Reyms, Fransa.

İXTİSARLARIN GÖSTƏRİCİSİ

- ACC – ADMINISTRATIVE Committee on Coordination
Əlaqələndirmə üzrə İnzibati Komitə
- ACSAD – Arab Center for the Study of the Arid Zones and
Drylands Arid
Zonaların və Quraq Torpaqların öyrənilməsi üzrə
Ərəb Mərkəzi
- ADALCO – the African Deserts And Lands Committee
Səhralar və Quraq Torpaqlar üzrə Afrika
Komitəsi
- ADB – African Development Bank
Afrika İnkişaf Bankı
- AGFUND – Arab Gulf Programme for UN Development
Organization
BMT-nin İnkişaf sisteminin təşkili üçün Fars
Körfəzi ölkələrinin Fondu
- ALESCO – The Arab League Educational, Cultural and
Scientific Organization
Elm, təhsil və mədəniyyət məsələləri üzrə Ərəb
liqası təşkilatı
- AMU – Arab Magherb Union
Məqrib Ərəb Dövlətləri Birliyi
- AMCEN – African Ministeial Conference on the Environment
Ətraf mühit üzrə nazirliklər səviyyəsində Afrika
Konfransı
- ASAL – Arid and Semi-arid Lands
Arid və Yarımarid Torpaqlar

CAMRE – The Conference of Arab Ministries Responsible for Environment
Ərəb Dövlətlərinin Ətraf mühit üzrə nazirliklərinin Konfransı

CEP – Creeping Environmental Phenomena
Mərhələlərlə yığılmış Ekoloji Dəyişikliklər

CİLSS – Permanent Interstate Committee for Drought Control in the Sahel
Saxelidəki quraqlıqla mübarizə üzrə daimi Dövlətlərarası Komitə

COP – Conference of the Parties
Tərəflərin Konfransı

CSD – Commission on Sustainable Development
Dayanıqlı İnkişaf üzrə Komissiya

DC-PAC – Desertification Control Programme Activity Center, UNEP
Səhralaşmaya Qarşı Mübarizə üzrə proqram fəaliyyətləri mərkəzi

DEDC-PAC – Drylands Ecosystems and Desertification Control Programme Activity Centre
Quraq ekosistemlər və Səhralaşmaya Qarşı Mübarizə üzrə proqram fəaliyyətləri mərkəzi

DESCON – Consultative Group for Desertification Control, UNEP
Səhralaşmaya qarşı mübarizə üzrə UNEP-in məsləhət qrupu

DESCONAP – The Desertification Control Research and Training Network for Asia and the Pacific
Asiya və Sakit okean Ölkələrində səhralaşmaya qarşı mübarizə üzrə təlim-tədqiqat mərkəzlərinin regional şəbəkəsi

EC – European Community
Avropa Birliyi

ECA – UN Economic Commission for Africa
Afrika üçün İqtisadi Komissiya

ECLAC – UN Economic Commission for Latin America and the Caribbean
Latin Amerikasını və Karib Hövzəsi üçün İqtisadi Komissiya

ECOWAS – Economic Commission for West African States
Qərbi afrika dövlətləri üçün İqtisadi Komissiya

ESCAP – UN Economic and Social Commission for Asia and Pacific
Asiya və sakit Okean üçün İqtisadi Komissiya

ESWA – UN Economic and Social Commission for Western Asia
Qərbi asiya üçün İqtisadi Komissiya

FAO – UN Food and Agricultural Organization
BMT-nin ərzaq və kənd təsərrüfatı təşkilatı

GEF – Global Environmental Orga Facility
Qlobal Ekoloji Təşkilat

GAP – General Assessment of Progress
Həyata keçirmənin ümumi qiymətləndirilməsi

- GBPNA – Green Belt Project of North Africa
Şimali Afrikada “Yaşıl Kəmər” salınması
Layihəsi
- GEMS – Global Environment management System
Qlobal ətraf mühitin monitorinqi sistemi
- GLASOD – Global Assessment of Soil Degradation
Torpaq Deqradasiyanın ümumi qiymətləndirilməsi
- GRID – Global Resource Information Database
Sərvətlər haqqında qlobal verilənlər bazası
- IAEA – International Atomic Energy Agency
Atom enerjisi üzrə beynəlxalq təşkilat
- IAWGD – Inter-Agency Working Group on Desertification
Səhralaşma üzrə idarələrarası işçi qrupu
- ICASALS – International center for Arid and Semi-arid Land Studies
Arid və yarımarid torpaqların tədqiqatı üzrə idarələrarası işçi qrup
- ICRAF— International Centre for Research in Agro-Forestry
Beynəlxalq aqromeşəçilik tədqiqatı mərkəzi
- ICSU– International Council of Scientific Unions
Beynəlxalq elmi ittifaqlar şurası
- ICW – International Council of Woman
Beynəlxalq qadınlar şurası

- IFAD – International Foundation of Agricultural Development
Beynəlxalq kənd təsərrüfatının inkişafı fondu
- IGADD – Intergovernmental Authority on (against) Drought and Development
Səhralaşma və quraqlıq problemləri üzrə hökumətlərarası orqan
- IIED – International Institute for Environment and Development
Ətraf mühit və inkişaf üzrə beynəlxalq institut
- ILO – International Labor Organization
Beynəlxalq əmək təşkilatı
- INC or INCD – Intergovernmental Negotiating Committee; Intergovernmental Negotiating Committee for the Elaboration of a Convention to Combat Desertification
Səhralaşmaya qarşı mübarizə üzrə beynəlxalq konvensiyanın hazırlanması üçün danışıqların aparılması üzrə hökumətlərarası komitə
- IPAL – Intergraded Project on Arid Lands
Arid torpaqlar üzrə kompleks layihə
- NGO – Nongovernmental Organization
Qeyri hökumət təşkilatı
- NPACD – national Plan of Action to Combat Desertification
Səhralaşmaya qarşı mübarizə üzrə milli fəaliyyətlər planı

- OAU – Organization of African Unity
Afrika birlikləri təşkilatı
- OECD – Organization of Economic Cooperation and
development
İqtisadi əməkdaşlıq və inkişaf təşkilatı
- OSS – Sahara and Sahel Observatory Programme
Böyük səhra və Saxeliyə müşahidələr proqramı
- PACD – Plan of Action to Combat Desertification
Səhralaşmaya qarşı mübarizə üzrə fəaliyyətlər
planı
- SACEP – The South Asia Cooperative Environmental
Programme
Cənubi Afrikada ətraf mühit sahəsində
əməkdaşlıq üzrə proqram
- SADCC – Southern African Development Co-ordination
Conference
Afrikanın cənubunun inkişafının
əlaqələndirilməsi üzrə konfrans
- SCOPE – Scientific Committee on Problems of the
Environment
Ətraf mühit problemləri üzrə elmi komitə
- SWCLU – Soil and water Conservation and Land
Utilization, SADCC
Torpaq və su sərvətlərinin qorunması və
torpaqların istifadəsi
- UNCED – UN Conference on Environmental and
Development
Ətraf mühit və inkişaf üzrə BMT Konfransı

- UNCOD – UN Conference on Desertification
Səhralaşma problemləri üzrə BMT Konfransı
- UNDP – UN Development Programme
BMT İnkişaf proqramı
- UNDRO – Office of the UN Disaster Relief Coordinator
Təbii fəlakətlər halında köməliyin göstərilməsi
üzrə BMT Bürosu
- UNEP – UN Environment Programme
BMT-nin ətraf mühit proqramı
- UNEP/COM – Russian national Committee for UNEP
UNEP-lə əməkdaşlıq üzrə Rusiya milli
komitəsi
- UNIC – UN Information Centre
BMT-nin məlumatlandırma sistemi
- UNICEF – UN Children's Fund
BM-nin Uşaq fondu
- UN – United Nations
Birləşmiş Millətlər Təşkilatı
- UNPAAERD – UN Programme on Action for African
Economic Recovery and Development
Afrika üçün iqtisadiyyatın bərpası və
inkişafı üzrə BMT-nin fəaliyyətlər proqramı
- UNSO – UN Sudan-Sahelian Office
BMT-nin Sudan-Saxel bürosu

UNU – UN University
BMT Universiteti

WCED – World Commission on Environment and
Development
Ətraf mühit və inkişaf üzrə ümumdünya
komissiyası

WCMC – World Conservation Monitoring Centre
Ətraf mühitin qorunması üzrə global monitoring
mərkəzi

WFP – World Food Programme
Ümumdünya ərzaq proqramı

WHO – World Health Organization
Ümumdünya Səhiyyə əşkilatı

WMO - World Meteorological Organization
Ümumdünya meteoroloji təşkilat.

A

ADEKVAT TEXNOLOGİYA

(Adequate technology)5

**AFRİKANIN SƏHRALARI VƏ ARİD TORPAQLARI
KOMİTƏSİ (ASATK)**

(Arid and Desert Lands Committee, ADALCO) 5

AQROMEŞƏÇİLİK (Agroforestry) 5

AQROMEŞƏMELİORASIYA (Silvicultural reclamation) 5

AQROSƏHRA (Agrodesert)5

**ALTERNATİV ENERJİ MƏNBƏLƏRİ, ALTERNATİV
ENERJİ** (Alternative source of energy, Alternative energy)6

ALTERNATİV TEXNOLOGİYA

(Alternative Technology) 6

ANTROPOGEN AMİLLƏR (Anthropogenic factors)6

ANTROPOGEN GƏRGİNLİK (Anthropogenic pressure) 6

ANTROPOGEN HADİSƏ (Anthropogenic phenomenon) 6

ANTROPOGEN LANDŞAFT (Anthropogenic landscape) 6

ANTROPOGEN LANDŞAFT KOMPONENTLƏRİ

(Anthropogenic landscape components) 6

ANTROPOGEN MONİTORİNG

(Anthropogenic monitoring)6

ANTROPOGEN MÜHİT (Anthropogenic environment, human environment)6

ANTROPOGEN SƏHRA (Anthropogenic desert)6

ANTROPOGEN SƏHRALAŞMA
(Anthropogenic desertification)8

ANTROPOGEN SÜRƏTLƏNMİŞ EROZİYA
(Anthropogenic erosion, Accelerate erosion)8

ANTROPOGEN TƏSİR
(Anthropogenous impact, human impact)8

**ANTROPOGEN TORPAQ DEQRADASİYASININ
DÜNYA XƏRİTƏSİ** (World Map of Human Induced Soil
Degradation) 8

“ARİD EKOSİSTEMLƏR” (“Arid Ecosystems”)9

ARİDLİK ƏMSALI (Aridity coefficient) 9

ARİD ƏRAZİLƏR (Arid territories, areas)9

“ARİD ƏRAZİLƏRİN ARAŞDIRILMASI JURNALI”
(Journal of Arid Land Studies)9

“ARİD ƏRAZİLƏRİN ƏTRAF MÜHİTİ”
(Journal of Arid Environments)9

**ARİD HOMOİQLİMİN PAYLANMASI ÜZRƏ
DÜNYA XƏRİTƏSİ**
(Map of Distribution of Arid Homoclimates) 9

ARİD İQLİM (Arid climate)10

ARİDLİK (Aridity) 10

ARİDLİYİN İQLİM İNDEKSİ XƏRİTƏSİ
(Climate Aridity Index Map)10

ARİDLİK İNDEKSİ (Climate Aridity Index)10

**ARİDLİK VƏ QURAQLIQ EHTİMALLARININ
TƏCRÜBİ DÜNYA XƏRİTƏ-SXEMİ**
(Experimental World Scheme of Aridity and Drought
Probability) 11

ARİD MORFOSTRUKTUR
(Arid morphosculture, relief morphostructure)11

ARİD TORPAQLAR (Arid soils) 11

**ARİD TORPAQLARIN DÜNYA ÜZRƏ
PAYLANMASI XƏRİTƏSİ**
(Map of the World Distribution of Arid Regions) 11

“ARİD TORPAQLARIN MƏNİMSƏNİLMƏSİ”
(Arid Land Development Abstracts)12

**ARİD TORPAQLARIN MƏNİMSƏNİLMƏSİ VƏ
SƏHRALAŞMAYA QARŞI MÜBARİZƏ, 1975-1992.
FAO SƏNƏDLƏŞDİRMƏSİ**
(Arid Land Development and Desertification Control,
1975-1992. FAO Documentation)12

ARİD TORPAQLARIN ÖYRƏNİLMƏSİ MƏRKƏZİ
(Arid Land Research Center) 13

ARİD TORPAQLARIN ÖYRƏNİLMƏSİ PROQRAMI
(Arid Lands Programme) 13

**“ARİD TORPAQLARIN ÖYRƏNİLMƏSİ
ÜZRƏ BÜLLETEN”**
(“Arid Lands Newsletter”) 13

ARİD TORPAQLARIN ÖYRƏNİLMƏSİ ÜZRƏ BÜRO
(The Office of Arid Lands Studies, OALS) 13

**ARİD TORPAQLARIN ÖYRƏNİLMƏSİ ÜZRƏ
KOMPLEKS LAYİHƏ (İPAL)**
(Integrated Project on Arid Lands, IPAL) 14

**“ARİD TORPAQLARIN ÖYRƏNİLMƏSİ
VƏ BƏRPASI”**
(“Arid Soil: Research and Rehabilitation”) 14

**“ARİD TORPAQLARIN TƏDQIQATI
İNSTITUTLARI”, GÖSTƏRİCİ**
(Arid Lands Research Institution “A World Directory”)14

“ARİD TORPAQLARIN TƏDQIQATI VƏ BƏRPASI”
(Arid soil research and rehabilitation)15

**“ARİD VƏ EOL RELYEFİN FORMALAŞMASI
TERMINOLOGİYASI”**
(Terminology of arid and eolian relief formation)15

**ARİD VƏ YARIMARİD RAYONLARIN
TƏDQIQATI MƏRKƏZİ**
(Research Centre for Arid and Semiarid Areas) 15

**ARİD VƏ YARIMARİD TORPAQLARIN KƏND
TƏSƏRRÜFATI TƏDQIQATLARI MƏRKƏZİ**
(Center for Agricultural Research in Arid and
Semi-Arid Lands) 15

**ARİD VƏ YARIMARİD TORPAQLARIN
ÖYRƏNİLMƏSİ ÜZRƏ BEYNƏLXALQ
MƏRKƏZ – İCASALS** (International Centre for
Arid and Semi-arid Land Studies, ICASALS) 16

ARİD ZONA (Arid zone) 16

“ARİD ZONALAR” (“Zonas aridas”) 16

ARİD ZONALARIN ÖYRƏNİLMƏSİ MƏRKƏZİ
(Center for Arid Zone Studies) 16

**ARİD ZONALARIN ÖYRƏNİLMƏSİ ÜZRƏ
ARGENTİNA İNSTİTUTU**
(Instituto Argentino de Investigaciones de las Zonas
Aridas, IADIZA)16

ARİD ZONANIN TƏDQİQATI İNSTİTUTU
(Arid Zone Research Institute) 17

ARİD ZONANIN TƏTQİQATI İNSTİTUTU
(Institute des Regions Arides, IRA) 17

ARİD ZONALARIN TƏDQİQATLARI MƏRKƏZİ
(Centro de Investigaciones de Zonas Aridas, CIZA) 17

ARİD ZONALARIN TƏDQİQATLARI MƏRKƏZİ
(Centro de Investigaciones de Zonas Aridas, CIZA) 17

**ARİD ZONALAR VƏ QURAQ TORPAQLARIN
ÖYRƏNİLMƏSİ ÜZRƏ ƏRƏB MƏRKƏZİ (AKSAD)**
(The Arab Centre for the Studies of Arid Zones
and Dry Lands, ACSAD) 17

ARİZONA-SONOR SƏHRA MUZEYİ
(Arizona-Sonor Desert Museum) 18

**ASIYA VƏ SAKIT OKEAN ÖLKƏLƏRİNDƏ
SƏHRALAŞMAYA QARŞI MÜBARİZƏ ÜZRƏ TƏLİM
VƏ TƏDQIQAT MƏRKƏZLƏRİNİN REGIONAL
ŞƏBƏKƏSİ /DESKONAP/**

(Regional Network of Research and Training
Centres on Desertification Control in Asia and
the Pacific, DESCONAP) 18

**ASIYA VƏ SAKIT OKEAN ÜÇÜN İQTİSADI VƏ
SOSIAL KOMİSSİYA (ASOİSK)** (United Nations
Economic and Social Commission for Asia and
Pacific, ESCAP) 18

B

**BEYNƏLXALQ COĞRAFI BİRLİYİN QURAQ
TORPAQ SƏRVƏTLƏ - RİNİN İDARƏ OLUNMASI
ÜZRƏ İŞÇİ QRUPU**

(Working Group “Resource Management in Dry Lands”,
International Geographical Union)19

**BEYNƏLXALQ QEYRİ-HÖKUMƏT
TƏŞKİLATLARI/ BQHT**

(International Non-Governmental Organizations)19

**BEYNƏLXALQ “QLOBAL DƏYİŞİKLİK”
GEOSFER-BİOSFER PROQRAMI/BGBP**

(The International Geosphere-Biosphere Programme,
“Global Change”, IGBP)19

BEYNƏLXALQ LAYİHƏLƏR MƏRKƏZİ (BLM)

(The Centre for International Projects) 20

**BEYNƏLXALQ TƏBİƏTİ MÜHAFİZƏ
ƏMƏKDAŞLIĞI (BTƏ)**
(International Environment Co-operation) 21

**BEYNƏLXALQ TORPAQŞÜNASLAR
CƏMIYYƏTİNİN SƏHRALAŞMA ÜZRƏ
İŞÇİ QRUPU**
(Working Group “Desertification”, International Society
of Soil Science) 21

BƏDYER - BƏDLƏND (Badland) 21

BƏRPA OLUNMAYAN SƏRVƏTLƏR
(Non-renewable resources) 21

BƏRPA OLUNAN SƏRVƏTLƏR
(Renewable resources) 21

BİOSFER (Biosphere)21

BİOSFERİKA (Biospherica) 22

“BİOSFER II” LAYİHƏ (“Biosphere II” Project) 22

BİOSİD (Biocide) 22

BİTKİLƏRİN BƏRPASI (Revegetation) 22

BİTKİLƏRİN RÜTUBƏT TƏMİNATI (Plants moisture
availability)22

BİTKİ ÖRTÜYÜ (Vegetation cover)22

BİZİM PLANET (“Our Planet”)22

**BİRLƏŞMİŞ MILLƏTLƏRİN TƏHSİL,
ELM VƏ MƏDƏNİYYƏT MƏSƏLƏLƏRİ ÜZRƏ
TƏŞKİLATI (UNESKO)**

(United National Educational, Scientific and Cultral
Organization, UNESCO) 23

**BMT-nin AFRİKA ÜÇÜN İQTİSADI
KOMİSSİYASI (AİK)**

(United Nations Economic Commission for
Africa, ECA) 23

**BMT-nin DAYANIQLI İNKİŞAF
ÜZRƏ KOMİSSİYASI**

(UN Commission on Sustainable Development)23

**BMT-nin ƏLAQƏLƏNDİRMƏ ÜZRƏ
İNİZİBATI KOMİTƏSİ /ƏİK/**

(UN Adminstrative Committee on Co-ordination, ACC) 23

**BMT-nin ƏRZAQ VƏ KƏND TƏSƏRRÜFATI
TƏŞKİLATI /FAO/**

(Food and Agricultural Organization of the
United Nations, FAO)24

**BMT-nin ƏTRAF MÜHİT PROQRAMI
ÜZRƏ SSRİ KOMİSSİYASI**

(BMTİPKOM) (The USSR Commission for UNEP,
UNEPKOM) 24

**BMT-nin QƏRBİ ASİYA ÜÇÜN İQTİSADI
KOMİSSİYASI (QAİK)**

(United Nations Economic Commission for Western Asia,
ECWA)25

**BMT-nin LATİN AMERİKASI VƏ KARİB
REGIONLARI ÜÇÜN İQTİSADI
KOMİSSİYASI (LAKİK)**

(United Nations Economic
Commission for Latin America and the
Caribbean, ECLAC)25

C

**CİDDİ ŞƏKİLDƏ QURACLIQ VƏ YA
SƏHRALAŞMAYA MƏRUZ QALMIŞ ÖLKƏLƏRDƏ,
XÜSUSƏN AFRİKADA SƏHRALAŞMAYA
QARŞI MÜBARİZƏ; SƏHRALAŞMAYA
QARŞI MÜBARİZƏ ÜZRƏ BMT KONVENSIYASI**

(United Nations Convention to Combat Desertification in
those countries experiencing serious drought and/or
desertification, particularly in Africa)26

**CİDDİ ŞƏKİLDƏ QURACLIĞA VƏ/VƏ YA
SƏHRALAŞMAYA MƏRUZ QALAN ÖLKƏLƏRDƏ,
XÜSUSİLƏ DƏ AFRİKADA SƏHRALAŞMAYA
QARŞI MÜBARİZƏ KONVENSIYASININ
HAIRLANMASI ÜÇÜN DANIŞIQLARIN APARILMASI
ÜZRƏ HÖKUMƏTLƏRARASI KOMİTƏ**

(Intergovernmental Negotiating Committee for the
Elaboration of an International Convention to Combat
Desertification in those countries experiencing serious
drought and/or desertification, particularly in
Africa, INCD)26

Ç

ÇAY AXIMLARININ APARILMASI

(River flow transfer) 27

ÇƏMƏNLƏRİN YANDIRILMASI

(Vegetation burning) 27

ÇXR SƏHRA İNSTİTUTU

(Institute of Desert Research, IDRAS) 27

ÇINQILLI-QUMSALLI SƏHRALAŞMA

(Sand-gravel desertification) – Cənubu Çinin təpəli regionlarında su eroziyasının nəticəsi 27

ÇINQILLI SƏHRALAŞMA (Gravel desertification) 27

“ÇİNİN ARİD TORPAQLARININ TƏDQIQATI JURNALI”

(Chinese Journal of Arid Land Research)27

ÇİUAUA SƏHRA ARAŞDIRMALARİ İNSTİTUTU

(Chihuahuan Desert Research Institute) 28

D

DAŞLIQ SƏHRA (Stone desert)28

DAYANIQLI EKOLOJİ ZONALAR

(Sustainable ecological zones) 28

DAYANIQLI İNKİŞAF (Sustainable development)28

DAYANIQLI İNKİŞAF ÜZRƏ

SAHİBKARLAR ŞURASI

(Buisness Council for Sustainable Development) 29

DƏMYƏ (QURU) ƏKİNÇİLİK
(Dry farming, Rainfed agriculture) 29

DEFLYASIYA (Deflation)29

DEZERTİFİKASIYA (Desertifikation) 29

DEZERTİZASIYA (Desertization) 29

DUZ QABIQLARI (Salt crust) 30

DÜNYA SƏHRALAŞMASI XƏRİTƏSİ
(Desertification Map of the World) ..30

**“1972-1992-Cİ İLLƏRDƏ DÜNYADA ƏTRAF
MÜHİTİN VƏZİYYƏTİ. MÜHÜM
PROBLEMLƏRİN İKİ ONİLLİYİ”**
(The World Environment 1972-1992.
Two Decard of Challenge) 30

E

**EHTİYATLARIN QLOBAL MƏLUMAT
BAZASI (GRID)**
(Global Resources Information Database, GRİD)31

EKOFOBİYA (Ecophobia) 31

EKOİNKİŞAF (Ecodevelopment) 31

EKOLOGİYA (Ecology) 31

EKOLOJİ AUDİT (Ecological auditing) 31

EKOLOJİ FƏLAKƏTLƏR ZONASI
(Ecological Disaster Zones) 31

EKOLOJİ BÖHRAN (Ecological crisis) 32

EKOLOJİ BÖHRAN ZONALAR
(Critical ecological zones) 32

EKOLOJİ CİNAYƏT
(Natural environment infringement) 32

EKOLOJİ DÖVLƏT (Ecological State)32

EKOLOJİ EKSPERTİZA
(Environmental impact assessment) 32

EKOLOJİ FƏLAKƏT (Ecological Catastrophe)32

EKOLOJİ XARAKTERİSTİKA
(Ecological Characterization) 32

EKOLOJİ İMPERATİV (Ecological Imperative)33

EKOLOJİ QAÇQINLAR (Environmental refugees)34

EKOLOJİ MONİTORİNQ (Ecological monitoring)34

EKOLOJİ MÜHARİBƏ (Ecological war) 34

EKOLOJİ MÜNAQİŞƏ (Ecological conflict) 34

EKOLOJİ OPTİMALLAŞMA (Ecological Optimization) 34

EKOLOJİ PROBLEM (Ecological problem) 34

EKOLOJİ RİSK (Ecological hazard) 34

EKOLOJİ RİSK ZONASI (Ecological Risk Zones)35

EKOLOJİ “SAĞLAMLIQ” (Ecological health) 35

EKOLOJİ SƏHRA (Ecological Desert) 35

EKOLOJİ SƏHVLƏR (Ecological error) 35

EKOLOJİ TARAQLIQ (Ecological balance) 35

EKOLOJİ TƏHLÜKƏSİZLİK
(Environmental Security)35

EKOLOJİ TUTUM (Environmental Capacity)35

EKOLOJİ ZƏRƏR (Ecological Damage)35

EKOSİD (Ecocide) 35

EKOSİSTEM (Ecosystem) 36

EKOSİSTEMLƏRİN DAYANIQLILIĞI
(Sustainability of Ecosystems)36

EKOSİSTEMİN XARİCİ SƏRHƏDLƏRİ
(External boundaries of ecosystem)36

EKSTREMAL HADİSƏLƏR (Extreme event)36

ELM VƏ TEXNİKA KOMİTƏSİ
(Committee on Science and Technology)36

ENERGETİK ƏKİNÇİLİK (Energetic farming)36

ENVAYRONMENTOLOGİYA (Environmentology)36

EREMOLOGİYA (Eremology) 36

EROZİYA (Erosion) 36

“ERSKAN” (Earthcan) – bax,
“YERİN KÖÇÜRÜLMƏSİ” 37

EVAPOTRANSPIRASİYA (Evapotranspiration) 37

Ə

ƏRAZİNİN KSEROTİZASİYASI (Area xerotization)37

**ƏRAZİNİN TƏSƏRRÜFAT MƏNİMSƏNİLMƏSİ
DƏRƏCƏSİ (SƏVİYYƏSİ)** (Level of land economic
development)37

ƏTRAF MÜHİT (Environment) 37

ƏTRAF MÜHİT FONDU (Environmental Fund)37

ƏTRAF MÜHİT SƏRVƏTLƏRİ
(Environmental resources) 38

ƏTRAF MÜHİTƏ TƏSİRİN PROQNOZU
(Environmental impact forecast)38

ƏTRAF MÜHİTƏ NƏZARƏT
(Environmental Control) 38

**ƏTRAF MÜHİTƏ TƏSİRLƏRİN
QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ**
(Environmental impact assessment)38

ƏTRAF MÜHİTİN BÖHRAN VƏZİYYƏTİ
(Environment crisis) 38

ƏTRAF MÜHİTİN DAĞILMASI
(Degradation of Environment) 38

ƏTRAF MÜHİTİN DAYANIQLILIĞI
(Environmental stability) 38

ƏTRAF MÜHİTİN DEQRADASIYASI
(Environmental degradation) 38

ƏTRAF MÜHİTİN DETERİOZASIYASI
(Environment deterioration) 38

**ƏTRAF MÜHİTİN DƏYİŞDİRİLMƏSİNİN
YOL VERİLƏ BİLƏN HƏDLƏRİ**
(Tolerable limits of environmental changes)38

ƏTRAF MÜHİTİN DƏYİŞİLMƏSİ (GERİDÖNMƏZ)
(Environmental change (irreversible)) 39

**ƏTRAF MÜHİTİN QLOBAL MONİTORİNQİ
SİSTEMİ (ƏMQMS)**
(Global Environmental Monitoring System)39

ƏTRAF MÜHİTİN QORUNMASI
(Environmental protection)39

**ƏTRAF MÜHİTİN TƏDQIQININ
DİSTANSİYA METODU**
(Remote Sensing of Environment)39

ƏTRAF MÜHİTİN TUTUMU
(Environmental capacity)39

“ƏTRAF MÜHİTİN VƏZİYYƏTİ”

(The State of the Environment)39

**ƏTRAF MÜHİT PROBLEMLƏRİ ÜZRƏ
ELMİ ŞURA (ƏMPƏŞ)**

(Scientific Committee on Problems of the
Environment, Scope) 40

ƏTRAF MÜHİT ÜZRƏ BMT PROQRAMI /ƏMBMTP/

(United Nations Environment Programme, UNEP)40

**ƏTRAF MÜHİT ÜZRƏ ƏLAQƏLƏNDİRMƏ
ŞURASI (ƏMƏŞ)**

(Environment Coordinative Council, ECC)41

**ƏTRAF MÜHİT VƏ İNKİŞAF ÜZRƏ
BEYNƏLXALQ KOMİSSİYA/ƏMİBK/**

(International Commission on Environment
and Development)42

**ƏTRAF MÜHİT VƏ İNKİŞAF ÜZRƏ BMT
KONFERENSİYASI, (ƏMİK)**

(United Nations Conference on Environment and
Development (UNCED), “Earth Summit”)42

**ƏTRAF MÜHİT ÜZRƏ ÜMUMSİSTEMLİ
ORTAMÜDDƏTLİ PROQRAM /ƏÜOP/ (System-wide
Medium-term Environmental Programme)43**

“XXI ƏSRİN GÜNDƏLİYİ” (Agenda 21)45

F

**FAO-NUN SƏHRALAŞMANIN
XƏRİTƏLƏŞDİRİLMƏSİ VƏ
QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİNİN METODİKASI
(MÜVƏQQƏTİ)**

(FAO Provisional methodology for assesment and
marrinq of dessertisation) 46

G

GEOEKOLOGİYA (Geoecology) 47

GEOSİSTEM (Geosystem)47

GEOSİSTEMİN MONİTORİNQİ
(Geosystem monitoring) 47

H

HAMADA (Hamada)47

HEYVANLARIN TAPDALADIĞI ƏRAZI
(Livestock trampled area) 47

HƏDSİZ OTARILMA (Heavy grazing)47

HƏQIQİ SƏHRA (True desert) 47

HİSSƏ-HİSSƏ YIĞILAN EKOLOJİ DƏYİŞİKLİKLƏR
(Creeping Environmental Phenomena) 48

İ

İQTİSADI EKOLOGİYA (Economic ecology)48

İQTİSADI-EKOLOJİ BÖLGƏ
(Economic-ecological area) 48

İQTİSADI İNTEQRASIYA ÜZRƏ
REGIONAL TƏŞKİLAT
(Regional Economic Integration Organization) 48

İNFOTERRA (INFOTERRA)48

“İNSAN VƏ BİOSFER” PROQRAMI” (İBP)
(“Man and Biosphere”, MAB)49

İRAN SƏHRA TƏDQİQATI MƏRKƏZİ
(Iran Desert Research Centre)50

İRİQASIYA (Irrigation) – bax, suvarma50

İSTİ ARİD ZONALARIN SƏHRALAŞMA
VƏZİYYƏTİNİN XƏRİTƏSİ
(Status of Desertification in the Hot Arid Regions)50

İSTİLİK EFFEKTİ (Greenhouse Effect)50

K

KARVAN YOLLARI (Carvan ways)51

KƏND TƏSƏRRÜFATI VƏ SU TƏDQİQATLARI
DEPARTAMENTİ
(Department of Agriculture & Water Research)51

KİMYƏVİ SƏHRALAŞMA (Chemical desertification) 51

“KOMPLEKS İNKİŞAF YOLU İLƏ SƏHRALAŞMAYA QARŞI MÜBARİZƏ” LAYİHƏSİ

(Combat on desertification through integrated development) 51

KÖÇƏRİLİK (Nomadism)52

KÖÇÜRMƏ MALDARLIQ (Transhumanes) 52

KSEROFTİZASİYA (Xerophytization)52

M

MARGİNAL TORPAQLAR (Marginal lands)52

MARGİNAL ZONA (Marginal zone)52

MELİORASİYA

(Amelioration, Reclamation, Land Improvment, Irrigation and Drainage)52

MEŞƏ QORUYUCU BİTKİLƏRİ

(Protection forestry)53

MEŞƏLƏRİN BƏRPASI (Aforestation)53

MEŞƏLƏRİN BƏRPASI (Reforestation, forest regeneration, afforestation) 53

MEŞƏLƏRİN MELİORASİYASI (Protection forestry)53

MEŞƏSİZLƏŞMƏ (Deforestation)53

MƏHV EDİLMƏ (Desolation) 53

**MƏRKƏZİ ARİD ZONALARIN TƏDQIQATI
İNSTITUTU (KAZRİ)**

(Central Arid Zone Research Institute, CAZRI) 53

MİQRASIYA YOLLARI (Migration Pathes)55

MONİTORİNG (Monitoring)55

MONOKULTURA (Monoculture) 55

MÜLAYİM QURŞAQLARIN SƏHRA ZONALARI
(Desert zones of moderate belt) 55

**MÜLAYİM QURŞAQLARIN YARIMSƏHRA
ZONALARI**
(Semi-desert zones of moderate belt)55

MÜTLƏQ SƏHRA (True desert) 55

O

OAZİSOFİKSİYA (Oasefication)56

OTARILMA DÖVRÜ (Pasture rotation)56

OTLAQ (Pasture, Rangeland) 56

OTLAQ EHTİYATLARI (Pasture Resources)56

OTLAQLARIN DİQRESSİYASI (Pasture degradation)56

OTLAQLARIN TUTUMU (Grazing capacity)56

P

PASSAT SƏHRALARI (Trade-wind desert)57

POZULMUŞ TORPAQLAR (Derelict Land)57

Q

QAYIDAN SU, QAYIDAN AXIN
(Return Flow, Return Water)57

QIRMIZI XƏRİTƏLƏR (Red maps)57

“QIRMIZI KİTAB” (Red Data Book)57

QIRMIZI KİTABLAR (Red Books)58

“QLOBAL 500”
(“Global 500” Roll of Honour for
Environmental Achievement) 58

**“QLOBAL DƏYİŞİKLİKLƏRİN İNSANLAR
TƏRƏFİNDƏN ÖLÇÜLMƏSİ” PROQRAMI**
(Human Dimensions of Global Change) 58

QLOBAL EKOƏMƏKDAŞLIQ FONDU
(Global Ecological Facility, GEF)58

**QLOBAL EKOLOJİ FOND (QEF), QLOBAL
EKOƏMƏKDAŞLIQ FONDU**
(Global Ecological Facility, GEF)59

QLOBAL EKOLOJİ PROQNOZ
(Global Ecological Forecast)59

QLOBAL FƏALİYYƏTLƏR MƏRKƏZİ
(Centre for Global Action)59

QLOBAL İNFRASTRUKTUR FONDU (QİF)
(Qlobal İnfrastrutture fond)59
QLOBAL MONİTORİNG (Global Monitoring)60
QLOBAL PROBLEMLƏR (Global problems)60

QUM FİRTİNASI (Sand storm)60

QUMSLUQLARDA MEŞƏLƏRİN BƏRPASI
(Sand afforestation) 60

QUMSALYQLARIN BƏRKİDİLMƏSİ
(Sand fixation) 60

QUMSAL SƏHRALAR (Sand desert)60

QUMSAL SƏHRALAŞMA, QUM HÜCUMU
(Sand desertification, Sand encroachments)60

QUM TƏPƏLƏRİ (Dune)61

QURAQ DÖVR (Rainless period) 61

**QURAQ EKOSİSTEMLƏR VƏ SƏHRALAŞMAYA
QARŞI MÜBARİZƏ ÜZRƏ PROQRAM
FƏALİYYƏTLƏR MƏRKƏZİ DEDSK-PAK**
(Drylands Ecosystems and Desertification
Control Programme Activity Center, DEDC-PAC) 61

QURAQ İQLİM (Arid climate)61

QURAQLIĞA DAVAMLILIQ (Drought resistance) 61

QURAQLIĞIN NƏTİCƏLƏRİNİN YUMŞALDILMASI
(Mitigation the Effects of Drought)61

QURAQLIQ (Drought) 61

**QURAQ REGIONLARIN KƏND TƏSƏRRÜFATI
ARAŞDIRMALARI ÜZRƏ BEYNƏLXALQ MƏRKƏZ**
(International Centre for Agriculture Research in Dry
Areas, ICARDA) 62

QURAQ TORPAQLARIN DÜNYA XƏRİTƏSİ
(World Map of Aridity Zones)62

“QURAQ TORPAQLARIN XİLASI”
(“Saving the Dry-lands”)63

**QURAQ VƏ YARIMQURAQ OTLAQ YERLƏRİNİN
EKOLOJİ İDARƏSİ**
(Programme for Ecological Management of Arid and Semiarid
Rangelands, FAO EMASAR) 64

**QURAQ, YARIMQURAQ VƏ QURU
SUB-QUMİD ƏRAZİLƏR**
(Arid, Semiarid and Dry Sub-Humid areas)64

QURAQ ZONA (Arid zone)64

QURU ƏKİNÇİLİK (Dry farming)64

QURULUQ (Dryless) 64

QURULUQ İNDEKSİ
(Climate Aridity Index; Budyuko-Ratio)64

QURUNUN ARİDLƏŞDİRİLMƏSİ
(Aridization of land) 64

R

**RUSİYANIN BMT-nin ƏTRAF MÜHİT
PROQRAMLARINA YARDIM
ÜZRƏ KOMİTƏSİ, UNEPKOM**
(Russian National Committee for UNEP)65

RÜTUBƏTLİ SƏHRA İQLİMİ (Humid desert climate) 65

S

SAHİLBOYU SƏHRA (Costal desert)65

SAHİLYANI SƏHRA (Coastal desert)66

**SAXELİYƏ VƏ SAXARA
MÜŞAHİDƏLƏR PROQRAMI**
(Sahara and Sahel Observatory
Programme, OSS)66

SAXEL (Sahel)66

**SAXELDƏ YAŞIL KƏMƏRİN YARADILMASI
ÜZRƏ TRANSMİLLİ
LAYİHƏ** (Transnational Project on Sahel Green Belt)66

**SAXELİDƏKİ QURAQLIQLA MÜBARİZƏ
ÜZRƏ DAİMİ HÖKUMƏTLƏRARASI KOMİTƏ
(KİLSS)** (Permanemt Inter-State Committee on Drought
Control in Sahel, CILLS) 66

SAXELİ İNSTİTUTU (Institute du Sahel)67

SAXELİNİN DOSTLARI KLUBU (Sahel Club)67

SAXELİYA ÜZRƏ BMT BÜROSU (UNSO)
(United Nations Sudano-Sahelian Office, UNSO) 67

SƏHRA (Desert)68

SƏHRA QABIĞI (Desert crust)68

SƏHRALARIN COĞRAFIYASI (Desert geography) 68

SƏHRALARIN EKOLOJİ TƏDQİQATI SEKTORU
(Desert Ecological Research Unit)68

SƏHRALARIN GİPS QABIQLARI
(Desert gypsum crust) 68

SƏHRALARIN MƏNİMSƏNİLMƏSİ
(Desert Development) 68

**“SƏHRALARIN MƏNİMSƏNİLMƏSİ
PROBLEMLƏRİ”**
(“Problems of Desert Development”) 68

SƏHRALARIN ÖYRƏNİLMƏSİ İNSTİTUTU
(Center of Desert Studies)69

SƏHRALARIN ÖYRƏNİLMƏSİ LABORATORİYASI
(The Desert Laboratory)69

**SƏHRALARIN ÖYRƏNİLMƏSİ ÜZRƏ
BEYNƏLXALQ MƏRKƏZ**
(Bluestein International Centre for Desert Studies)69

SƏHRALARIN ÖYRƏNİLMƏSİ MƏRKƏZİ
(Centre for Desert Studies)69

SƏHRALARIN SAVANNALAŞMASI

(Desert “Savannization”) 70

SƏHRALARIN TƏDQIQATI İNSTİTUTU

(Desert Research Institute)70

SƏHRALARIN TƏDQIQATI İNSTİTUTU

(Desert Research Institute) 70

SƏHRALARIN TƏDQIQATI İNSTİTUTU

(Instituto de Investigacio de Zonas Desertias)70

SƏHRALARIN TƏDQIQI ÜZRƏ İŞÇI QRUPU

(Working Group on Desert Research)70

SƏHRALARIN VƏ YA ARİD ZONALARIN

ÖYRƏNİLMƏSİ ÜZRƏ ELMİ PROQRAM

(Desert and Arid Zones Sciences Programme) 71

SƏHRALAŞMA (Desertification)71

SƏHRALAŞMA GÖSTƏRİCİLƏRİ

(Desertification Indicators)73

SƏHRALAŞMA MEYLLƏRİ (Desertification Trend)76

SƏHRALAŞMANIN AEROKOSMİK MONİTORİNQİ

(Aerial and space monitoring of desertification)76

SƏHRALAŞMANIN ANTROPOGEN AMİLLƏRİ

(Anthropogenic factors of Desertification)76

SƏHRALAŞMANIN ARXA PLAN SƏVİYYƏSİ

(Desertification background level)76

SƏHRALAŞMANIN DÜNYA ATLASI
(World Atlas of Desertification)76

SƏHRALAŞMANIN MONİTORİNQİ
(Desertification monitoring) 76

SƏHRALAŞMA NÖVÜ (Desertification type)77

**SƏHRALAŞMA PROBLEMİ ÜZRƏ BMT
KONVENSIYASI (UNKOD)**
(United Nations Conference on Desertification)77

“SƏHRALAŞMA PROBLEMLƏRİ”
(Desertification Problems)78

**SƏHRALAŞMA PROBLEMLƏRİ ÜZRƏ
İDARƏLƏRARASI İŞÇİ QRUP**
(Inter-Agency Group on Desertification) 78

**SƏHRALAŞMA PROSESLƏRİNİN MONİTORİNQİNİN
TRANSMİLLİ LAYİHƏSİ VƏ BUNUNLA ƏLAQƏLİ
ASİYANIN CƏNUB-QƏRBİNDƏ
TƏBİİ SƏRVƏTLƏRİN VƏZİYYƏTİ**
(Transnational Project to Monitoring Desertification
Processes and related National Resources in
Arid and Semiarid Areas in South-West Asia) 79

**SƏHRALAŞMA PROSESLƏRİNİN MONİTORİNQİNİN
TRANSMİLLİ LAYİHƏSİ VƏ BUNUNLA ƏLAQƏLİ
CƏNUBİ AMERİKADA TƏBİİ SƏRVƏTLƏRİN
VƏZİYYƏTİ**
(Transnational Project to Monitoring Desertification
Processes and related National Resources in Arid and
Semiarid Areas in South America) 79

**SƏHRALAŞMA PROSESLƏRİNİN ÖYRƏNİLMƏSİ VƏ
XƏRİTƏLƏŞDİRİLMƏSİNİN METODİK ƏSASLARI**
(Guidelines for Research and Mapping of Desertification
process)79

SƏHRALAŞMA RİSKİ (Desertification hazard)79

SƏHRALAŞMA TƏHLÜKƏSİNİN DÜNYA XƏRİTƏSİ
(Map of Desertification Hazards)80

“SƏHRALAŞMA: ÜMUMİ ŞƏRH”
(Desertification: overview)80

SƏHRALAŞMA ÜZRƏ DÜNYA BIBLIOQRAFIYASI
(World Desertification Bibliography)80

**SƏHRALAŞMA VƏ QURAQLIĞA
QARŞI ÜMUMDÜNYA MÜBARİZƏ
GÜNÜ** (World Day to Combat Desertification
and Drought) 80

SƏHRALAŞMAYA QARŞI MÜBARİZƏ
(Combat on Desertification, Desertification control)81

**“SƏHRALAŞMAYA QARŞI MÜBARİZƏ ÜZRƏ
BMTİP BÜLLETENİ”**
(Desertification Control Bulletin, UNEP)81

**SƏHRALAŞMAYA QARŞI MÜBARİZƏ ÜZRƏ
FƏALİYYƏTLƏR PLANI**
(Plan of Action to Combat Desertification)81

**SƏHRALAŞMAYA QARŞI MÜBARİZƏ ÜZRƏ
FƏALİYYƏTLƏR PLANININ ÜMUMİ
QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ**

(Desertification General Assessment of Progress,
Desertification GAP)82

**SƏHRALAŞMAYA QARŞI MÜBARİZƏ ÜZRƏ
MƏSLƏHƏT QRUPU (DESKON)**

(Consultative Group for Desertification Control,
UNEP (DESCON) 83

**SƏHRALAŞMAYA QARŞI MÜBARİZƏ ÜZRƏ
MİLLİ FƏALİYYƏT PLANLARI, SMMFP**

(National Plan of Action to Combat Desertification)83

**SƏHRALAŞMAYA QARŞI MÜBARİZƏ ÜZRƏ
PROQRAM FƏALİYYƏTLƏRİ MƏRKƏZİ (DESPAK)**

(Desertification Control Programme Activity Center,
DC/PAC)84

SƏHRALAŞMAYA MƏRUZ QALMIŞ TORPAQLAR

(Desertification-prone lands)84

**“SƏHRALAŞMAYA VƏ QURAQLIĞA QARŞI
MÜBARİZƏ” 12-Cİ HİSSƏ. XXI ƏSRİN GÜNDƏLIYI**

(Chapter 12. “Combating Desertification and Drought”.
Agenda 21 Century) 84

SƏHRA MƏNİMSƏNİLMƏSİ MƏRKƏZ

(Desert Development Center) 84

**“SƏHRA MƏNİMSƏNİLMƏSİ VƏ TƏBİƏT
ŞƏRAİTLƏRİNİN TERMINLƏRİ LÜĞƏTİ”**

(Glossary of Terms on Desert Environment
and Land Reclamation)85

SƏHRANIN YAXINLAŞMASI

(Desert encroachment) 85

**SƏHRA TEXNOLOGİYASININ
HİNDİSTAN CƏMİYYƏTİ**
(Indian Society of Desert Technology)85

SƏHRA TƏDQIQI ÜZRƏ XOLİSTAN İNSTİTUTU
(Cholistan Institute of Desert Studies)85

**“SƏHRA VƏ QURAQ TORPAQLARIN
MƏNİMSƏNİLMƏSİ VƏ TEXNOLOGİYASINDA
UĞURLAR”**
(Advanced in Desert and Arid Land
Technology and Development) 86

SƏHRA ZONASI (Desert Zone)86

SƏNAYE SƏHRASI (Industrial Desert)86

**SİNYANIN BİOLOGİYA, TORPAQŞÜNASLIQ
VƏ SƏHRA TƏDQIQATI İNSTİTUTU**
(Xinjiang Institute of Biology, Pedology
and Desert Research)86

SOSIAL-EKOLOJİ XÜSUSİYYƏT
(Socio-Ecological Characterization)86

**SSRİ-NİN ARİD ƏRAZİLƏRİNİN ANTROPOGEN
SƏHRALAŞMA XƏRİTƏSİ**
(Anthropogenic desertification Map of Arid
territories in the USSR)86

**“SSRİ-NİN QURAQ REGIONLARI ƏRAZİLƏRİNDƏ
SƏHRALAŞMANIN QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ,
MONİTORİNQİ, XƏBƏRDARLIĞI VƏ ONA
QARŞI MÜBARİZƏ” PROQRAMI**
(Programma of Assessment, Monitoring, Prevention and
Combating of Desertification in the USSR Arid Regions)88

**“SSRİ SƏHRALARININ KOMPLEKS ŞƏKİLDƏ
ÖYRƏNİLMƏSİ VƏ MƏNİMSƏNİLMƏSİ”
ELMİ ŞURASI**

(Scientific Council Integrated Research and
Development in the USSR) 88

SU BALANSI (Water balance)88

SUBTROPİK SƏHRALARIN İQLİMİ
(Climate of subtropical desert) 89

SUBTROPİK SƏHRA ZONALARI
(Subtropical desert zone)89

SUBTROPİK YARIMSƏHRA ZONALARI
(Subtropical semidesert zones) 89

SUDAN İSTİFADƏ
(Water use, water utilization)89

**SUDAN-SAXEL REGIONUNDA HEYVANDARLIQ
VƏ OTLAQLARDAN İSTİFADƏNİN TƏŞKİLİ
ÜZRƏ TRANSMİLLİ LAYİHƏ /SOLAR/
(Transnational Project on Management of Livestock and
Rangelands to Combat Desertification in the
Sudano-Sahelian Regions, SOLAR) 89**

SUDAN-SAXEL QURAQLIĞI
(Sudano-Sahelian Drought) 90

SUDAN-SAXEL ZONASI (Sudano-Sahelian zone)90

SU EHTİYATLARI (Water resources)90

SU İSTEHLAKI (Water use, water utilization)90

SULARIN ŞORANLAŞMASI (Soil Salinity)91

SU TƏMİNATI (Watering)91

SUVARMA (Irrigation) 91

SUYUN ŞİRİNLƏŞDİRİLMƏSİ (Desalinization)91

SÜRƏTLƏNMİŞ EROZİYA (Accelerated erosion)91

Ş

**ŞİMALİ AFRİKADA YAŞIL KƏMƏRİN
YARADILMASI ÜZRƏ TRANSMİLLİ LAYİHƏ**
(Transnational Project on Green Belt in North Africa,
The Green Belt Project of North Africa, GBPNA)92

ŞORAN (Solonchak)92

T

TRANZİT ÇAYI (Transit river) 92

TAPDALANMA (Trampling) 93

TARLA QORUYUCU MEŞƏLƏRİN SALINMASI
(Agricultural afforestation) 93

TEXNOGEN SƏHRALAŞMA
(Technogenic desertification) 93

**TƏBİƏTDƏN İSTİFADƏNİN
OPTİMALLAŞDIRILMASI**
(Environment Optimization)93

TƏBİƏTDƏN SƏMƏRƏLİ İSTİFADƏ
(Sustainable nature use) 93

TƏBİƏTİN DƏYİŞDİRİLMƏSİ
(Transformation of nature) 93

TƏBİƏTİN QORUNMASI
(Conservation of nature)93

**TƏBİƏTİN MÜHAFİZƏSİ ÜZRƏ
ÜMUMDÜNYA STRATEGIYA GÜNÜ**
(World Conservation Strategy) 93

“TƏBİƏT VƏ SƏRVƏTLƏRİ” (“Nature & Resources”)94

**TƏBİƏT VƏ TƏBİƏT SƏRVƏTLƏRİNİN QORUNMASI
ÜZRƏ BEYNƏLXALQ BİRLİK – TQBB**
(International Union for Conservation
of Natural Resources) 94

TƏBİİ-ANTROPOGEN REJİM
(Natural Anthropogenic regime) 95

TƏBİİ-ANTROPOGEN ŞƏRAİT
(Natural Anthropogenic Conditions)95

TƏBİİ-ANTROPOGEN TARAZLIQ
(Natural Anthropogenic Balance) 95

TƏBİİ ÇİRKƏNMƏ (Natural Pollution)95

TƏBİİ EHTİYATLARIN BƏRPASI
(Restoration of natural resources, regeneration) 95

TƏBİİ EKOSİSTEMLƏRİN QORUNMASI
(Natural ecosystem control) 95

TƏBİİ FƏLAKƏT (Natural Hazard) 95

TƏBİİ MÜHİT (Natural environment) 97

TƏBİİ MÜHİTİN İDARƏ EDİLMƏSİ
(Natural environment management) 97

TƏBİİ SƏHRALAŞMA (Natural desertification) 97

TƏBİİ SƏRVƏTLƏR (Natural resources)97

TƏBİİ SƏRVƏTLƏRİN İNVENTARLAŞDIRILMASI
(Natural resources inventory) 97

TƏBİİ SƏRVƏTLƏRİN TÜKƏNMƏSİ
(Depletion of natural resources) 97

TƏBİİ ÖRTÜK (Land cover)97

TƏKRAR OTARILMA (Overgrazing) 97

TƏKRAR SOVURMAQ (Aeolian process)97

**TƏLİMLƏR VƏ NÜMAYİŞ MƏQSƏDLƏRİ
ÜÇÜN REGIONAL ŞƏBƏKƏ**
(Regional Network for Training and
Demonstration purposes) 97

TƏMTƏRAQLI SƏHRA (Caddilac Desert)98

TƏRƏFLƏRİN KONFRANSI
(Conference of the Parties) 98

TORPAĞI QORUYAN MEŞƏ ƏKİLİLƏRİ
(Wind-Break-Belts)98

TORPAĞIN SU-DUZ REJİMİ
(Water and salt regime of soil) 98

TORPAĞIN TÜKƏNMƏSİ (Land Depletion)99

TORPAQDAN İSTİFADƏ (Land use)99

TORPAQ QURAQLIĞI (Soil Drought)99

TORPAQLARIN BƏRPASI (Rehabilitation of lands)99

TORPAQLARIN DEQRADASİYASI
(Land Degradation) 99

TORPAQLARIN DEQRADASİYASININ QLOBAL QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ (GLASOD)
(Global Assessment of Soil Degradation, GLASOD)99

TORPAQLARIN DUZSUZLAŞDIRILMASI
(Salinization control)100

TORPAQLARIN EKOLOGİYASI
(Ekology of lands)100

TORPAQLARIN MELİORASİYASI
(Soil Reclamation) 100

TORPAQLARIN REKULTİVASİYASI
(Land recultivation) 102

TORPAQLARIN ŞORLAŞMASI
(Soil solinity) 102

**TORPAQLARIN YAXŞILAŞDIRILMASININ
AQROMEŞƏ-OTARILMA SİSTEMİ**
(Agro-silvipastoralizm system)102

**TORPAQLARIN YAXŞILAŞDIRILMASININ
AQROMEŞƏ SİSTEMİ**
(Agro-silviculture system) 102

**TORPAQLARIN YAXŞILAŞDIRILMASININ
MEŞƏ-OTLAQ SİSTEMİ**
(Sivil-Pastoral System)102

**TORPAQ ÜZRƏ BEYNƏLXALQ SORĞU VƏ
MƏLUMAT MƏRKƏZİ**
(International Soil Reference and Information
Centre (ISRIC) 102

TROPİK SƏHRALAR ZONASI
(Tropical semidesert zone) 102

TOZ TUFANI (Dust storm)103

TOZ PİYALƏSİ (Dust Boül) 103

TÜKƏNDİRƏN ƏKİNÇİLİK (Overcultivation)103

**TÜRKMƏNİSTAN ELMLƏR
AKADEMİYASININ SƏHRALAR
İNSTITUTU** (Desert Institute of Turkmen
Academy of Science) 103

U

**UNEP (UNEP) – bax, ƏTRAF MÜHİT ÜZRƏ
BMT PROQRAMI**104

UNEP-İN ƏTRAF MÜHİT ÜZRƏ KATİBLİYİ
(UNEP Secretariat) 104

UNEP-İN İCRAEDİCİ DİREKTORU
(UNEP Executive Director) 104

**UNEP-İN İDARƏEDİCİLƏR ŞURASI /UNEP İŞ/
(UNEP Covering Council)**105

**UNEP-İN SƏHRALAŞMAYA QARŞI
MÜBARİZƏ ÜZRƏ BÖLMƏSİ**
(UNEP Desertification Branch) 105

**UNEP-İN SƏHRALAŞMAYA QARŞI
MÜBARİZƏ ÜZRƏ FƏALİYYƏTLƏR PLANININ
MALİYYƏLƏŞMƏSİ ÜÇÜN XÜSUSİ HESABI**
(Special Account to Combat Desertification)105

**UNEP-İN SƏHRALAŞMAYA QARŞI
MÜBARİZƏ ÜZRƏ SEKTORU**
(UNEP Desertification Unit) 106

UNEPKOM (UNEPKOM)106

**UNEP, SƏHRALAŞMA ÜZRƏ
MƏLUMATLANDIRMA SİSTEMİ**
(UNEP Desertification Information System, DESIS) 106

UNESKO (UNESCO)106

UNİTERRA (UNİTERRA)106

Ü

**ÜMUMDÜNYA ƏTRAF MÜHİTİN
MÜHAFİZƏSİ GÜNÜ**
(World Environment Day)107

**“ÜMUMDÜNYA KEŞİYİ”, “ÜMUMDÜNYA
MÜDAFİƏSİ” İNSTİTUTU**
(Word Watch Institute) 107

ÜMUMDÜNYA TƏBİƏT FONDU
(World Wildlife Fund, WWF) 107

ÜMUMDÜNYA TƏBİƏTİN MÜDAFİƏSİ XARTİYASI
(The World Charter on Nature Defense) 107

ÜMUMDÜNYA TORPAQ XARTİYASI
(World Soil Charter)107

V

VAHƏ (Oasis) 108

Y

YAXIN ƏRAZİLƏR (Affected Areas) 108

YANDIRMA (Burning treatment)108

**YAPONİYANIN TOTTORİ UNİVERSİTETİNİN
ARİD TORPAQLARIN
TƏDQIQATI MƏRKƏZİ**
(Arid Research Center, Tottori University, Japan) 108

YARIMARİD İQLİM
(Semi-arid climate)109

YARIMARİD İQLİM, YARIMQURAQ İQLİM
(Semiarid climate) 109

YARIMARİD TROPİKLƏRDƏ DƏNLI BİTKİLƏRİN

TƏDQIQI ÜZRƏ BEYNƏLXALQ İNSTİTUT
(International Crops Research Institute for the
Semi-arid Tropics) 109

YARIMARİD ZONA (Semiarid zone)109

**YARIMARİD ZONALARIN ƏRZAQ
BİTKİLƏRİNİN İNKİŞAFI VƏ
TƏDQIQI ÜZRƏ BEYNƏLXALQ LAYİHƏ**
(International Semi-arid Research and Development
Project (SAFGRAD) 109

YARIMSƏHRA (Semi-desert)109

YARIMSƏHRA ZONALARI (Semidesert zone)110

YAŞIL İNQİLAB (Green revolution)110

YAŞIL KƏMƏR (Green belt)110

“YAŞIL KİTAB” (Green book)110

**Y. BLAUSTAYN ADINA SƏHRALARIN ELMİ
TƏDQIQAT İNSTİTUTU**
(The Jacob Blaustein Institute for Desert Research)110

YENİDƏN SƏHRALAŞMA (Redesertification)111

YER GÜNÜ (Earth Day)111

“YERİN OXUNMASI” (Earthcan)111

YER ŞURASI FONDU (The Earth Council Foundation)111

Z

ZONAL FİZİKİ COĞRAFİYA LABORATORİYASI
(Laboratoire de Geographic Phisique Zonale)111

İXTİSARLARIN GÖSTƏRİCİSİ

- ACC – ADMINISTRATIVE Committee on Coordination
Əlaqələndirmə üzrə İnzibati Komitə
- ACSAD – Arab Center for the Study of the Arid Zones and Drylands
Arid Zonaların və Quraq Torpaqların öyrənilməsi üzrə Ərəb Mərkəzi
- ADALCO – the African Deserts And Lands Committee
Səhrələr və Quraq Torpaqlar üzrə Afrika Komitəsi
- ADB – African Development Bank
Afrika İnkişaf Bankı
- AGFUND – Arab Gulf Programme for UN Development Organization
BMT-nin İnkişaf sisteminin təşkili üçün Fars Körfəzi ölkələrinin Fondu
- ALESCO – The Arab League Educational, Cultural and Scientific Organization
Elm, təhsil və mədəniyyət məsələləri üzrə Ərəb liqası təşkilatı
- AMU – Arab Magherb Union
Məqrib Ərəb Dövlətləri Birliyi
- AMCEN – African Ministerial Conference on the Environment
Ətraf mühit üzrə nazirliklər səviyyəsində Afrika Konferensiyası
- ASAL – Arid and Semi-arid Lands
Arid və Yarımarid Torpaqlar

CAMRE – The Conference of Arab Ministries Responsible for Environment
Ərəb Dövlətlərinin Ətraf mühit üzrə nazirliklərinin Konfransı

CEP – Creeping Environmental Phenomena
Mərhələlərlə yığılmış Ekoloji Dəyişikliklər

CİLSS – Permanent Interstate Committee for Drought Control in the Sahel
Saxelidəki quraqlıqla mübarizə üzrə daimi Dövlətlərarası Komitə

COP – Conference of the Parties
Tərəflərin Konfransı

CSD – Commission on Sustainable Development
Dayanıqlı İnkişaf üzrə Komissiya

DC-PAC – Desertification Control Programme Activity Center, UNEP
Səhrələşməyə Qarşı Mübarizə üzrə proqram fəaliyyətləri mərkəzi

DEDC-PAC – Drylands Ecosystems and Desertification Control Programme Activity Centre
Quraq ekosistemlər və Səhrələşməyə Qarşı Mübarizə üzrə proqram fəaliyyətləri mərkəzi

DESCON – Consultative Group for Desertification Control, UNEP
Səhrələşməyə qarşı mübarizə üzrə UNEP-in məsləhət qrupu

DESCONAP – The Desertification Control Research and Training Network for Asia and the Pacific
Asiya və Sakit okean Ölkələrində səhralaşmaya qarşı mübarizə üzrə təlim-tədqiqat mərkəzlərinin regional şəbəkəsi

EC – European Community
Avropa Birliyi

ECA – UN Economic Commission for Africa
Afrika üçün İqtisadi Komissiya

ECLAC – UN Economic Commission for Latin America and the Caribbean
Latin Amerikasını və Karib Hövzəsi üçün İqtisadi Komissiya

ECOWAS – Economic Commission for West African States
Qərbi afrika dövlətləri üçün İqtisadi Komissiya

ESCAP – UN Economic and Social Commission for Asia and Pacific
Asiya və sakit Okean üçün İqtisadi Komissiya

ESWA – UN Economic and Social Commission for Western Asia
Qərbi asiya üçün İqtisadi Komissiya

FAO – UN Food and Agricultural Organization
BMT-nin ərzaq və kənd təsərrüfatı təşkilatı

GEF – Global Environmental Orga Facility
Qlobal Ekoloji Təşkilat

GAP – General Assessment of Progress
Həyata keçirmənin ümumi qiymətləndirilməsi

- GBPNA – Green Belt Project of North Africa
Şimali Afrikada “Yaşıl Kəmər” salınması
Layihəsi
- GEMS – Global Environment management System
Qlobal ətraf mühitin monitorinqi sistemi
- GLASOD – Global Assessment of Soil Degradation
Torpaq Deqradasiyanın ümumi qiymətləndirilməsi
- GRID – Global Resource Information Database
Sərvətlər haqqında qlobal verilənlər bazası
- IAEA – International Atomic Energy Agency
Atom enerjisi üzrə beynəlxalq təşkilat
- IAWGD – Inter-Agency Working Group on Desertification
Səhralaşma üzrə idarələrarası işçi qrupu
- ICASALS – International center for Arid and Semi-arid Land Studies
Arid və yarımarid torpaqların tədqiqatı üzrə idarələrarası işçi qrupu
- ICRAF— International Centre for Research in Agro-Forestry
Beynəlxalq aqroməşəçilik tədqiqatı mərkəzi
- ICSU– International Council of Scientific Unions
Beynəlxalq elmi ittifaqlar şurası
- ICW – International Council of Woman
Beynəlxalq qadınlar şurası
- IFAD – International Foundation of Agricultural Development
Beynəlxalq kənd təsərrüfatının inkişafı fondu

- IGADD – Intergovernmental Authority on (against) Drought and Development
Səhrələşmə və quraqlıq problemləri üzrə hökumətlərarası orqan
- IIED – International Institute for Environment and Development
Ətraf mühit və inkişaf üzrə beynəlxalq institut
- ILO – International Labor Organization
Beynəlxalq əmək təşkilatı
- INC or INCED – Intergovernmental Negotiating Committee; Intergovernmental Negotiating Committee for the Elaboration of a Convention to Combat Desertification
Səhrələşməyə qarşı mübarizə üzrə beynəlxalq konvensiyanın hazırlanması üçün danışıqların aparılması üzrə hökumətlərarası komitə
- IPAL – Intergraded Project on Arid Lands
Arid torpaqlar üzrə kompleks layihə
- NGO – Nongovernmental Organization
Qeyri hökumət təşkilatı
- NPACD – national Plan of Action to Combat Desertification
Səhrələşməyə qarşı mübarizə üzrə milli fəaliyyətlər planı
- OAU – Organization of African Unity
Afrika birlikləri təşkilatı
- OECD – Organization of Economic Cooperation and development
İqtisadi əməkdaşlıq və inkişaf təşkilatı

- OSS – Sahara and Sahel Observatory Programme
Saxara və Saxeliyə müşahidələr proqramı
- PACD – Plan of Action to Combat Desertification
Səhralaşmaya qarşı mübarizə üzrə fəaliyyətlər planı
- SACEP – The South Asia Cooperative Environmental Programme
Cənubi Afrikada ətraf mühit sahəsində əməkdaşlıq üzrə proqram
- SADCC – Southern African Development Co-ordination Conference
Afrikanın cənubunun inkişafının əlaqələndirilməsi üzrə konferensiya
- SCOPE – Scientific Committee on Problems of the Environment
ətraf mühit problemləri üzrə elmi komitə
- SWCLU – Soil and water Conservation and Land Utilization, SADCC
Torpaq və su sərvətlərinin qorunması və torpaqların istifadəsi
- UNCED – UN Conference on Environmental and Development
Ətraf mühit və inkişaf üzrə BMT Konferensiyası
- UNCOD – UN Conference on Desertification
Səhralaşma problemləri üzrə BMT Konferensiyası
- UNDP – UN Development Programme
BMT İnkişaf proqramı

- UNDRO – Office of the UN Disaster Relief Coordinator
Təbii fəlakətlər halında köməkləyin göstərilməsi
üzrə BMT Bürosu
- UNEP – UN Environment Programme
BMT-nin ətraf mühit proqramı
- UNEP/COM – Russian national Committee for UNEP
UNEP-lə əməkdaşlıq üzrə Rusiya milli komitəsi
- UNIC – UN Information Centre
BMT-nin məlumatlandırma sistemi
- UNICEF – UN Children’s Fund
BM-nin Uşaq fondu
- UN – United Nations
Birləşmiş Millətlər Təşkilatı
- UNPAAERD – UN Programme on Action for African
Economic Recovery and Development
Afrika üçün iqtisadiyyatın bərpası və inkişafı
üzrə BMT-nin fəaliyyətlər proqramı
- UNSO – UN Sudan-Sahelian Office
BMT-nin Sudan-Saxel bürosu
- UNU – UN University
BMT Universiteti
- WCED – World Commission on Environment and
Development
Ətraf mühit və inkişaf üzrə ümumdünya
komissiyası

WCMC – World Conservation Monitoring Centre
Ətraf mühitin qorunması üzrə qlobal monitoring
mərkəzi

WFP – World Food Programme
Ümumdünya ərzaq proqramı

WHO – World Health Organization
Ümumdünya Səhiyyə əşkilatı

WMO - World Meteorological Organization
Ümumdünya meteoroloji təşkilat.

İstifadə olunan ədəbiyyat
Lügət və ensiklopediyalar

1. Англо-русский словарь по охране окружающей среды. М., Русский язык, 1980.
2. *Быков Б. А.* Экологический словарь. Наука, Алма-Ата, 1983.
3. Географический энциклопедический словарь. Понятия и термины. Советская энциклопедия, 1988.
4. *Клубов С. В., Прозоров Л. Л.* Геоэкология: русско-английский понятийно-терминологический словарь. ВНИИ зарубежгеология. М., 1994.
5. Краткий внешне-экономический словарь-справочник. М., Международные отношения, 1988.
6. *Миркин Б. М., Розенберг Г. С., Наумова Л. Г.* Словарь понятий и терминов современной фитоценологии. М., Наука, 1989.
7. Многоязычный систематический глоссарий терминов по окружающей среде. Стокгольм, 1972.
8. Многоязычный словарь терминов охраны природы. Морж, Швецария, МСОП, 1976.
9. Охрана ландшафтов. Тольковый словарь. М., Прогресс, 1982.
10. *Реймерс Н. Ф., Яблоков А. В.* Словарь терминов и понятий, связанных с охраной живой природы. М., Наука, 1982.
11. *Реймерс Н. Ф.* Природопользование. Словарь-справочник. М., Мысль, 1990.
12. *Сайдаминов С. С.* Краткий словарь-справочник по инженерной экологии. Ташкент, «Укитувчи», 1993.
13. Словарь общегеографических терминов. Под ред. Л. Д. Стампа, т. 1 – 2. М., Прогресс, 1975.
14. Терминология по природным ресурсам земли. М., Наука, 1975.
15. *Тимофеев Д. А.* Терминология аридного и эолого рельефообразование. М., Наука, 1980.

16. Указатель терминов и сокращений по охране окружающей среды. М., ВИНТИ, 1982.
17. Харин Н. Г., Петров М. П. Словарь терминов по природным условиям и освоению пустынь. М., 1977.
18. Хромов С. П., Мамонова Л. И. Метеорологический словарь. Л., Гидрометеиздат, 1974.
19. Четырехязычный энциклопедический словарь терминов по физической географии. Советская энциклопедия, 1980.
20. Чалганская В. Л. Краткий международный терминологический справочник. М., Наука, 1981.
21. Экологический словарь. Конкорд ЛТД. – Экопром. М., 1993.
22. Энциклопедический словарь географических терминов. М., Советская энциклопедия, 1968.
23. *Kharin N. G., Petrov M. P.* Glossari of terms on desert environment and land reklamation. Ashkhabad, 1975.

Məlumat vərəqləri və monoqrafiyalari

1. Бабаев А. Г., Дроздов Н. Н., Зонн И. С., Фрейкин З. Г., Пустыни. М., Мысль, 1986.
2. Глобальные изменения и региональные взаимосвязи. М., 1992.
3. Жизнь и окружающая среда. Справочное пособие. Наукова думка. ЮНЕСКО / ЮНЕП, 1985
4. Зонн И. С., Орловский Н. С. Опустынивание: стратегия борьбы. Ашхабад, Ылым, 1984.
5. Ковда В. А. Проблемы борьбы с опустыниванием и засолением. М., Колос, 1984.
6. Коптюг В. А. Конференция ООН по окружающей среде и развитию (Рио-де-Жанейро 1992). РАН. Сибирское отделение. Новосибирск, 1992.
7. Милланова Е. В., Рябчиков А. М. Использование природных ресурсов и охрана природы. М., Высшая школа, 1986.

8. Основные сведения об Организации Объединенных Наций. М., Международные отношения, 1991.
9. Положение с опустыниванием и осуществление План действий Организации Объединенных Наций по борьбе с опустыниванием. Доклад директора-исполнителя, ЮНЕП, Найроби, 1992.
10. Проблемы опустынивания, Сборники материалов, публикуемых ЮНЕП в «Бюллетене по борьбе с опустыниванием». Выпуск 1 – 6. ЦМП ГКНТ СССР, 1982 – 1988.
11. *Розанов Б. Г.* Основы учения об окружающей среде. МГУ, 1984.
12. *Сытник К. М., Брайон А. В., Гордецкий А. В.* Биосфера. Экология. Охрана природы. Справочное пособие. Киев, Наукова Думка, 1985.
13. ЮНЕП. Ежегодные доклады Директора-исполнителя за 1980 – 1991 гг. Найроби.
14. Action and Directory of Institutions. Vol. 1 – 2. YNEP, 1985.
15. Agenda 21. The Earth Summit Strategy to Save Our Planet. Ed. by D. Sitarz. Farth Press. Boulder, Co. 1993.
16. Baumer M. Agroforestry and Desertification. Technical Centre for Agricultural and Rural Cooperation, Netherlands. 1990.
17. Desertification : its causes and consequences. Pergamon Press. 1977. Desertification Revised. Ad-Hoc consultative meeting on the assessment of desertification. Ed. R.S. Odingo UNEP / DC / PAC, Nfirobi, Feb., 1990.
18. Directory of Research and Training Centres. Government Departaments and others Organizations on Desertification Control in Asia and the Pacific. ESCAP, 1988.
19. Dregne H. E. Desertification of Arid Lands. Hardwood Academic Publichere, 1983.
20. Eckholm E., Brown L. Spreading Deserts – the Hand of Man. World-watch Paper 13, 1977.

21. Grainger A. Desertification. An Earthscan Paperback, 1982.
22. Hutchinson B. S., Varady R.G. Arid Lands Research Institution. A World Directory. Allerton Press, Inc. New-York, 1988.
23. Mainguet M. Desertification. Natural Background and Human Mismanagement. Springer – Ferlag, 1994.
24. Middleton N. The Global Casino. An introduction to Environmental Issues. Edward Arnold. 1995.
25. Status of Desertification and Implementation of the United Nations Plan of Action of Combat Desertification. UNEP, 1992.
26. The Encroaching Desert. The Consequences of Human Failure. A Report for the Independent Commission of International Humanitarian Issues. Zed Book Ltd., 1986.
27. The World Environment 1972-1992/ Two decades of challenge. Ed. by M. Tolba, O. El-Kholy et al. UNEP . Chapman and Hall, 1992.
28. Thomas D.S. G., Middleton N. J. Desertification : Exploding the Myth. John Wiley and Sons, 1994.
29. United Nations Convention to Combat Desertification in those countries experiencing serious drought and/or desertification, particularly in Africa. UN, 1994.
30. World Atlas of Desertification/UNEP, 1992
31. World Desertification Bibliography, UNEP/OALS, 1991.

ƏLAQƏLƏR

**Azərbaycan Respublikasının Ekologiya və
Təbii Sərvətlər Nazirliyi**
AZ 1073, Azərbaycan, Bakı, B.Ağayev küç., 100 A
Tel: (99412) 492-59-07
Fax: (99412) 492-59-07
www.eco.gov.az

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramı
AZ 1001, Azərbaycan, Bakı, BMT-nin 50 illiyi küç., 3.
Tel: (99412) 498-98-88
Fax: (99412) 492-24-91
www.un-az.org/undp

**Azərbaycan Respublikası Dövlət Torpaq və
Xəritəçəkmə Komitəsi**
AZ 1000, Azərbaycan, Bakı, Üz.Hacıbəyov küç., 40.
Tel: (99412) 497-70-48
Fax: (99412) 434-93-42
www.agro.gov.az

**Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Səhralaşmaya qarşı
Mübarizə Konvensiyası**
UN Compus-langer Eugen, Hermann-Ehllers-str.
10,53113 Bonn, Germany
Tel: +49(0)2288152800
Fax: +49(0)2288152898/99
www.unccd.int

**TORPAQLARIN SƏHRALAŞMASI
ÜZRƏ İZAHLI LÜĞƏT**

"GNS POLİQRAF"
mətbəəsində çap olunub